

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İSLAMİYET VE HİRİSTİYANLIK'TA
TABİİ ÇEVRE VE TOPLUM İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşen GÜNEY

**Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Din Sosyolojisi**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN

HAZİRAN - 2008

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

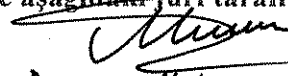
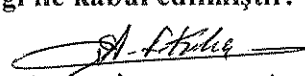
İSLAMİYET VE HİRİSTİYANLIK'TA
TABİİ ÇEVRE VE TOPLUM İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşen GÜNEY

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Din Sosyolojisi

Bu tez 05/06 /2008 Tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Recep KAYMAKÇAN
Doç. Dr. Muhammed Aydın
Doç. Dr. A. Ferit KILIÇ

Jüri Başkanı

Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ayşen GÜNEY

05.06.2008

ÖNSÖZ

Dünyanın ve evrenin önündeki en büyük tehlike çevre kirliliğidir. Çevre krizi çoğu düşünürün göre ahlaki bir krizdir. Toplum hayatından dinin çekilmesiyle beraber ahlaki olan her şey insanın gözünde derin bir karanlığa gömülmüştür. Bu durumun farkına varan aydınların bir kısmı dinsel etiğe yönelmişlerdir. Günümüzde dünya nüfusunun büyük bir bölümü İslamiyet veya Hıristiyanlık dinine mensuptur. Bu dinlerin çevreye bakışları işte bu noktada önem arz etmektedir. Dinler kendi aralarındaki farklılıklara rağmen çevre konusunda birbirine benzer özellikler taşımaktadırlar. Bu özelliklerden biri dinlerin genelinin doğaya kutsallık atfetmeleridir. Çevre konusundaki sorunları çözmeye dinlerin büyük yardımı olabilir.

Birinci bölümde çevre, toplum ve din ilişkisini irdeledik. Dinle uyumun çevreyle de uyumu getirdiğinin çok kereler seslendirilmesi gerekmektedir. Din ve çevre ilişkisi üzerine ne kadar çalışma yapılırsa, insanların o ölçüde dikkatleri konuya çekilmiş olur. Günümüzde insanların bilinçlenmesi birinci dereceden önemlidir. Dinlerde inanç konuları daha ön plana çıkmaktadır. Dinlerin inançları belirli konularda bilgi sahibi olmakta, özellikle dinlerin ekolojik ilkeleri göz ardı edilmektedir. Artık dinlerin ekolojik ilkelerinin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Çünkü günümüzde insanlığın bu ortak değerlere ihtiyacı vardır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde dünyadaki en yaygın iki dinin çevreye bakışlarını inceledik. İslam ve Hıristiyanlık çevre krizinin amilleri olma noktasında eleştirilmiştir. İki dininde insan merkezli olduğu ve insana diğer varlıklar üzerinde geniş haklar verildiği ifade edilmiştir. İki dinin birçok benzerlikleri olmakla beraber çevreye ve insana bakışları farklıdır. Üçüncü bölümde iki dinin çevreye bakışlarındaki benzeşen ve ayrışan noktaları üzerinde durulmuştur.

Bu konuyu seçmemde ve çalışmamda değerli görüş ve düşüncelerini esirgemeyen hocalarım Yrd. Doç. Dr. Ahmet Faruk Kılıç ve Prof. Dr. Recep Kaymakcan'a, destekleriyle her zaman yanımda olan sevgili eşime şükranlarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: DİN, ÇEVRE VE TOPLUM İLİŞKİLERİ TOPLUM.....	4
1.1 Çevre, Çevre Bilimi, Ekoloji ve Ekolojik Denge Kavramları.....	4
1.1.1. Çevrecilik ve Derin Ekoloji Kavramları.....	6
1.1.2. Postmodernizm ve Çevre İlişkisi.....	10
1.1.3. Yeni Dini hareketler ve derin Ekoloji İlişkisi.....	12
1.1.4. Başlıca Çevre Sorunları.....	16
1.2. Sosyolojik Açıdan Din ve Fonksiyonları.....	21
1.2.1. Din ve Zihniyet.....	21
1.2.2. Din ve Ahlak.....	26
1.2.3. Din ve Kültür.....	27
1.3. Din-Çevre İlişkisi.....	27
1.4. Çeşitli Toplum Tiplerinde Din-çevre İlişkisi.....	33
1.4.1. Avcı- Toplayıcı Toplamlar.....	35
1.4.2. Tarımcı Toplamlar.....	38
1.4.3. Endüstriyel Toplamlar.....	40
1.4.4. Tranzisyonel Toplamlarda Din ve Çevre.....	45
BÖLÜM 2: İSLAMİYET VE HİRİSTİYANLIKTA ÇEVRE.....	47
2.1. İslamiyet ve Hıristiyanlığa Göre Tabii Çevre ve Toplum İlişkileri.....	47
2.1.1. İslamiyet Göre Tabii Çevre ve Toplum İlişkileri.....	47
2.1.2. Hıristiyanlığa Göre Tabii Çevre ve Toplum İlişkileri.....	51
2.1.2.1. İnsani Merkezilik, Hümanizm.....	54
2.1.2.2. Protestan- Protestanlık ve Reform.....	55
2.1.2.2.1. Batıda Yaşanan Genel Dönüşüm.....	63
2.1.1.1.2. Din Dünya Ayrılığı.....	64

2.1.1.1.3. Bilimin Gelişmesi.....	64
2.2. İslamiyet Ve Hıristiyanlık Metinlerinde Çevre.....	65
2.2.1. Kur'an ve Sünnette Çevre.....	65
2.2.2. Hıristiyanlık Metinlerinde Çevre.....	74
2.3. İslamiyet ve Hıristiyanlığa Göre Çevre Sorunları.....	86
2.3.1. İslamiyet ve Çevre Sorunları.....	86
2.3.2. Hıristiyanlık ve Çevre Sorunları.....	91

**BÖLÜM 3: İSLAMİYET VE HİRİSTİYANLIĞI, ÇEVREYE BAKIŞ AÇISINDAN
KARŞILAŞTIRMA 99**

3.1. İslamiyet ve Hıristiyanlığın Çevreye Bakışlarında Ayrışan ve Benzeşen Yönler.....	99
3.2. İslamiyet ve Hıristiyanlığın Çevre Bilinçlerindeki Ayrışan ve Benzeşen Yönler.....	106
3.3. İslamiyet ve Hıristiyanlığın Çevre Problemlerine Bakışlarındaki Ayrışan ve Benzeşen Yönler.....	109
3.4. İslamiyet ve Hıristiyanlığın Çevre Problemlerine Çözüm Önerilerinde Ayrışan ve Benzeşen Yönler.....	112
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	118
KAYNAKÇA.....	122
EKLER.....	130
ÖZGEÇMİŞ.....	131

KISALTMALAR

Hz	: Hazreti
Çev	: Çeviren
Yay	: Yayıncılık

Tezin Başlığı: İslamiyet ve Hıristiyanlıkta Tabii Çevre ve Toplum İlişkileri	
Tezin Yazarı: Ayşen Güney	Danışman: Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN
Kabul Tarihi: 05 Haziran 2008	Sayfa Sayısı: V (ön kısım) + 131 (tez)
Anabilimdalı: Felsefe ve Din Bilimler	Bilimdalı: Din Sosyolojisi
<p>Ekoloji bilimi, bu sırada şekillenmiş ve önemi hissedilmiş bir bilim dalıdır. Ekolojinin önemi çevre sorunlarının şiddetiyle doğru orantı göstermektedir. Bilim adamları çevre sorunlarını öncelikle bilim ve teknolojiyle çözmek istemişler ama bunda başarılı olamamışlardır ve her geçen gün çevre sorunları artmıştır. Çevre sorunlarının çözümünü dinler ekseninde ele almak çok yeni bir olgudur ve günümüzde insanlığın başka bir çaresi de kalmamıştır. Bu çalışmanın araştırma problemi, İslamiyet ve Hıristiyanlığın çevreye bakışları, çevreye bakışlarındaki farkları ve benzerlikleridir. Bu bağlamda bu çalışmanın amaçlarını şu şekilde ifade etmek mümkündür:</p> <ol style="list-style-type: none"> İslam dininin çevreye bakışı nasıldır? Müslüman toplumlar çevreyle nasıl bir ilişki kurmuşlardır? Hıristiyan dininin çevreye bakışı nasıldır? Hıristiyan toplumlar çevreyle nasıl bir ilişki kurmuşlardır? İslam ve Hıristiyanlığın çevreye bakışlarındaki farklar ve benzerlikler nelerdir? <p>Genel olarak insanlık tarihine bakıldığında din ile çevre arasında doğru bir orantı olduğu görülür. Toplumda dinler etkin olduğu dönemlerde tabiat kutsal olarak algılanıyordu. İnsanla tabiat arasında bir uyum vardı. Toplumların sekülerleşmesiyle beraber dinden uzaklaşma aynı zamanda doğayla olan bu uyumun bozulması anlamına gelmektedir.</p> <p>Genel olarak dinler doğayla uyumlu bir hayatı öngörmektedir. Bu bağlamda İslamiyet ve Hıristiyanlık tabiatı Tanrının eseri olarak gören iki dindir. Bu dinlere göre tabiat ve içindeki tüm unsurlar öznel olarak değerlidir.</p> <p>Hıristiyanlıktaki bu bakış açısı Reformla beraber Protestanlık mezhebinin doğuşuyla bambaşka bir hüviyete bürünmüştür. Protestanlığın tabiata araçsal olarak değer atfetmesi, insanla Tanrı arasındaki ilişkiyi önemsemesi, bilime önem vermeleri zamanla Batıda insan ile tabiat arasındaki ilişkiyi olumsuz etkilemiştir. Hıristiyanlık Protestanlık bağlamında çevre krizinin sorumlusu olarak eleştirilmiştir. Katolik Mezhebi de Protestanlık kadar tabiatın sömürülmesinde aktif rol almaya da bu sömürüye seyirci kalmasından dolayı ekolojik krizde pay sahibidir.</p> <p>Günümüzde Hıristiyanlık eski hatalarını telafi etme yönünde gayretler sarf etmektedir. İslam dini teorik olarak çevreci argümanlara sahip olmakla beraber günümüzde Müslüman toplumlar çevre bilinci bakımından oldukça gerilerdedir. İslam dininin ve Hıristiyan dininin temel kaynakları olarak kutsal kitapları incelenmiş, bu inceleme sonucunda İslam dininin kaynaklarındaki çevreci argümanların Hıristiyanlıktan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Hıristiyanlığın yanlış anlaşılması ve yorumlanması sebebiyle maalesef Hıristiyan dünyası doğanın tahrip edilmesini teşvik ettiği gibi kimi zamanda bu duruma seyirci kalmıştır. Yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Kilise, Kutsal Kitaptaki çevreye ilgili ayetleri çevreci bir bakışla yorumlama yoluna giderek geçmişteki hatalarını telafi yoluna gitmektedir. Son tahlilde şu da söylenmelidir ki İslam çevreci argümanlara sahip olmakla beraber günümüzdeki Müslüman toplumlar çevrecilik açısından Hıristiyan toplumlardan geridir.</p>	
Anahtar kelimeler: Ekoloji, çevre, İslam, Hıristiyanlık	

Title Of The Thesis: Relations Between Nature And Society In The Aspect Of Christianity And Islam

Author: Ayşen Güney

Supervisor: Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN

Date: 05 Haziran 2008

Nu. of pages: V (pre text) + 131 (main body)

Department: Philosophy and Religious Sciences

Subfield: Sociology of Religion Education

The science ecology has been shaped and made its importance felt in this century. It's importance is parallel with mess of environment problems. At the beginning the scientists tried to solve the problems via science and technology but they couldn't succeed in. Day by day environmental pollution has become bigger. Tackling the problem in the perspective of religion is a new way of thinking and it seems there is no any other solution to help human being.

The focus of this study is to bring up the differences and similarities between the Islam and Christianity in tackling the problem. Here are some main items of this study;

- a) What's way of thinking of Islam about environment? What kind of relation muslim societies has held on environment?
- b) What's the tackling of environmental problems of Christianity? And what kind of contact they made with environment?
- c) What are the similarities and differences between Islam and Christianity?

Generally during the history of human being there has been a balance. In the times that religions were efficient, nature was thought holy. There was a harmony between the human and nature. Becoming more secular means getting away from nature and this spoiling the harmony. In general religions envisage a way of life in the harmony with nature. Islam and Christianity accept nature as an art of God. All the factors in nature are subjective and valuable. This aspect of Christianity has changed during the reforms and Protestant view. Protestants thought the nature as any material, ignored the relation between God and Human-being, tackling science instead of belief spoiled the relation between God and Man. In Christian world Protestant view was criticized as the responsible of that environmental crisis. Catholics has the role in that crisis, either but not as much as the Protestants. Nowadays Christianity tries to compensate its mistakes. Islam has many more environmental arguments but far behind Christian world as the conscious of environment.

Keywords: Ecology, environment, Islam, Christianity

GİRİŞ

I.Araştırmanın Amacı

Çevre ve din bağlamında ortaya çıkan sorunlar sosyolojik anlamda daha geniş ve kapsamlı araştırmalarla incelenmelidir. Özellikle geleneksel yapının hâkim unsuru olan din kurumunun çevre bilinci noktasında toplumu etkileme ve etkilenme boyutlarının tespiti din sosyolojisi araştırmaları bakımından verimli bir alandır. Çevre ve din tartışmaları yüzyılımızın son çeyreğinde başlamış olup, dinlerin çevrecilik meselesiyle olan özgül ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar sınırlı kalmış görünmekle beraber bu alanda yapılan çalışmalar her geçen gün dozajını artırarak devam etmektedir.

Dinlerin çevre meselesi karşısındaki konumunun incelenmesi, dinlerin çağdaşlaşma, ilerleme ve kapitalizm karşısındaki veya içindeki konumunun bir bakıma incelenmesidir.

Bu araştırma ile Batı dünyasında yapılan teorik din sosyolojisi araştırmalarına paralel olarak dini anlayış ve çevre ilişkisini ele almayı, Müslüman ve Hıristiyan toplumların çevre ile olan münasebetlerini, anlayış farklarını ortaya çıkartmayı hedeflemekteyiz.

Çalışmamızı kuramsal bir şekilde yürüterek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayarak, realitenin nasıl olduğu ve teori ile olan farklılığını ortaya koymaya çalışacağız.

Din ve çevreyi iki bağımsız değişken olarak aralarındaki ilişkiyi genel hatlarıyla belirtip, günümüz dünyasında en çok inananı olan İslam ve Hıristiyanlıktaki çevre ve toplum ilişkilerinde ayrıntılara dalarak iki dini bu açılardan mukayese edeceğiz. Bu araştırma kapsamında ele alacağımız diğer problemler şunlardır.

1. Çevre nedir? Ekoloji ve çevre kavramları arasında fark var mıdır?
2. Çevre sorunları nelerdir?
3. Derin ekolojinin insanlara vaat ettikleri nelerdir? Derin ekoloji bir din midir, felsefe midir?
4. Din kavramının insan ve toplum açısından önemi nedir?
5. Dinler çevre sorunlarını ortadan kaldıracak sihirli kavramlar mıdır?
6. İslamiyet'in ve Müslümanların çevre ve çevre unsurlarına bakışı nasıldır?
7. Hıristiyanlığın ve Hıristiyanların çevre ve çevre unsurlarına bakışı nasıldır?

8. İslamiyet ve Hıristiyanlık çevre sorunlarına nasıl bakıyorlar ve çözüm önerileri nelerdir?

II. Araştırmanın Önemi

Bir topluma dünya görüşü, zihniyet sağlayan en önemli unsurlardan birisi de dindir. Başlangıçtan günümüze kadar her insan ve toplum din fenomeniyle karşı karşıya kalmıştır. İnsan ve toplumları dinden bağımsız ele almanın pek sağlıklı olamayacağını görmekteyiz. O halde dinin toplum içerisindeki yerinin ve durumunun iyi tespit edilmesi bir zorunluluktur.

Dinlerin bir taraftan kurumsal ekonomik ve sosyal diğer tarafta düşünsel diyebileceğimiz iki yüzü vardır. Dinler hakkındaki incelemeler genellikle dinlerin bu düşünsel yönlerine ağırlık verir. Sosyolojik yönleri ya talidir ya da hiç yoktur. Din-çevre ilişkisini ele alana az sayıdaki incelemede bu niteliktedir. Hıristiyanlık ve İslam gibi semavi dinlerde doktrin ile bazen günlük hayatın pratikleri arasına belirgin çelişme ve farklılaşmaların olduğu görülmektedir. Bundan dolayı bu iki dini incelerken söz konusu çelişme ve farklılaşma dinamiklerini hesaba katmak gerekir. Hele inceleme konusu din-çevre ilişkisi ise bu gereklilik kendini daha fazla hissettirir. Bu doğrultudaki bir çalışmanın sosyolojik bir nitelik taşıyacağı açıktır. Başlıca zorluğu da buradadır (Ekşigil, 2008).

Bütün toplumlarda önemli bir sorun olarak ortaya çıkan din ve çevre ilişkisi, Batı dünyasında sanayileşme ve kentleşme hareketleriyle daha yoğun olarak tartışılmaya başlanmıştır.

Bu araştırma ile elde edilecek verilerin, özellikle;

1. Din ve çevre arasındaki karşılıklı etki ve tepkilerin din sosyolojisinin yaklaşımlarından hareketler objektif, bilimsel ve sosyolojik incelenmesine,
2. İslam ve Hıristiyanlığın toplumları etkileyerek çevre ile olan ilişkilerinde meydana getirdikleri etkilerin tespitine katkı sağlayacağı umulmaktadır.

III. Araştırmanın Yöntemi

Yöntem, “bilinmeyen bir şeyi bulup meydana çıkarmak ve ya bilinen bir şeyi başkalarına gösterip ispat etmek için düşünceleri iyi bir şekilde sıralamak ve kullanmak sanatı” veya en geniş anlamda “bizi gerçeğe götüren yol” olarak tanımlanabilir (Arslantürk, 1995: 47).

Bu çalışmamızda işe vasıflama (deskripsiyon) yöntemiyle başladık. “İnceleme konusu olan bir toplumun dini hayatı ve vakıalarının sosyolojik tetkikinin ilk adımı onların müşahedesi ve doğru bir portresini çizmek olmaktadır” (Günay, 2003: 72).

Konuyla ilgili alan araştırması ve ya alan çalışması denilen saha taraması yapıldı. “Saha tarama hemen her araştırma için kaçınılmaz olan bir veri toplama tekniğidir. Bu anlamda saha tarama belli bir amaca yönelik dönük olarak kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsar”(Karasar, 2006: 183).

Bilimsel gerçeğe erişmede vasıflama yeterli değildir. Vasıflanan bu olguların karşılaştırılması da gerekir. Karşılaştırma metodu, sosyolojik analiz ve açıklamalara girişen bir kimseye belli bir veriyi kontrol etmek, çözümlenmek ve ondan belirli, somut ve genel unsurları çıkarmak imkânını veren bir usuldür (Günay, 2003: 84). Bulgular arasındaki neden–sonuç ilişkilerinin açıklanması ve gerekirse farklı olgular arasında karşılaştırma yapılması, yapılacak yorumun daha nitelikli olmasını yardımcı olur (Yıldırım& Şimşek, 2006:224). Kaynak seçiminde yoğun olarak Türkçe ve Türkçeye çevrilmiş kaynaklar kullanılmıştır. İki dinin kutsal metinleri incelenmiştir. Tüm bunlar göz önüne alınarak, toplanan bilgiler karşılaştırılmış, açıklama ve değerlendirme yoluna gidilmiştir.

BÖLÜM 1: DİN, ÇEVRE VE TOPLUM İLİŞKİLERİ

Bu bölümde konuyla ilgili kavramlara yer verilecektir. Özellikle çevrecilik ve derin ekoloji kavramları üzerinde durularak postmodernizmin ve yeni dini hareketlerin çevre ve çevrecilikle olan ilişkileri irdelenerek ana hatlarıyla çevre sorunlarından bahsedilecektir.

1.1. Çevre, Çevre Bilimi, Ekoloji ve Ekolojik Denge Kavramları

Çevre kavramının kullanılması yeni bir olgudur. Özellikle sanayi inkılâbının sonrasında kullanılmaya başlanmıştır. Çevre kavramının tanımı, konunun boyutlarının derinliği, sınırlarının belirsizliği ve konuyu bütün olarak algılama gücü nedeniyle zorlaşmaktadır (Macit, 1997). Çevre kavramı çeşitli bilim dalları tarafından değişik şekillerde tanımlanmıştır. Bu farklılık, onların çevre anlayışlarından, çevreye bakışlarından kaynaklanmaktadır (Fersahoğlu, 2003).

“Çevre sözcüğü her toplumda farklı algılanmakla beraber bu kavram evrensel bir nitelik taşımaktadır. Sözlük anlamıyla çevre “bir şeyi kuşatan ya da saran” demek olup Türkçe bir kelimedir” (Marshall, 1999: 115). “Geniş manasıyla çevre, insanın içinde yaşadığı, ilişkilerini sürdürdüğü maddi ve manevi ortamdır” (Bayraktar, 1992: 5).

Ahmet İnam, çevre kavramının daha iyi anlaşılmasının, insan- toplum ve insan doğa ilişkilerinin daha bütüncül bir kavrayış için şart olduğunu vurgulayarak 4095 çeşit çevreden bahsetmektedir. “Bundan dolayı çevre kelimesi bugün çok geniş bir yelpazede kullanılmaktadır. Bunda çevre sorunlarının sergilediği karmaşık yapı ve bu sorunların oluşmasında birden fazla ve yine karmaşık nedenlerin olmasının etkisi olabilir” (Özdemir, 2001: 7).

“Einstein’ın sözünü de burada hatırlatmak gerekir. Ona göre “Ben olmayan her şey çevredir” (Turgut, 2001: 73). “Başka bir tanımda çevre, insan ve diğer varlıklar üzerinde etkide bulunabilecek, fiziksel, kimyasal, biyolojik ve sosyal etkilerin tümüdür” (Taşbilek, 1997: 2). “En kısa tarifıyla çevre, canlıların içinde yaşadığı ortamdır. Fiziki, biyolojik ve sosyal olmak üzere üçe ayrılır” (Karaaslan, 1999: 11).

Çevre kavramı ağırlıklı “merkezde ve merkezde olmamayı” vurgular. Çevre bir merkez karşısında tanımlanır ve bu şekilde dışsal bir olgudur. İnsan merkezli bakıldığında çevre onu etkileyen dış koşulların tamamıdır. Çevre kavramının ekolojik

yaklaşımlardaki içeriği insanın doğanın bir parçası olduğu gerçeğine dayanır. Bu yaklaşımda doğanın dışsal bir olgu olmadığı, insanı da içine alan bir ilişkiler sistemi olduğu ifade edilir (Karaaslan, 1999). “Sosyolojiye göre çevre bireyin dışındaki birey üzerinde etkili olan özel koşullar ve ortamlar olarak tanımlanır” (Yıldız, 2007: 15)

Çevre kavramı zaman içerisinde hızla gelişmiş ve kapsamı genişlemiştir. Kavramın yayılmacı yapısı eşanlamlı kullanıldığı kavram ve terimleri de kapsamına sebep olmuştur. Ekoloji, doğa, yaşam çerçevesi kavramları çevreyle eşanlamlı kullanılabilir (Macit, 1997).

Genel olarak çevre doğal ve yapay çevre olarak iki grupta incelenebilir: Doğal çevre insan elinin müdahale etmediği ve doğal süreçlere bağlı olarak oluşan tüm doğal varlıklardır. Yapay çevrede Büyük ölçüde doğal çevreden de yararlanılarak insanlar tarafından oluşturulan tüm değerlerdir (Yıldız, 2007).

Çevreyi oluşturan canlı ve cansız çevre unsurları arasındaki ilişki ve etkileşimleri inceleyen ekoloji ile çevre unsurları arasındaki bozulmalara bağlı olarak ortaya çıkan çevre sorunlarıyla ilgilenen çevre bilimine karşı ilgi artmıştır. Çevre Bilimi doğa-insan arasındaki ve insanların kendi aralarındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin bozulmasıyla ortaya çıkan sorunları bunların nedenlerini ve sonuçlarını çözüm yollarını inceleyen bir bilim olarak gelişmiştir. Multidisipliner bir yapıya sahiptir ve başta ekoloji olmak üzere birçok bilim dalıyla iç içedir” (Yıldız, 2007: 7).

Öte yandan çevre kavramına farklı disiplinlerin spesifik perspektifiyle sınırlı olarak bakılmasına göre güncel dilde anlamlar yüklendiği de görülür. Bu bağlamda aralarında farklar bulunmakla beraber çevre-doğa, çevrebilimler- çevrebilim- ekoloji, çevresel değer- çevresel varlık- kültürel değer- kültürel varlık gibi farklı kavramların birbirlerinin alanına taşacak ölçüde kullanıldığı göze batar (Turgut, 2001: 75- 76).

Ekoloji önceleri biyolojinin alt bir bölümü iken çağdaş bilimler arasında yerini ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında alabilmiştir. Ekoloji tarihine bakıldığında, klasik ekolojinin bitki ve hayvanları tek tek veya gruplar halinde çevreleriyle etkileşimlerini inceleyerek indirgemeci bir yaklaşımla geliştiği görülmektedir. Bazı ekologların ekosistem kavramını geliştirmesiyle doğaya bütüncül bakış açısı da yakalandı. 19. yüzyılın ikinci yarısı ekoloji tarihinde önemlidir. Alman bilimcisi Haeckel 1889’da eski Yunanca olan oikos (evcik) ve logos (bilim) kelimelerinden ekoloji kavramını üretti (Kışlalıoğlu&

Berkes, 1997).

“Ekoloji, organizmaların bölgesel dağılımını ve miktarını belirleyen karşılıklı ilişkileri inceleyen bilim dalıdır” (Marshall, 1999: 175) “Önceleri bitki ve hayvan ekonomisi ile uğraşırken, bugün ekoloji tüm canlıların çevre (ortam) ile olan ilişkilerini inceleyen bir bilim olarak tanımlanıyor. Bu özelliğiyle ekoloji çağdaş bir “biz bilimi” olmuştur” (Güney, 2004: 7). Zamanla ekoloji bilimi genişleyerek yeni bilim dalları oluşturabilecek bir duruma gelmiştir. “Çevre ve insan ilişkileri ve bu ilişkilerinin bozulması sonucu ortaya çıkan sorunlar, uygulamalı ekolojinin en önemli konuları arasına girmiştir. Bunun sonucu olarak ekolojiden ayrı olarak yeni bir bilim dalı Çevre Bilimi ortaya çıkmıştır” (Yıldız, 2007: 16). “Fakat ekoloji daha kapsamlıdır ve çevreciliğin daha çok bilimsel yönünü ifade etmektedir” (Bayraktar, 1992: 19).

Ekolojik denge kavramı üzerinde de durmak gereklidir. Bu kavram doğada tabii bir düzen olduğunu, varlıklara arasında bir uyum ve ahenk olduğunu, tabiatta her şeyin belirli bir ölçüde bulunduğunu ifade eder. Biruni (973–1051) tabiatın bu düzenine, tabii ekonomi adını vermektedir (Bayraktar, 1992).

İnsan faaliyetleri zamanla yerkürede silinmez izler açmış, insan doğada, diğer tüm türlerin üstünde egemenlik kurmuştur. İnsanın doğayı tahrip etmesi sonucunda kendi yaşam ortamını yok etmesi, uzak bir ihtimal değildir” (Keleş& Hamamcı, 2005: 43). İnsanın yerkürede üzerinde varlığını sürdürebilmesi ekolojiye bağlı olduğundan, ekoloji geleceğin bilimi olarak görülebilir (Keleş& Hamamcı, 2005).

Uluslar arası boyuttaki ilk çevre toplantısı 1972’de Stockholm’de yapılan BM Çevre Konferansı’dır. İnsan çevresi adı verilen bu toplantıya 113 ülke katılmıştır. Çeşitli Batı ülkelerinde “Yeşiller Partisi” adı altında siyasi partiler kuruldu. 1983’de Federal Almanya’da Yeşiller partisinin parlamentoya girmesiyle siyasi etkinlikleri artarak çevrecilik tüm dünyaya yayıldı. Hükümet programlarında da kendini gösterdi (Bayraktar, 1992).

1.1.1. Çevrecilik ve Derin Ekoloji Kavramları

Çevrecilik; çevreci eylemi, çevreci hareketleri, çevre politikalarını ve çevreci tutumları içeren geniş bir yelpazede değerlendirilebilir. Çevrecilik sanayi toplumunun egemen

paradigmasına bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Çevrecilik çevre ve toplum ilişkilerine farklı bakışı ifade eder. Endüstriyel toplumun çevreye bakışı insan merkezlidir. Doğal çevrenin toplum tarafından korunmasını insanın sağlıklı yaşayabilmesi ve yaşam kalitesi açısından desteklemektedir. Modern çevrecilikte ise doğa merkezli bir çevrecilik temel alınarak doğal çevre ile bütüncül bir yaşam biçimi amaçlanır. Tarihsel olarak çevrecilik bir toplumsal hareket ve politik ideoloji olarak insan merkezilikten doğa merkeziliğe doğru bir eğilmeyi ifade eder. Doğa merkezilik anlamıyla çevrecilik derin ekoloji olarak da anlamlandırılabilir. Derin ekoloji terimini ilk olarak Norveçli felsefeci Arne Naess kullanmıştır (Tuna, 2006).

Çevreci hareketini ilk başlatanlar yerel düzeyde bazı çevre felaketleri yaşayanlarla, önceki dönemlerin toplumsal muhalefet hareketlerinden deneyimleri olan az sayıdaki kişilerdir. “Bilim adamlarının çalışmalarının ve özellikle Carson’ın ‘‘Sessiz Bahar’’ kitabının bu ilk çevreciler üzerinde sorunların farkına varmaları bakımından, genel aktif çevreciliğin hız kazanması ve kapsamının giderek genişlemesinde önemli rolü olmuştur” (Turgut, 2001: 13).

Böylelikle çevrecilik azınlığın ilgi alanından çıkıp kitle hareketlerine dönüşebilmiştir. Biyolog Rachel Carson’ın 1962’de yazdığı bu kitapta ABD’nde yer alan hayal ürünü bir kasabada insan ve hayvanların aniden ölmeye başlamaları senaryosunda, DDT gibi kimyasalların ve genelde kirlilik olayının tüm organizmalar üzerindeki yıkıcı etkilerinin öyküsünü anlatır. Bu kitapta ana tema olarak insanın teknolojik gelişiminin bilinmeyen yanları açığa çıkarılmış, sanayileşmiş ülkelerdeki kirlenmenin devam etmesi neticesinde insanın gelecekte var olma mücadelesi vereceği olgusunu işlemiştir. “Carson’la beraber bazı biyologlarda, onun gibi halkın bilinçlenmesi için yazarak insanlığın doğa ile ilişkisini sorgulamışlardır” (Turgut, 2001: 10).

1970’li yıllarda modern çevreciliğin ilkesel fikirleri üç önemli yayında ortaya konmuştur. Bunlar “Büyümenin Sınırları, Ekolojistin Yaşam Şablonu ve Küçük Güzeldir” isimli yayınlardır. Bu süreç; bilimsel çalışmaların ve ilk çevrecilerin etkisiyle -aynı zamanda çevresel felaketlerin ortaya çıkışlarıyla- çevrecilik geniş halk kitlelerinde çevre duyarlılığının artması şeklinde bir seyir takip ederek giderek çevre bilincinin doğuşu ve gelişmesi şekline dönüştü. Doğa bilimcilerinin başlattığı bu tartışmaya toplumbilimcileri ve filozoflarda zaman içinde katılarak, kapsamı genişletmişlerdir. Bu

süreç hareketin etkilik, nitelik ve yoğunluk yönleri dikkate alınarak tarihlendirilirse 1970'in başlangıç yaptığına ulaşılabilir. Ama hareketin başlangıcını 1960'lara uzandıran görüşlerde vardır. Neticede çevre duyarlılığı aniden patlak vermiş olmayıp önceki dönemlerin çeşitli olaylarını ve çabalarını kapsayan bir sürecin sonucudur (Pustu, 2008).

Ekoloji hareketi çağdaş bir hareket olmasına rağmen, düşünsel kökleri 18 ve 19.yüzyıl Avrupa Romantizmi ve Amerikan Aşkincılığına dayanır. Romantizm akımı, edebiyat, müzik, resim ve drama alanlarında artistik ve entelektüel bir hareket olarak tanımlanabilir. Avrupa'da bu dönemde, toplumsal yapıda meydana gelen maddi değişimlere tepki olarak doğmuştur. Maddi dönüşüm sırasında kentlerde nüfus yoğunlaşması, romantikler tarafından kırsal kesimin ürünlerinin fütursuzca tüketilmesi olarak değerlendirildi. Kentler yoksulluk, sefalet ve yıkım bölgeleri olarak betimlendi. Eski toprak aristokrasisinin yerini yeni burjuva sınıfı aldı. Tepki olarak, eski toprak aristokratları endüstrileşme karşıtı romantiklerle bağ oluşturdu. Aristokratlar tarafından yeni burjuva toplum düzenine başkaldırı, bu yeni düzenin temsil ettiği bütün değerlerin reddi haline dönüştü. Materyalizmin, Akılcılığın, Aydınlanmanın, bilimsel mantığa dayalı davranış, düzen ve otoritenin antitezi olarak sunuldu. Romantiklere göre duygusal, içgüdüsel, sezgisel bilgi, insanoğlunun en dikkate değer yönüydü. Diğer taraftan, Amerikan Aşkincılığı, Yeni Dünyanın fethi ve imarıyla yakından bağlantılıydı. Yeryüzünde Cennet Bahçesinin restorasyonu adına vahşi doğanın tahrip edilmesine karşı çıkıyordu. Kendilerini Avrupa Romantiklerine yakın buluyorlardı (Jardins, 2006).

Amerikan çevreciliğinde; insan için korumacılar ve korumayı koruma amacıyla isteyenler olarak iki başat dünya görüşü dikkat çekmektedir. Koruma uğruna korumacılar (preservationists) kendi amaçlarını destekleyecek iki tür nedene dayanmışlardır: Bunlardan ilki vahşi doğanın bir dinsel esin kaynağı, modern yaşamdan kaçış yeriş olarak taşıdığı araçsal değerdir. Diğer bir sebepse vahşi doğanın özsel bir değeri vardır. Kendi başına bir değeri olduğu için korunmalıdır. Bu şekilde çoğunlukla belirlenmiş bazı alanlar yatırıma kapatılarak oldukları gibi kalmaları sağlanmıştır. İngiltere'de kurulan Alpçilik Okulu (1857), ABD'de kurulan Apalachian Dağcılık Kulübü (1876), Sierra Kulübü (1982) gibi örgütler ilk örnekleri oluşturarak doğanın, doğal güzelliğini tanımaya yönelik faaliyetlere başlamışlardır. Böylelikle ABD'de

birçok yeşil alan park statüsüne sokularak korunmuştur. Korumacı girişimlerde doğal kaynakların akılcı ve etkili kullanımı hedef alınırken, nedenleri de içeren ekolojik temelli bütüncül yorumlar yapılmamış ve sorunlar insan davranışı ile teknoloji gibi alanlardan soyutlanarak tek tek ele alınmıştır. Netice de bir önceki yüzyıldaki doğa koruma faaliyetlerini çevreci hareket kavramına dâhil edemeyiz. Çünkü çevreci hareketin özünde insanların yıllardır doğayı bencilce kullanmalarının sonucunda çevrenin bozulduğunun bilincine varma, çevrenin kendi başına bir değeri olduğunu hesaba katma, dahası var olan endüstriyel uygarlığı çevre sorunsalı bağlamında tüm yönleriyle sorgulama yatmaktadır (Turgut, 2001).

1968 öğrenci olayları, her ne kadar başlı başına bir başarı sağlamasa da, sonraki dönemlerin toplumsal hareketlerinin filizleneceği birikimi oluşturdu. Oluşan yeni çevre felaketleri ve uygulanan çevre politikalarının etkili olup olmaması da hareketin günümüze kadar olan gelişiminde, değişik ve karmaşık yapıya bürünmesinde belirleyici olmuştur. Değişimle beraber kullanılan sözcüklerde değişerek korumacı hareket ve korumacılar sözcükleri terk edilerek çevreci, ekolojist gibi sözcükler farklı içerikleriyle yerlerini almışlardır. Ortaya çıkış sürecindeki dalgalanmalara koşut olarak çevreci hareket geniş kapsamlı, karmaşık ve heterojen bir yapıya sahip olmuştur.

Hareketin düşünsel yapısını iki genel kategoride toplayabiliriz: Bunlardan ilki çabaların somut sorunların çözümünde yoğunlaştıran ve bu çözümü düzen içerisinde düşünen, var olan otoritelere meydan okumayan ve endüstriyel uygarlığa karşı olmayan kesimlerin pragmatik ve reformist görüşleridir. Eski dönemlerin korumacılarının devamı niteliğindeki bazı grupların da yer aldığı bu grup çevrecilerin çoğunluğunu oluşturur. Diğer kategori ise somut çevre sorunlarının gerisine uzanarak yerleşik toplumsal yapı ve düzen içindeki bir dizi ilişkilerin ve değerlerin çevre temelinde sorgulanmasının söz konusu edildiği radikal çabaları oluşturur (Turgut, 2001: 17).

İki farklı eğilimi yansıtan çevrecilik ile ekolojizm (Ekolojistler) arasında belirgin bir ayırım vardır. Çevreci yaklaşım; kapitalizmin sınırları içinde kalmakta, ekolojistler ise bu sınırları zorlamaktadır. Radikal nitelikli çevrecilerin bu niteliklerinin neyi gösterdiği konusu biraz daha açılırsa şu özellikler belirtilebilir: Bunların çevre sorunsalı temelinde dünya düzenine getirdikleri sorgulama, bu düzenin hem ekonomik yanına hem sosya-

politik çevresine ilişkindir. Bu bağlamda endüstriyel gelişime ve bunun getirdiği rekabet ve kârın arttırılmasına dayalı sürekli ekonomik büyümeye, teknolojik ilerleme ve bireyin teknolojinin aracı yapılması, artan merkezileşme ve bürokratik kontrol, silahlanma yarışı ve üçüncü dünyanın sömürülüşü gibi birbirine bağlı bir dizi gerçeğe yönelik sorgulama söz konusudur. Bu gerçeklerin toplumsal çerçevedeki manevi yönleri de kapsayan, sosyal adaletsizlik, tüketim yarışının doğması, insanın doğadan koparılarak yabancılaşması gibi somut yansımaları da sorgulanan noktalar arasındadır. Ekolojistler insan-doğa ilişkisinin yeniden tanımlanmasıyla ekoloji krizinin çözüleceğinin savunurlar. Ekolojist hareket içerisinde iki ana akım mevcuttur. Bunlar derin ve toplumsal ekolojidir. Bu ayırımın nedeni olarak iki yönelim söylenebilir, bu yönelimler mistik bir doğaya dönüş hedefiyle insan merkeziciliğin eleştirisinin bir temsilcisi olarak derin ekoloji, ekolojik krizin kaynağını toplumsal yaşamın örgütleniş şekillerinde bulan anlayışların temsilcisi olarak toplumsal ekolojidir (Turgut, 2001).

Çevre sorunları ve bu sorunlara dayanan çevrecilik akımları dinlere göre çok yeni sayılır ama şu sıralar yarattığı merak ve tartışmalara bakılırsa çevreciliğinde dinlerden aşağı bir yanı yoktur. Çünkü çevreciliğin kendisi de çabucak bir tür dine dönüşecek yapıya sahiptir (Ekşigil, 2008) Zaten derin ekolojinin bir din olduğu iddia edilmektedir (Jardins, 2006).

1.1.2. Postmodernizm ve Çevre İlişkisi

Çevre ve insanın, insan tarafından sömürüsü toplumsal yaşamda derin bir krize sebep olurken, toplumsal tarihte yeni bir dönem açılıyordu. Bu yeni dönem Giddens (1990), Beck (1990) gibi aydınlar tarafından postmodernizm olarak isimlendirildi. Önceleri mimarlık alanında kendini gösteren postmodernizm 1980 ve 1990'lı yıllarda kültür, sanat, siyaset ekonomi ve sosyoloji sahasında yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Postmodernizm modernizmin içsel eleştirisi ve alternatif geliştirmeye yönelik çabaların tümü olarak vasıflandırılabilir. Büyük Larousse'da postmodernizm; modernist kuramların ve uluslar arası üslubun yarım yüzyıl boyunca kurduğu egemenliğin tartışılmasına dayanan çağdaş hareket olarak tanımlanmaktadır. Kavramı postmodernlik şeklinde kullanan kişi Arnold Toynbee'dir. İkinci Dünya Savaşı sonrası batı medeniyetinin içine girdiği modern süreci tanımlamak için kullandığı bu kavram 1960'larda meşhur olmuştur. Aydınların postmodernizm kavramına teorik yaklaşımları

farklı olmakla beraber, birçok ortak noktaları da olduğu söylenebilir. Bu noktalardan biri geç modernite, endüstrileşme ve modernleşmeye karşı alternatif bir paradigma ortaya koyarak çevresel değerleri dikkate almaktadır (Salur, 2006).

Postmodernizmin çevresel temeli doğa merkezli dünya görüşü olarak adlandırabileceğimiz doğaya dönüş olgusudur. Postmodernizm modernleşmenin ve endüstrileşmenin insan ve çevresi arasındaki doğal ilişkiyi yok ederek onun yerine insan merkezli bir düşünce sistemi yarattığını savunur. Bunun yerine insan ile doğal çevre arasında bütüncül ve saygıya dayalı bir ilişki önererek, toplumun yeni bir çağın başında olduğunu çevresel sorunların ve çevresel değerlerin bu çağın en önemli özellikleri olduğunu öne sürer. Bu bağlamda çevreci düşünce endüstriyel toplumun Egemen Toplumsal Paradigmasına karşı alternatif oluşturur. Böylelikle postmodernizm modern çevreci düşüncenin ortaya çıkışında bir etki oluşturmuştur. Refah devleti anlayışı, sosyal değerlerle birlikte yaşam şeklinin de değişmesine sebep olmuştur. Sosya-ekonomik-kültürel olanakların artması doğadan yararlanmayı artırmıştır. Doğanın öneminin anlaşılmasıyla beraber ona sahip çıkma bilinci de gelişmiş, bu da onun tahrip edilmesinin farkına varılarak tepki gösterilmesini hızlandırmıştır (Tuna, 2006).

Modern sanayi toplumlarının modernizm sonrası bir toplum tipine yönelmiş olması Batının ultra modern toplumlarına has bir durumdur. Özellikle ABD ve Japonya'dan söz edilmektedir. 2.Dünya Savaşı'ndan itibaren postmodern süreç kendini göstermeye başladı. 1970'lerde daha belirgin bir durum aldı. Günümüzde postmodern toplum tüm özellikleri açısından kendini gösterebilmiş değildir. Sadece bir yönelimden ibarettir. Modern toplumun özelliklerine sahiptir. Fakat modern toplum tipinden ayırıcı özellikler, kendini göstererek sanayi sonrası toplum ismini almıştır. Bilim ve teknoloji ağırlıklı bir toplumdur. Postmodernizm, modernizme bir tepki ve onun sorgulanışı olarak kendini göstermektedir. En mühim özelliklerinden birisi belirsizlik ve hoşgörüdür. Geçmişe yönelme, onunla olan bağların devamı eğilimini de beraberinde getirmiştir. Geleneksel dini değerler ve dine yeniden dönüş teması Postmodernizme Müslüman ülke ve çevreler de sempatiyle bakılmasını sağlamıştır.

Postmodernizm olgusu modern toplumu eleştirirken onun doğaya olan bakışını eleştirmekte ve doğanın öznel değerini vurgulamaktadır. Postmodern toplumlarda çevre

konusunda kamuoyu güçlüdür. Üretilen teknolojinin doğayla uyumlu olmasına dikkat edilir.

1.1.3. Yeni Dini Hareketler ve Derin Ekoloji İlişkisi

Genel olarak bir toplumsal hareket, içinde yer aldığı toplumdaki değişmeyi özendirme ya da değişmeye direnme amacına yönelik kolektif çaba biçiminde tanımlanabilir (Bottomore, 1987: 22). Bütün toplumsal hareketlerin ortak özelliği bir toplumsal adaletsizlik duygusundan yani bir ahlaki duygudan kalkarak üyelerini seferber etmeleridir (Fuentes& Gunder, 1990: 30).

Melucci bir hareketin toplumsal hareket niteliğini kazanabilmesi için üç unsurdan söz etmektedir: Bir çatışma içeriyor olması, dayanışma üzerine kurulu olması, içerisinde yer aldığı sistemin sınırlarını zorlaması. Kısaca ifade etmek gerekirse ekoloji hareketi ve yeni dini hareketler yeni toplumsal hareketlere ilişkin özellikleri çağrıştırmaktadırlar. Yeni toplumsal hareketler ise kültürel ve kimliğe ilişkin boyutlarıyla öne çıkan, her zaman politik bir vurgu içermeyen hareket biçimleridir (Önder, 2003: 13- 14). Modern toplumun birçok alanında değişiklikler meydana gelmiş, bu durum toplumların geleneksel dini yaşantılarında da köklü değişimler meydana getirmiştir. XIX. Yüzyılın başlarından itibaren etkisini gösteren yeni bir dini-toplumsal olgu da “Yeni Dini Hareketler”dir ki en belirgin özellikleri yeni ve dini bir karakter arz etmesidir. Yeni Dini Hareketler olarak isimlendirilmesinin sebebi, yakın zamanda ortaya çıkmış bir olgu olmasıdır. Özellikle 1970’lerde yoğunlaşan Yeni dini Hareketler (New Religious Movements) insanın ruhi aydınlanması, aşkın birlik, ruhi ve felsefi yaşantı vaat eden birbirinden farklı oluşumları ifade etmek için kullanılır. Yeni din hareketler genellikle bilimin ve politikanın çözemediği pek çok problemin bulunduğu Batı toplumunda aradığı huzur ve refahı bulamayan, nükleer savaş ve çevre gelecek endişesine sevk ettiği, insana ve topluma dair mekanist-materyalist görüşlerin kimliksizleştirdiği insanlar için bir kaçış yolu ve teselli kaynağı olarak görülmektedir (Kirman, 1999: 223).

Yeni Dini Hareketler pluralist yapılı ve hızlı değişim halindeki toplumlarda büyük gelişme gösterdi. İkinci dünya savaşı sonrasında batının değerleriyle çelişen kimselerin kimlik bunalımına girerek gittiği uzak doğudan mistik öğretilerle gelmesiyle, bu akımlar

öncelikle İngiltere’de başlamış, oradan ABD’ye sıçrayarak tüm dünyaya yayılmıştır. Modern dönemdeki televizyon, internet, kitap gibi kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, birçok yeni dini fikir ve öğretilerinde dünya düzeyinde yayılmasına etki etti. Çeşitli dinlerin kutsal metinleri birçok dile çevrildi. Modern dönemin şartları geleneksel dini bakış açılarının şekillendiği hayat telakkileriyle karşılaştığında büyük uyum sorunları yaşanmaya başlayarak, toplum hayatında krizlerin, buhranların meydana gelmesini tetiklemiştir. Toplumlar değişen şartlara uyum çerçevesinde kendilerini yeniden yorumlamaya, algılamaya ve teşkilatlanmaya yöneldiler. Bu durum toplumlarda iki yönde gelişmeye sebep oldu. Tepkisel ve savunmacı bir davranışla insanların bir kısmı geleneksel dinlerine tekrar dönüş yaptılar. Bir kısmı da yeni ortaya çıkan sorunlara, uyum problemlerine eski dinlerin cevap veremediğinden yola çıkarak yeni dini akımlara yöneldiler. Bu hareketlerin birçoğu, temellerini geleneksel dinlerden ve inançlardan alırlar. Eski temeller üzerine yeni kurgu-bilimsel (science-fiction), spekülasyonlar veya psikolojik yöntem ve tekniklerle ilintili yeni formlar oluşturularak ortaya çıkan yeni dini hareketler, birçok insan tarafından benimsendi. İkinci dünya savaşı sonrası dönem dünyada çok hızlı toplumsal ve kültürel değişimlerin yaşandığı bir karaktere sahiptir. Zaten yeni dini hareketlerde bu değişime paralel olarak yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra hızlanmaya başladı. Yeni din hareketlere örnek olarak Japonya’da ortaya çıkan, yirmi milyon taraftarı olan Nichiren Shoshu (1930), Güney Kore’de ortaya çıkan, bir milyondan fazla taraftarı olan Unification Church (1954), ABD’de ortaya çıkan, yirmi beş bin taraftarı olan Children of God (1968) isimli oluşumları söyleyebiliriz (Beklan, 2008).

Üç binden fazla farklı dini grubu barındıran ve bu pluralist yapısı altında dinlerin panayırı olan ABD yeni dini hareketlerin üssü ve çekim merkezini oluşturmaktadır. Her yeni dini hareketin modern toplum ve onun şartlarının bir sonucu olduğu söylenebilir. Zaten tarihte de dinler, hızlı toplumsal değişim ve kriz ortamında, karizmatik bir dini liderin önderliğinde, yeni bir dini hareket olarak ortaya çıkarak yerleşik düzene az çok bir tenkidi içerir. Tarih boyunca her din ve inanç sistemi değişen şartlara göre açılımlara ve yorumlara maruz kalmıştır. Dinler değişmiyor gibi görünmekle beraber bu durum onları değişim sürecinden soyutlayarak algılama hatasını işleyen paradigmadan kaynaklanmaktadır. Din ve toplum arasındaki karşılıklı ilişkiler değişen şartlarda dinleri

yeni form ve adaptasyonlara maruz bırakmıştır. Modern dönemin yeni dini akımları sistemli çağrılar ve teşkilatlar ortaya koymuşlardır. Yeni Dini Hareketlerin tipolojik tasniflerini geliştirme konusunda birçok sosyolog gayret göstermiştir. Yeni Dini Hareketler geleneksel din ve çevrelerden tepki görmelerine rağmen şu da bir gerçektir ki onlar geleneksel din ve inançların, belli toplum kesimlerine sağlayamadıkları bir kısım manevi ihtiyaçları karşılamaktadırlar. Bu hareketler, mensuplarına yeni bir dünya görüşü sağlamakta, toplumsal değerleri ve düzeni sorgulayıp eleştirmektedir. Sosyolojide yeni dini hareketler olgusunu toptan açıklayacak bir nazariye ortaya konulamamıştır. Modernleşme, toplumsal transformasyon, aşırı sekülerizasyon ve materyalist eğilimlerin bu harekete sebep olduğu görüşü ileri sürülmüştür. Buna göre dünyaya aşırı eğilim, aşırı rasyonalizm, materyalizm, inanç boşluğuna sebep olarak aşırı laikleşme sonucu hayatın dışına itilen dinler bu manevi ihtiyaçlara cevap veremeyince, boşluk yeni dini hareketler tarafından doldurulmuştur. Birçok sosyolog bu şekilde düz hatlı bir sekülerizasyon nazariyesine karşı çıkmakta ve bu nazariyenin tüm dünya düzeyinde yeni dini hareketleri açıklamakta yeterli olamayacağını ifade etmektedir. Buna gerekçe olarak sekülerizasyonun, tüm dünyada aynı derecede gerçekleşmemiş olması gösterilmektedir. Bu durumu açıklamak için birçok nazariye ortaya konulmuştur. Böylece toplumdaki ahlaki belirsizlik, kültürel karmaşa, cemaatvari özelliklerin yitirilişi, ferdiyetçiliğin yaygınlaşması, yalnızlık duygusu, sivil dinin gerilemesi gibi öteki faktörlerin çapraz etkilerinin şartlara göre olayda etkilerinin bulunduğu anlaşılmaktadır (Günay, 1998).

Monizm, panteizm, panenteizm (Tanrı, bütün bir evrenden ibarettir doktrini), reinkarnasyon, karma (bütün iyi ve kötü davranışlarımızla hayatımızın muhassalası), aura (bedenin dışında bedenin ürettiği enerji alanı), transformasyon (hipnoz, meditasyon, hayal ve bazı ilaçlarla sağlanacağına inanılan iç dönüşümle insanın kendindeki “tanrısal” gücü harekete geçirmesi), ekolojik duyarlılık ve evrensel din, modern kültürde, bilhassa Yeni Çağ hareketinde en önde gelen esaslarıdır. Bunlar insanlara doğayla bütünleşme ve çevreci bir söylemden bahsederler. Çünkü bu neopagan akımların doğaya yönelik gizemci düşünceleri, doğanın kendinde kutsal bir ruh taşıdığı, dolayısıyla bu kutsal ruhla uyum içerisinde olmak gerektiği, doğayla bütünleşme ya da doğayla bir arada yaşamak fikri, günümüzün insanlarına cazip

gelmektedir. Kimi sosyologlara göre Batı'da çok hızla yayılan astroloji, ruhsal şifa, ekolojik öğretiler, doğal beslenmeye önem veren beden sağlığı ve kişisel gelişimle ilgili ortaya çıkan akımların dinamiklerini Yeni Dini Akımlarda aramak gerekir (Ünal, 2003).

Derin Ekoloji hareketi genellikle Arne Naess'in Ekosofi-T ile özdeşleştirilse de, Uzak-doğu dinleri, Panteizm ve New Age felsefesi gibi kaynaklardan da beslenir. Arne Naess'in ekosofi_T'sinin temeli kendini gerçekleştirmedir. Bütün varlıklar Yüce Benlik Atman'ın tezahürleridir. Her şey birbirleriyle bağlantılıdır. Ve bütün varlıkların kendini gerçekleştirme hakkı vardır. Tüm varlıklarla daha geniş ölçüde bütünleşme ile sağlanan Birlik kendini gerçekleştirmede vazgeçilmez bir adımdır. Naess zaman, mekân, fiziksel ve toplumsal gerçeklikte yer alan mutlakçılık, kibirlilik ve eternalizmi yok etmek istemektedir (Beklan, 2008).

Derin ekoloji hareketi büyük ölçüde Yeni Dini Akımlardan etkilenmiştir. Zaten barındırdığı birçok argüman, Yeni Dini Hareketlerin özelliklerini yansıtmaktadır. Derin Ekoloji dünya görüşü önemli ölçüde mistisizm içerir. Mistisizmde varlıklar aynı gerçekliğin değişik görüşleri olmakla beraber özce birdir. Derin ekolojide ekosistemdeki çeşitli varlıkları aynı enerjinin değişik görünüşleri olarak kabul eder. Panteist mistik geleneklerde doğaüstü bir tanrı yoktur. Kutsal güç doğada içkindir. Bundan dolayı bütün varlık kutsaldır. Ekolojik görüşe göre de kutsallık ve değer doğada içkindir. Mistik gelenekler insan merkezci değil varlık merkezcidir. Mistikler mutluluğu tüketimde değil sade bir yaşamda görürler. Ekolojistler tüm bu görüşlerde mistiklerle aynı eksende yer alırlar. Son olarak şunu da söylemek gerekir ki mistik geleneklerde amaç varlıkla bütünleşmektir. Derin ekolojide de mükemmelleşmenin yolu evrenle özdeşleşmektir. Derin ekolojinin bilimsel alanını holistik dünya görüşü ve gaia teorisi oluşturur. Arthur Koestler'in geliştirdiği Holon kavramı Yunanca'da bütünü karşılığı Hol, ile parçanın karşılığı on'un birleşmesiyle oluşturulmuş bir kavramdır. Bütün yaşayan sistemleri kapsayan bir kavramdır. Bu kavram bütünü parçaların toplamından fazlasını oluşturduğu, tek tek parçalardan yola çıkarak bütünü anlayamayacağı düşüncesi olarak tanımlanabilir. Bu gün bütüncül (holistik) olarak nitelendirilen bu görüşün bazı, ahlaki sayılabilecek ön kabulleri bulunmaktadır. Barry Commoner'e göre bunlar:

1. Her şeyin birbirine bağı olduğunu kabul etmek. İnsan da dâhil bütün canlı varlıkların karşılıklı bağımlılıklarının, madde, enerji ve yaşam arasındaki bağlantıların bilincine varmak.
2. Doğada hiç bir şeyin kaybolmadığını; çöplerin, kimyasal maddelerin ve doğaya şırınga edilen diğer zararlıların er geç "bumerang" gibi geri dönüp insanı tehdit edeceğini kabul etmek.
3. Enerji kaynaklarını dilediği gibi kullanmamak.
4. Doğanın insandan çok daha fazla bilgili olduğunu kabul etmek.

Özellikle dördüncü maddede sayılan "doğanın insandan daha bilgili olması" görüşü, 20. yüzyıl insanının seküler bir görüşten yavaş yavaş uzaklaşması ve doğaya, kadim, İlâhî olma özelliğinin yeniden kazandırılmak istenmesi olarak yorumlanabilir. Batı düşüncesinde yaşanan bazı değişiklikler bugün bu görüşümüzü destekler mahiyettedir: Bazı Batılı çevrelere göre "insan bugün tabii değerlerle bütünleşmelidir. Bu onu evrenin kucağına yeniden dönmeye, sadece bileşenlerinden biri olan doğaya tekrar kavuşmaya götürür. Âlemdeki yeri imtiyazlı bir yer olsa bile insan, öyle böbürlenerek söylediği kadar doğanın efendisi değildir. Gaia teorisi James Lovelock ve Lyn Morgulisin'in birlikte geliştirdikleri kendini düzenlemeye muktedir yaşayan bir organizma olarak dünyayı açıklayan teoridir (Yeşilyurt, 1999).

Yeni Dini Akımların çevreci karakteri, kâinata bütüncül bakması, holistik bir bakışı barındırmaları, insanın kendini gerçekleştirmesinin kâinatla bütünleşmesine bağı olması gibi özellikleri derin ekolojiyle tam olarak örtüşmektedir. Tüm bu verilerden sonra şuna rahatlıkla söyleyebiliriz ki Batıda Yeni Dini Hareketler ve ekolojik hareketler birbirlerini tetiklemiştir. Hatta Amerika'daki Kuzey Minnesotali kimi kereste şirketleri adına açılmış bir davada öne sürülen savlara göre bakılırsa derin ekolojinin kendisi bir din olarak lanse edilmektedir (Jardins, 2006: 395)

1.1.4. Başlıca Çevre Sorunları ve Sebepleri

Doğal çevredeki doğal varlıklara bir müdahale olmadan, bunların arasındaki dengenin bozulması ve sorun çıkması pek mümkün değildir. O halde çevresel sorunların ana

kaynağı insandır. Daha doğrusu insanın doğaya müdahalesidir. Çevresel sorunları insan-doğa ilişkilerinin doğal çevre üzerindeki olumsuz sonuçları olarak tanımlamak mümkündür. Çevre sorunları, doğal çevredeki temizliğin yok edilmesinden doğduğundan, daima çevre kirlenmesi terimiyle karşılanır olmuştur. “Hâlbuki çevre kirliliği, çevresel sorunların çok önemli bir kısmını oluşturduğu halde, çevresel sorunlar yalnızca kirlilikten ibare değildir” (Kırılıoğlu& Can, 1998: 5).

Bir hadisenin sorun olmasının kriteri etkilediği insan sayısı ve çözümünün zorunlu bir hale gelmesiyle tespit edilir. Bu nedenle az sayıda insanı etkileyen olaylara sorun, çok sayıda insanı etkileyen hadiselerle de toplumsal sorun denir. Günümüzde çevre sorunları küreselmiştir. Çevre sorunlarının tespit edilmesinde ve sınıflandırılmasında çevre uzmanları arasında bazı farklılıklar görülür. Pek çok çevre sorunu vardır. Su, toprak, hava, gürültü, atmosfer ve düşünce kirlilikleri, ormanların yok olması, asit yağmurları, çarpık şehirleşme, kimyasal, nükleer ve sanayi atıklar, yangınlar, savaşlar gibi sorunları sayabiliriz. Kir, kirlenme ve kirlilik gibi tabirlerin çeşitli tanımları vardır. “Gözle bakıldığında ortamında görülmemesi gereken maddeye ve yahut bilimsel açıdan bakılırsa, bir ortamın fiziksel birleşiminde olmaması gereken fazlalığa” kir denilir Bu bağlamda çevre kirliliği “doğal yapıda kirleri çözümleyerek ya da filtre ederek ortadan kaldıran toprak ve bitki örtüsünün; su ve hayvan gibi öğelerin, taşıyabileceğinden fazla atık maddeyle yüklenmesi” şeklinde açıklanabilir. İnsanlar tarafından teknolojinin bilinçsiz kullanılmasıyla veya atmosfere karıştırılan bazı yabancı maddelerle hava bileşiminin bozulmasına hava kirliliği denir. Havanın kirletilmesi canlıların yaşamını tehlikeye sokacak ciddi bir tehlikedir. Su kirliliği “su kaynaklarının kullanılmasını bozacak, zarar verecek ve niteliğini değiştirecek biçimde suyun içinde organik, inorganik, radyoaktif ve biyolojik herhangi bir maddenin bulunmasıdır.” Toprak kirlenmesi “İnsanın insanla ve insanın tabiatla sürdürdüğü bazı ilişkilerinin sonucunda toprağın, yaşayan tabii denge içerisinde, normal, fiziki, kimyevi ve jeolojik kullanım gayelerine aykırı düşen yıpranma, değişme, tükenme ve bozulmaların meydana gelmesine denilir. Son yıllarda ortaya çıkan bir kirlilik türü de gürültü kirliliğidir.

Çeşitli seslerin karışarak insanı rahatsız eder pozisyonlara ulaşmalarına gürültü kirliliği denilir. Diğer bir kirlilik de görüntü kirliliğidir. Bununla; plansız şehirler, gecekondu, gökdelenler gibi çevreye uymayan yapılar anlatılmak istenir. Çevre kirliliği bunlarla

sınırlı değildir. Fakat bizim asıl konumuz bu olmadığı için kısaca değindik (Ayhan, 2002).

Çok yönlülüğün zorunlu bir sonucu olarak toplumsal yaşamın tüm alanlarını ilgilendiren çevre sorunsalı dünya gündeminde önemli bir şekilde yer almaya başladığı 1970’li yıllardan bu yana hemen hemen bütün bilim dallarının yoğun bir şekilde ilgi alanını oluşturmuştur. Fakat çevre sorunlarının nedenleriyle birlikte bu tarihten önceki yıllara hatta eski yüz yıllara uzanması sebebiyle 1970’in bu süreçte tüm gelişmelerin kaynağını oluşturan net bir tarih olarak görülmemesi gerekir. “Bu tarihin önemi çevre sorunsalının politik gündeme taşınmasıdır” (Turgut, 2001: 2)

Çevreci hareket, doğal olaylar ve süreçler ile insanların çeşitli faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkan ve özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısının başlarında gündeme gelen çevre sorunlarının toplumun her kesimine gerekli çevre bilinci ve eğitimi verilmezse daha da ağırlaşarak yaşanmakta olan çevre felaketlerinin daha yaygın ve daha sık görüleceğine vurgu yapmaktadır (Yıldız, 2007).

Bu kriz bir yanda küresel iken diğer yanda özel şartlar altında dünyanın bir bölgesinde gelişip gezegenimize yayılan modern teknoloji biçimindeki bilimsel uygulamalar tarafından yaratılmıştır (Nasr, 2002).

Bugün yüz yüze geldiğimiz ciddi meselelerden olan çevre kirlenmesiyle ilgili bazı çevre bilimciler; “insanın, tabiata hükmetme çabalarına, tabiatın insanı kendi kırıyla çevreleyerek verdiği müstehzi bir cevap olduğunu; tabiattan yararlanabilmek için insanın, ona hükmetmekten vazgeçip onu anlamaya ve onunla uzlaşmaya çalışması gerektiğini” söylerler (Ayhan, 2002).

Ekolojik dünya görüşünü benimseyenlere göre çevre sorunlarının sebepleri; görünür ve görünmez sebepler olarak iki kategoride sınıflandırılabilir. Çevre krizinin görünen sebepleri nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme, turizm ve meteoroloji kökenli olaylar zikredilebilir (Ayhan, 2002). Çevre sorunlarının görünmez sebepleri olarak insanın kurduğu medeniyet ve kültürlerin tabiat olgusuna yaklaşımında, geliştirdiği çevre

tasavvuru ve bu tasavvurun aktif hale getirilmesinde aramak yerinde olur. İnsanın doğayla ilişkisi değerden bağımsız, boşlukta cereyan eden bir ilişki değildir. Bu ilişki

kültür dolayımında gerçekleşir. “Sanayi ve ona içkin bütün nitelikler verili bir toplumsal örgütlenme tarzının ürünleri, onun dışı vurularıdır ve ondan ayrı düşünülemez” (Kovel, 2005: 154). İnsanın çevresini nasıl değerlendirdiğini anlamak için kültürel bir bağlama ihtiyaç vardır. Yani doğa insan zihninden bağımsız dışsal bir düzenlilik değildir. İnsan tarafından anlamlandırılan bir kategoridir. Ekolojik bunalımın kaynağını doğa tasavvurunda derin bir değişim yaratan zihinsel– kültürel dönüşüm süreçlerinde aramak gerekmektedir. Ekolojik sorunların sebebi olarak görülen olgusal gelişmeler de bu zihinsel dönüşüm sürecinin ürünleridir. Tabiata bakışın değişmesiyle beraber barışın yerini savaşa, tahakküm altına alma, alınıp satılan bir meta ve hammadde kaynağı olarak görmeye bıraktı. Zihinsel değişim sebepleri arasında bilimsel devrim, sanayileşme, aydınlanma ve modernite sayılabilir. 16. yüzyıldan itibaren kartezyen evren anlayışına göre tabiat işletilmeye ve sömürülmeye başladı. Organik tabiat anlayışından zamanla uzaklaşmıştır. Aslında bu konudaki tüm sebepler bir tek sebebe irca edilebilir ki o da insanın kendisini de Tanrıdan veya dinden kurtarması veya kurtardığını sanmasıdır (Ayhan, 2002). Bu bağlamda ekolojik sorunların kaynağının tek başına sanayileşme ve teknolojik gelişme olmadığı, temeldeki nedenin bu gelişmeleri mümkün kılan zihniyet olduğu vurgulanmaktadır (Önder, 2003).

Nüfus artışı çevre sorunlarının önemli odak noktalarından birisi olmuştur. Bundan on bin yıl önce dünya nüfusunun beş milyon olduğu tahmin edilmektedir. Dünya nüfusu uzun bir dönem fazla artış göstermemiştir. O yedinci asırdan itibaren bir artış eğilimi gösterse de on sekinci asırdan itibaren artmaya başlamıştır. Tarım tekniklerinin gelişmesi ve yeni ürünlerin tarıma alınması, birçok hastalığa çare bulunması hızlı bir nüfus artışına neden olmuştur. “1650 de 545 milyon olan dünya nüfusu 1930 da 2 milyara ulaşırken günümüzde 6 milyara ulaşmıştır. Birleşmiş Milletler Nüfus Dairesi tahmin Raporlarına göre dünya nüfusunun 2150 yılında 28 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir” (Akman, 2000). Her ne kadar şimdilik yiyecek ve nüfus arasında ciddi bir sorun gözükme de gelecekte ciddi sorunlar olabileceği tahmin edilmektedir. Çünkü dünya nüfusu yılda %2’lik bir artış gösterirken yiyecek üretimi %1 oranında artmaktadır (Köylü, 2004). Paul Erlich 1968 tarihli *The Population (Nüfus Bombası)* isimli eserinde nüfus artışındaki patlamanın çevre yıkımının nedeni olduğunu ileri sürdü. Barry Commoner ise 1971 tarihli *The Closing Circle (kapanan çember)* yapıtında çevre kirlenmesinde asıl faktörün sınaî toplumlarına özgü tüketime dayalı

yaşam biçimlerinin olduğunu öne sürdü. Nüfusun artması elbette çevre üzerinde baskı oluşturmaktadır. Fakat bundan daha büyük tahribatı bu nüfusun istediği ekonomik büyüme ve gelişmenin tüketime dayanan bir yaşam biçimiyle ve çevre açısından yıkıcı etkileri olan teknolojilerle birlikte olması durumunda çıkar. ABD’de kişi başına düşen çevresel zarar birçok azgelişmiş ülkeden çoktur. Dünya nüfusunun %5 ‘inden daha azına sahip ABD dünyadaki enerjinin ve madenlerin %33’ünün kullanmakta ve karbondioksit yayılışına %20’den fazla katkıda bulunmaktadır. Nüfus ve tüketimin çevre tahribinde sorumlu olduğunu söyleyebiliriz. Farklı derecelerde bunlardan her biri çevre sorunlarının doğmasına katkıda bulunmuştur. Böyle olmakla beraber nüfus konusunda şunu söyleyebiliriz, küresel nüfus artışı hızı azalmakla beraber küresel nüfusun büyüklüğü artmaya devam etmektedir ve gelecekte de artmaya devam edecektir. %1 artış hızı ile bile dünya nüfusunun 70 yılda iki katına yükselmesi beklenebilir. Bundan dolayı tüketim kalıpları ve teknoloji üzerinde yoğunlaşmak gerekmektedir. Birçok çevreci sürekli ve dengeli gelişme düşüncesini ileri sürerler. Bu modelde tüketicilerin istemi üretim kararlarında belirleyici olamaz. Yenilenebilir kaynakları ilgilendiren üretim kararları bu kaynakların yenilenebilmesi hızıyla sınırlıdır. Atık ve kirlenme gibi şeylerin optimal düzeyini ise ödeme gücü değil yeryüzünün onları özümseme gücü belirleyecektir. Kişisel ahlak düzeyine inip tüketicilerin fert olarak sorumluluklarına da bakmak gerekir. Dünyada büyük bir tüketim yapılmaktadır. Fakat bu tüketimi gelişmiş ülkelerdeki insanlar yoğun olarak yapmaktadır. Örnek olarak Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’da yaşayan nüfus dünya nüfusunun % 12’sini teşkil etmekte ama dünyanın tüketim giderlerinin %60’ı yapmaktadır (Jardins, 2006).

Çevre krizi modern insan ve onun dünya görüşünün ölümü ve yeniden doğuşunu gerektirmektedir. Dini doğa bilgisi, kutsal bilimler yeniden doğmalı, batı geleneğindeki tabiat bilgisi de ortaya çıkarılmalıdır. Hayatın kutsallığının ortaya çıkarılması, doğanın kutsallaştırılmasıyla mümkündür (Nasr, 2002).

1.2. Sosyolojik Açıdan Din ve Fonksiyonları

1.2.1. Din ve Zihniyet

İnsanın tutum ve davranışlarını, insanlar arası ilişkileri, toplumsal hayatı belirleyen temel kurumlardan biri olarak sürekli varlığını sürdüren din, insan ve toplum hayatında son derece önemli bir kurum olarak her devirde düşünürlerin, sosyal bilimcilerin ilgi odağı olmuştur. Nitekim sosyologların başlıca konularından birisi olan din olmuştur. E. Durkheim'dan başlayarak sistem sahibi ya da bütüncü görüşe sahip sosyologların sık sık bu konuya eğilmeleri ve bu konuda kendi teorilerini geliştirmeye çalışmaları bunu gösterir (Sezer, 1981: 15).

Durkheim'a göre din, bildiğimiz bütün insan toplumlarında karşılaştığımız evrensel sosyal bir fenomendir. Sosyolojinin dini ilgi alanına alması yalnız hakkı değil, aynı zamanda görevdir. O din sosyolojisi ile ilgili ilk ve en önemli çalışmalarından biri olan "Din fenomeninin Tanımı (1899)" adlı makalesinde bu meseleyi ele alır (Köktaş, 1993; 11). Durkheim dinsel inançları açıklayabilmek için bireylerden ve onların psikolojilerinden değil, toplumdan ve toplum yapısından hareket etmek gerekir. Böyle bir anlayışın sonucu olarak O, dini toplumun bir ürünü olarak görmüştür (Ergun, 1984: 137).

Münakaşasız kabul edilen kutsal ve üstün varlık inancı dinin temelini ve özünü teşkil eder. Dinler nasıl tarif edilire edilsinler aynı ortak özellikler sahiptirler, bunlar; iman, ibadet ve toplumdur. Öyleyse din bir insan ve toplum realitesidir (Sezen, 1992: 27).

Batılı düşünürler özellikle Rönesans'tan beri, dini bir içkinliğe indirgeyerek onu insanın ya da toplumun doğasından türetmeye çalışmışlardır. Çoğu felsefi nitelikte olan bu görüşler, genel olarak bir din karşıtlığı yansıtırlar. 19. yüzyılın materyalist ve daha sonraki salt pozitivist eğilimi, bu çabayı dini saf dışı bırakma noktasına kadar götürür. İlgisizlik veya karşı tavır bu sürecin genel doğasını belirler. Dini ferdin doğasından türetme çabalarından ilki D. Hume'a aittir. Ona göre din insanın korku ve ümitlerinden doğmuştur. Sonraki zamanlarda bu çizgi 19 yüzyılın materyalist filozoflarından Feuerbach tarafından "insanın doğal güçler önündeki korkusunun fantastik bir yansıması olarak ifade edildi (Aydın, 1997: 102).

Sosyal münasebetler yönü olmaksızın tasavvur edilen din, herhangi bir inanç olmaktan öte gidemez ve sosyoloji açısından din özelliğini kazanamaz. Wach, Maw Scheler'in şu

sözünü nakleder: “Bir tek Hıristiyan, Hıristiyan değildir. Eliade’ın dediği gibi “saf bir din olayı yoktur. O aynı zamanda tarihi, sosyolojik, kültürel ve tabiatıyla psikolojik bir olaydır” (Sezen, 1992: 26).

Dinin sosyal rolünde üç tutum görülür:

- a) Olumlu tutum: Olumlu tutum tabii teşkilatla dini teşkilatın örtüştüğü grupları karakterize eden tabii bir şekildir.
- b) Olumsuz tutum: Olumsuz tutum radikal zahitlikle temsil edilen şekildir.
- c) Seçmeli bir gerçekçilik: Dini cemaati sınırlayan seçmeli gerçekçiliktir (Wach,1990: 41).

Temel kurumsal fonksiyonların yerine getirilmesinde dinin önemli bir rolü vardır. Din sadece aşkın nitelikli işlemlerin yerine getirilmesini değil yoksullara yardım, bazı vergi türlerinin toplanması gibi sosyal ve siyasal hizmetleri de yerine getirmektedir. Dinin kendine has sayılabilecek işlevlerinin bir kısmı bireyseldir. Bizim burada işleyeceğimiz dinin sosyal işlevleridir. Dinin bu konuda ilk işlevi; toplumlara bir sosyal kimlik belirmeleridir. Günümüzde pek çok toplum kendini din ile tanımlamaktadır. Din bir toplumun değer hiyerarşisini sağlar. Aslında birçok toplumsal sorun insanların değerlerinin çatışmasından doğar. Değerler üzerinde asgari bir anlaşma bulunmadıkça grup hayatı imkânsız olur. Din değerler getirir ve hiyerarşik bir yapı oluşturur. Dini önemli toplumsal işlevlerinden biri kontrol ve denetleme mekanizması olmasıdır. Bu durum toplum için gerekli istikrarı sağlaması açısından önemlidir. Toplumsal birleştirici işleve sahip olan din fertler arasında kaynaşma unsurudur. Bergson’a göre dinin toplumsal rolü bulunmaktadır. Dindeki günah-sevap gibi normlar birçok durumda toplumdaki ahlaki normların temel ölçütlerini sağlayıcı fonksiyonlar görürler. Din aynı zamanda kişi ve topluma, içinde yaşanan dünya ve hayata bir anlam kazandırma fonksiyonu görür, böylece onların dünya görüşlerinin şekillenmesinde önemli roller üstlenir (Aydın, 1997: 111- 113). Din kurumu diğer kurumların kendisinden doğduğu bir ana kurumdur. Başlangıçta her türlü kurum dinin şemsiyesi altında filizlenmiş zamanla ondan bağlarını koparak, profan birer kurum haline gelmişlerdir. Toplumsal farklılaşmalar dinlerin etki alanlarını sınırlandırarak, toplumsal hayatın tümünü

kapsayan bir alt yapı olmaktan çıkarmış, yatay düzlemde belli özelliklerdeki olguların öbekleştiği bir kurum halini almıştır (Aydın,1997: 100).

Din bir niyet ve eğilim unsuru olarak her türlü eylemin alt yapısını oluşturmaktadır. Dikey düzlemde din çok kapsayıcı bir kurumdur. Genel Kültürel yapıyı oluşturan sosyal örüntüler dini değerlerle yakında ilişkilidir. Din insanların çevresini algılama sistemidir (Aydın,1997: 101).

Bellah'a göre dinler pratik ve örgütlenmelerindeki farklılaşmaya göre ilkel arkaik, tarihsel ve çağdaş olmak üç evre geçirmiştir. Farklılaşmayı doğa ve doğaüstü oluşturmakta, birinci dönemde bu ikisi arasında tam bir uyum bulunmaktadır. Tarihsel din döneminde doğaüstü güç kazanır. Dünya reddedilir. Din neticede sekülerleşir. İkel toplumlarda din toplumsal potansiyel bir güçtür. Doğa ve doğaüstü birbirinden ayrılmamıştır. Doğal güçler ilahlaştırılmış pınarlara, ormanlara mağaralara kutsallık izafe edilmiştir (Aydın,1997: 114–115).

Modern dönemlerde kutsallık yıkılmayıp şekil değiştirerek varlığını sürdürür. Önceki dönemlerin dindar insan tipi (Homo Religious)' nin yerini alan çağdaş din dışı insan, öncekinin bir versiyonundan ibarettir (Mircea, 1992: 178).

Neticede dine ait pek çok kutsallık modern kurumsallaşmaların temel dayanaklarını oluşturmaktadır (Aydın, 1997: 124).

Dinin o kadar zengin bir fikir ve sosyal yönü vardır ki getirdiği ruhu, mensupların hepsi paylaşır, onlar üzerinde başlayan tesir, hayatlarına şuurlu veya şuurlu dışı olarak girer. Dini olmayan meselelere karşı belirli ve müşterek tavırları sağlar. Din belirli bir dünya görüşü verir. Genel olarak dinler insana kendisi ve kâinat hakkında bir görüş getiri. İnsan onlarda kendi mahiyeti ve kâinattaki yeri hakkında bir bilgi şeması bulur. Din böylelikle insanın temel problemlerini belli bir zaviyeden izah eden bir sistemdir. Bazı dinler daha az, bazıları daha teferruatlı izah verir, ama hepsinin de en soyut metafizik problemlerden yaşanan hayata dair pratik davranış kurallarına kadar her konuda insanı aydınlatmayı hedef edindiği şüphesizdir (Güngör, 1983: 113).

Dünya görüşüne iştirak şuurlu veya gayri iradi meydana gelir. Kabul, red, feragat, teslim gibi tavırlarla insanlara ve eşyaya karşı bir tutum içine girer. Dinin durumuna

göre bu dünya görüşü nikbin olabilir, bedbin olabilir, ikisi arasında olabilir. Ama o dinin mensuplarının dünyaya karşı takındıkları tavır onları birleştirir, kültürlerini şekillendirerek birliğin devamlılığını sağlar. Din günlük işlere kadar girerek ferdi ve toplumu kuşatır, onu tahlil etmek tam olarak mümkün değildir. Dinden dolayı sosyal hayatın olaylarına karşı takınılan tutum ekonomiden sanata, ahlaktan hukuka kadar sosyal olguların bütünü kapsamıştır (Sezen, 1992: 65, 66).

Dinin ve dini grupların herhangi bir kültür içerisinde her türlü tesirden masun, tecrit edilmiş olarak yaşayamayacakları, o cemiyetin umumi yapısı ve kültürü ile sıkı bir münasebet halinde buldukları aşikârdır. Evrensel dinlerde mahalli kültürler karşısında pasif değildir. Büyük dini bünyeler, toplumların ihtiyaçlarına cevap vermek için yeni kavramlar, yeni uygulamalar yaratırlar. Dinin kültür hayatının diğer kolları üzerindeki tesirleri fazladır. Fakat her ikisi de karşılıklı olarak birbirini etkiler. Mahalli kültürlerle olan bu karşılıklı tesirinde dinin nüfuz edici, birleştirici, renk ve şekil verici rolü vardır. Evrensel dini bir üst sistem olarak aldığımızda onun kültür ile olan etkileşimini anlamak kolaylaşır. Dini inanç, milyonlarca maddi nesnede, harekette, ahlaki emirlerde, sayısız eylemlerde nesnelleşir. Dini sistem insan ırkının toplam kültüründe çok geniş bir yer tutar. Sonuçta din kültürün önemli bir veçhesi, hatta merkezi olmuştur. Üst sistem dediğimiz zihniyet tarzı, inanç tarzı, birçok kültürü kuşatmış olur. Dinlerin teolojik hususlar dışında kalan çok zengin bir fikri muhtevası vardır. Din, hayatın bir sürü önemli meseleleri ile alakalı hal tarzları, insanları ilgilendiren çeşitli hususlar ve problemlere karşı tutum ve davranışları ihtiva eder (Sezen, 1992: 56- 58).

Dinin özü ile ilgili hususlar dışında, hayatın hemen hemen bütün meseleleri hakkındaki hükümlerle, tüm ehemmiyetli dünyevi hadiselerle karşı takınılan tavırların toplamından ibaret bulunan zengin bir fikri muhtevası bulunmaktadır. Her din belli bir ruh ya da zihniyeti de beraberinde getirmektedir. Din mensupları tarafından az çok şuurlu paylaşılan bu zihniyet onların hayatına tesir eder. Netice de her din, o dinin mensupları tarafından paylaşılan karakteristik bir tutumu, bir gün dünya görüşünü beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Din mensuplarına onların dünyayı özel bir gözlükle görmelerini sağlayan ve bu şekli altında insan davranışlarını etkileyen metafizik bir dünya görüşü yani Weltonschauung sağlar. İnsanların inançları sebebiyle bazı normlara uydukları, bazı değerlere sahip çıktıkları ve diğerlerinden başka şekilde hareket

ettikleriyle ilgilenen din sosyologu için dinin beraberinde getirdiği zihniyetin toplumsal sonuçları ile genel olarak din ile öteki sosyal faaliyet alanları arasındaki karşılıklı ilişkileri incelemek büyük önem taşır. Max Weber'e göre özellikle dinî ve ahlakî değerler, fikirler sosyal ve değişme olgusu içerisinde yer alabilir ve hatta yerine göre onlar bu değişikliğin hâkim faktörü olabilirler. Şüphesiz onlar sosyal değişmesinin yegâne faktörü değildirler. Bu olgu içerisinde başka birçok faktörlerde yer almaktadır (Günay, 2003: 371).

Dinlerin daima kişiler arası bir atmosfere büründükleri ve belli tutumlar ve pratiklerde objektifleşerek düşünce ve fiilde müşahhaslık kazandıkları görülmektedir. Dinin getirdiği ve din mensuplarının sırf dini tutumlar ve davranışlarının ötesinde harici âlemi değerlendirmelerine ve dünya hayatı ile ilgili meselelerdeki tavırları ve vaziyet alışlarına etkide bulunana iktisadi ve sosyal ahlakın ya da zihniyetin özünü bu müşahhas tutumlarda aramak gerekmektedir. Tipolojik olarak dinlerin dünya hayatı karşısındaki tutumlarına baktığımızda genel özellikleri itibariyle aşağıdaki tipleri ayırt etmek mümkün olmaktadır:

- 1) Bazı dinler dünyayı iyi ve eğlenceli bulmakta ve ona karşı olumlu bir tavır takınmaktadır. Olumlu bu tutumun çeşitli tezahürleri vardır. Genellikle ilkel ve arkaik dinler dünya hayatı karşısında olumlu bir tavra sahip olup onu iyi olarak görmektedir. Tevrat'ın Tekvin kitabında yaratılışın neticesi "çok iyi" olarak vasıflandırılmaktadır. Ancak Musevi- Hıristiyan geleneğinde farklı tutumların ortaya çıktığını da söylemek gerekir. Protestanlığın yüzünü müspet bir tarzda dünyaya çevirmesiyle birlikte Batıda modern Kapitalizmin doğuşuna sebep olmuştur.
- 2) Budizm gibi bir kısım dinler dünyaya karşı kesin olarak olumsuz bir tutum içindedirler. Dünya hayal, ilahi hakikati gizleyen aldatici bir perde olup, şer kuvvetleriyle doludur. Bir kısım Hıristiyan ve İslam tarikatında da dünya nimetleri ve servete karşı olumsuz bir tavır takınılmaktadır.
- 3) Dünyayı metafizik ve ahlaki bakımdan olumsuz yorumlamakla beraber duruma göre çeşitli değişiklikler de hazır olan dinlerin durumunda görülen seçmeli tutumdur. Bu son durumda dünyayı tamamen veya kısmen kutsal kılma

imkânları üzerinde durulmaktadır. Yahudi ve Hıristiyan ilahiyatlarında ana hatlarıyla bu telakkiyi bulmaktayız. Orta Çağ Hıristiyan ilahiyatçılarından St. Augustin'in Tanrı Sitesi adlı eserinde dünya sitelerinin geçici öbür âlemdekinin ise mükemmel olduğunu ancak bu mükemmel sitenin yeryüzünde de gerçekleştirilebileceğinin kabul eden görüşü bu anlatışın bir örneğidir.

- 4) İslam'daki dengeli tutum dikkate değer bir durumdur. İslam dini dünya hayatını şartlı olarak kabul etmektedir. Ona göre asıl olan ahiret hayatıdır. Ancak bu durum dünya nimetlerinin inkârı anlamına gelmemektedir (Günay, 2003: 438-443).

1.2.2. Din ve Ahlak

Din ve ahlakın konuları tarih boyunca iç içe bir manzara arz etmiştir pek çok dinde dini emirlerle ahlaki emirleri birbirinden ayırmak mümkün değildir. Ayrıca her dinin bir ahlak anlayışı bulunmaktadır. Dini inançlar aynı zamanda toplumsal düzenle ilgili değer yargılarına da etki eder. Ahlak anlayışları toplumdan topluma, dinden dine değişmektedir. Dinin ilkel toplumlarda öteki toplumsal kurumların yanı sıra ahlakı da bünyesinde topladığı, dinden ayrı bir kurum olarak ahlakın ortaya çıkmaya başlamasının uzun bir evrim sonucu olduğunu, ancak modern toplumda ahlakın dinin etkilerinden sıyrılarak rasyonelleşme eğilimi gösterdiğini söylemeliyiz. Din toplumdaki inançlar, değerler ve normların en önemli bir yaratıcısı ve kaynağını teşkil eder (Günay, 2003; 486).

Hans Jonas'ın "Günümüz modern kültürünün özündeki etik boşluk dediği şeyi dinler dolduracaktır" (Özdemir, 2007: 42).

Tabiatüstü gerçeklere dayanan dini inançlar aynı zamanda toplumsal düzenle ilgili değer yargılarına da etki ederler ve olağanüstü toplumsal kontrol gücüne sahiptirler. Mac İver'e göre din "ahlakın orada doğup büyüdüğü ana rahmini" teşkil eder. İkel dinlerde din öteki toplumsal kurumları bünyesinde barındırdığı gibi ahlakı sinesinde toplamıştı. Dinden tamamen ayrı bir kurum olarak ahlakın ortaya çıkmaya başlamasının uzun bir evrimin sonucu olduğunu, modern toplumda ahlakın dinin etkilerinden sıyrılarak rasyonelleşme eğilimine girdiğini belirtmeliyiz (Günay, 2003: 427- 428).

1.2.3. Din ve Kültür

Her fert tarihinin her döneminde belli bir toplumsal düzen ve sosyal, kültürel ortamda dünyaya gözünü açmakta, eğitim-öğretim yoluyla bir kültüre ve bu meyanda o kültür ve toplumdaki dini inanç ve değerlerine, tutum ve davranış modellerine varis olmaktadır (Günay, 2003:424).

Toplum kültürünün içinde din de çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Geleneksel toplumda din kültürünün holistik yapısına hâkimdir. Bu tür toplumlarda din kurumu, kültürel normların özünü teşkil eden ve kültürün psiko-sosyolojik yönünü oluşturan inanç ve faaliyet biçimlerinden ibarettir. Fakat bir ayrımlaşma (differentiatin) süreci sonucu, giderek toplum kültürünün çeşitli alanları birbirinden uzaklaştığından ve doğrudan doğruya dinin etkilerinden sıyrılarak dünyevileştiğinden, dinin de giderek öz alanına çekilip orada kurumlaştığı ve inananların salt dini hayatını düzenler bir durum aldığı görülmektedir. Modern sanayi toplumlarında bile kişileri kutsalla karşı karşıya getirerek şahsiyetlerinin birliğini sağlayan ve onları parçalanmaktan koruyan din bu haliyle de kültürün kendisinden soyutlanması mümkün olmayan bir parçasıdır. Din kültür ağacının bir dalı değil, gövdesi durumundadır. Yeryüzündeki tüm kültürler ne kadar ayrımlaşmış ve farklılaşmış olursa olsun bazı şekiller altında dini özellikler taşımaktadır (Günay, 2003: 414- 415).

1.3. Din-Çevre İlişkisi

Toplumsal kurgusalci teoriye göre tüm toplumlar kendilerine göre bir çevre kavramlaştırmasına sahiptirler. Bu kavramlaştırma da dinin de rolü vardır. Çevreye karşı olumlu veya olumsuz bir bakış açısı kazandırmada dinlerin önemli katkıları olmuştur. Dinsel hayat ve dünyanın ekolojisi organik bakımdan ilişkilidir. İnanç ve ibadet dünyayı olumlu veya olumsuz yönde değiştirir. Dinsel inançlar, özellikle can veren ve yaratan güçlerin doğasıyla ilgili inançlar ekolojik sistemlerin etkili bir unsuru haline gelir. Dinsel dünya görüşleri toplulukları dünyaya dönük temel eğilimlerle dünyanın içine iter, her şeyi kapsayıcı mahiyettedir. Çünkü çevrelerindeki dünyayı tam olarak kapsarlar. Bütüne dair bir görüş sunarlar. Ayrıca dinsel fikirler diğer fikirlerle denk düzeyde çekişmekle kalmazlar, her türden fikrin bir kozmolojide kaynaştığı zihniyetin çerçevesini belirler. Bu sebeple ekolojik açıdan dinlerin oynadıkları rollerin

daha iyi anlaşılması gerekir. Dinsel görüşler doğanın dünyasını yalnızca dinsel tasavvurda beliren bir evrenin içine çekerler. Doğanın farklı biçimlerde algılanmasını sadece dinsel bakışlar sağlayabilir. Dünyanın gelecek kuşaklar için yaşanabilir bir halde tutma çabasında dinin rolü, bilim ve teknolojiye göre irdelenmemiştir. Dinin göz ardı edilmesi çevre araştırmalarında hedeflere ulaşmaktan alıkoymaktadır. “Oysaki din dünyaya biçim veren insan güdüsünün ve ilgisinin temel pınarlarıdır. Dini hayata ilişkin bir kavrayış olmaksızın hiçbir çevre anlayışı yeterli olmaz” (Sullivan, 2007: 13- 14).

Nasr’a göre günümüz dünyası seküler kanunlarla idare edilmesine rağmen insan türünün büyük çoğunluğu hala dinin baskın olduğu bir dünya görüşüne sahiptirler. Bu nedenle, mevcut çevre krizinin çözümünde din önemlidir. Birçok kişiye göre çevre krizinin kaynağı sadece ekonomik, siyasal ve toplumsal etkenlerin sonucu değildir. Ahlaki ve manevi bir kriz söz konusudur. Mevcut çevre krizinin aşılabilmesi için dinlerin incelenmesi gerekmektedir. Zira dinler doğaya karşı olan davranışlarımızı bilinçli ve bilinç dışı yollardan etkilemektedir. Dinler doğa kavramını yorumlayarak bir toplumun dünya görüşünü oluştururlar. Aynı zamanda insani davranışlarımızın ve doğayla olan ilişkilerimizin de çerçevesini çizerler. Sonuç da dinler toplumların etik yönelimini oluştururlar. Dinler doğaya yönelik tutumlarımıza biçim vermede kilit araçlar olma özelliğini korumaktadır. Kültürleri tanımlayan ve insan davranışlarına yön veren bir sistem olarak din bir çevre etiği için gerekli metafizik temeli sağlayabilir. Bütün dinler öğretilerinde doğal düzenle insanın içindeki düzeni ilişkilendirirler ve her iki düzenin de ilahi gerçekliğin mührünü taşıdığını öngörürler. İnsanlık tarihinin çok eski dinlerinin uzantıları olan dinlerin birkaç milyon takipçisi hale Kuzey ve Güney Amerika ülkeleriyle Afrika, Polinezya Adaları, Avustralya, Yeni Zelanda ve başka yerlerde varlıklarını sürdürmektedir. Bu dinler inanç ve uygulamalarındaki farklılıklara rağmen tabiatla olan ilişkilerinde benzerlikler göstermektedir. Bu dinler yeryüzünün koruyucusu olmuşlardır. İbrahim’i monoteizmler aşkın olmanın yanı sıra dünyayı yaratmakla kalmayıp onu hikmetten ve iradesinden kaynaklanan bir düzene göre yöneten tek tanrılı aynı ruhani evrene sahiptir. Böyle olmakla beraber bu üç dindeki doğal düzen kavramı aynı değildir. Geleneksel dinler doğanın içerisinde kutsal bir nitelik olduğunda hemfikirdirler ayrıca doğal düzenin bir amacı, anlamı ve bu anlamda insanlar için manevi ve ahlaki bir önemi vardır. Onlara göre beşeri ve doğal düzenler ikili bir birlik halinde içi içe

geçmiştir. Beşeri ve doğal yasalar yakından ilişkilidir. Modern bilim bilimsel devrim sırasında birçok keşiflerde bulundu ama ulûhiyetin doğası hakkında bir şey söylemedi. Modern dünyanın gereksinimi olan tek şey dünyayı olumsuzlayan bir mistisizmdir. Bu da ihtirasları kontrol etmeye ve içteki ejderhayı öldürmeye çalışan çileci yönünden başka bir şey değildir. Bu olmadan şu an yaşadığımız doğanın tahribi olgusunu güdüleyen açgözlülüğün kontrol edilmesi mümkün değildir. Tarihte hiçbir zaman kişinin ihtiraslarla dolu nefsini disiplin altına alma ve kendisini dünyanın güzelliği ve manevi niteliğini inkâr etmekten ziyade onunla ilişki içerisinde tutmayla ilgili dini öğretileri teyit etme ihtiyacı bugünkünden daha büyük olmamıştır. Doğanın günümüzde yeniden kutsallaştırılması gerekmektedir bu da doğanın ne olduğunun hatırlanması vasıtasıyla yapılacaktır. Doğa kutsalın kendisi tarafından zaten kutsallaştırılmıştır. Yapılması gereken yeniden keşif ve dönüşümdür. Bu dönüşüm doğal dünyayla ilgili dini bilgilerin diriltilmesiyle mümkün olur. İnsan geleneksel öğretilere göre yaşarken sadece gökle barış halinde değildi aynı zamanda bu barış sayesinde yerle de ahenk içerisinde yaşıyordu. Nefsi daha zahitçe yaşamak, sade yaşam ve tok gözlülüğü nefsin süsleri olarak kabul etmek ve açgözlülük gibi günahları olduğu gibi görmek üzere disiplin altına sadece din alabilir. Din pratik düzlemde insanın eylemlerini dönüştürmek ve onların yönünün yeniden tayin etmek ve insanla doğal düzen arasındaki ilişkiye ruhani bir önem kazandırmak için temel teşkil eder. Doğal düzenle ilgili sadece ahlakı değil bilgiyi de içeren bir anlayışın yeniden ifadesi gereklidir. Dini evren içerisinde insan, doğal dünyayla sadece fiziksel unsurlar veya fizyolojik tanılarla değil tanrı vasıtasıyla ilişkilidir. Her bitki ruhani gerçekliği ve ilahi arketipi yansıtmaya ve onun sembolü olması açısından önemlidir. Kendi varlığının özüne ulaşmış bir insan, doğanın her görüntüsünde, bitkilerinde, hayvanlarda, göklerde ve denizlerde salt fiziksel olan tarafından kapsanmayan fakat kendilerini fiziksel olarak gösteren ve Tanrıdan gelen gerçeklikleri görür. Dinler incelendiğinde kutsal törenlerle doğal düzenin ahengi arasında dostça bir ilişki olduğu görülür. Amerikan yerlilerinin yağmur dansı gibi. İnsanlar tarafından yapılan tören ve ibadetler tüm doğa unsurlarının ibadetlerinin parçalarını oluştururlar ve bunların reddedilmesi doğal düzenin uyumunu bozar. Çevre krizi noktasında ihtiyaç duyulan şey doğanın keşfi ve kutsalın koruyucusu olarak insanın yeniden doğuşudur. Bu yeni insanın icadı değil gerçek insanın, ruhani insanın yeniden keşfedilmesidir. Dinler tarafından

savunulan geleneksel kozmolojilerin ve doğa görüşlerinin yeniden ifadesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bu doğadaki varlıkları Varlıkla olan ilişkileri çerçevesinde ele alan ruhani yönlerine de değer veren bir doğa biliminin keşfi demektir. Pratik düzeyde belli bir din tarafından doğal dünyada kutsal sayılan şeylere diğer din mensuplarının da saygı duyması sağlanmalıdır (Nasr, 2002).

Din hem çevreyle ilgili ahlakın hem de doğal düzen bilgisinin kaynağı olarak işlev görür. Bozulmamış gerçek dinden kaynaklanabilecek olan kutsal doğa görüşü, her iki alanda da birbirini destekler. Hem ahlaki hem de entelektüel düzeylerde dini bir tepkinin ortaya konulması için çeşitli dinlerin bir araya getirilmesi gerekir (Nasr, 2002). Dünya dinleri uzun erimli çevre etiğinin savunucuları olarak ortaya çıkmaktadır. Dinlerin tıpkı geçmişte iç ve dış tehditler karşısında bireyleri ve kültürleri ayakta tutmada olduğu gibi günümüzde de önemli bir rol oynayabileceği yönünde gittikçe güçlenen bir kanaat vardır. Dinler doğa karşısında huşu ve saygıyı özendirmeyle birlikte doğadaki unsurları koruyacak etik alışkanlıklar için gerekli dönüştürücü enerjiyi sağlayabilir. Özetle dinsel gelenekler kendimizi doğal dünyanın bir parçası olarak tasarlamamız için hem yaratıcı simge, ayin ve metin kaynakları, hem de esin verici görümler sunmaya yardımcı olabilir (Tucker& Grim, 2007).

İnsan-merkezli bir yaklaşımın olgunlaşmasındaki rolleri ne olursa olsun, semavi dinlerin her biri temelde ve en azından tanım gereği Tanrı-merkezli bir dünya görüşünü öngörür. Tanrı-merkezli bir dünya görüşünün ise doğa merkezli bir bakış açısıyla birçok ortak özellikler taşıdığı açıktır (Ekşigil, 2008).

Her dini gelenek doğal düzenle ilgili zengin tecrübeye ve bilgiye sahiptir. Bunlar canlandırıldığında çevre krizinin aşılabileceği ümit edilebilir (Nasr, 2002)

Tüm gerçek dinler etiklerin kaynağı olarak tek bir ilahi gerçekliğe dayanır. Frithjof Schuan buna “dinlerin aşkın birliği” demektir. Bununla beraber hepsi kendine özgü bir karaktere sahiptir. Dinlerin içsel birliği ve şekilsel çokluğu doktrini geleneklerin kendilerinde saklıdır. Bütün dinler kozmik çevreyi kucaklarken öğretilerinde onun önemini vurgularlar. Fakat tabiatın düzeni ve onun insan hayatındaki yeri bütün dinlerde aynı değildir” (Nasr, 2002).

İnsan varlığının ekolojisi tüm dinleri ilgilendirmektedir. Bu teoriyi savunanlara göre din

eğitimi, insan varlığının ekolojisini oluşturan bu konulara değinmekle başlamalıdır. Yapılması gereken C. Dean Freudenberg'e göre tüm hayat şekillerinin kutsallığı duygusu yeniden canlandırılmalıdır. Bunun içinde insanlığın insanı merkeze alan ahlak anlayışından yaşam ve yaratılışı, bir bütün olarak ele alan bir ahlak anlayışına doğru bir değişim yapması gerekmektedir. Yeni ahlaklılığın temel değeri, tüm varlıklar fitri bir değere sahiptir. Ahlaki anlayıştaki bu değişim insanların sahip oldukları dünya görüşlerini de bir takım değişiklikleri beraberinde getirecektir (Köylü, 2004: 75).

evre bilincinin toplumlarda artmasıyla beraber evre bilinci felsefi etiğin ötesine geçerek çevreye din bilimsel ve dinsel yaklaşımlar konusunda önemli sayıda çalışmaların kazandırılmasına sebep olmuştur. Ekoloji konusu artık birkaç akademisyen ya da ilahiyatçının değil tüm dinler ve din mensuplarının ilgi alanına girmiştir. Dinler insanlar ve evre arasındaki etik ilişkiyi de konu edinmeye başlamıştır. Tarihsel olarak dinin evre üzerindeki etkisi karışık niteliktedir. Kimi düşünürler bazı dinsel tavırların evre tahribatının temel nedenleri arasında yer aldığını iddia etmişlerdir. Böyle olmakla beraber çok sayıda din bilimci ve dini inanç sahibi kişiler yeni ve daha sorumlu bir evre etiği için düşünsel ve etik kaynaklar bulmak amacıyla dinsel gelenekleri yeniden incelemektedirler. Tek bir dinsel evre etiğinden söz etmek mümkün değildir. Var olan her dinin kendine özgü bir evre etiği barındırdığı da bilinmelidir. Buna rağmen dinsel etik doğal evre üzerindeki farklı bakış aıllarını anlamaya yardımcı olabilecek önemli bir temel oluşturur. Aynı zamanda dinsel etik ilkeleri, evre güdülenmeleri için bir kaynak oluşturur. Dinsel etik ilkelerini şu şekilde sıralayabiliriz;

a) Tanrı'nın Yarattıklarının İyiliği: Doğal dünyayı iyiliğin ve iyiliksever Bir Tanrı'nın eseri olarak gören her dinsel bakış açısı dünyayı iyi sayma istidadındadır. Mesela yaratılışın Tevrat'taki öyküsünde Tanrı tüm yaratıkları yarattıktan sonra "Bunun iyi olduğunu gördü." (Yaratılış, 1: 25) denilmektedir. Bu bakış açısına göre dünya araçsal bir değere sahip olduğu için değil Tanrı yle yarattığı için iyidir. Böylesine dinsel bir bakış açısı tanrının doğal yasalarının doğal teleoloji olarak yorumlanmasıyla uyulaşan bir yaklaşımdır. Tanrının iyi olduğu varsayılınca, insan yaratılışında iyi olduğu varsayar.

b) Tanrısal Olanın Doğada Bulunması: İnsanlar kendilerini toplumdan

soyutladıkları zaman Tanrıya yaklaşmış olurlar. Tanrı doğal dünyayı, insanlar da toplumu oluşturdukları için, insan kendini toplumdan soyutlayıp yaradılışı denemekle Tanrıya yaklaşmış olur. Bu görüşler dinsel ruhsallıkla beraber bulunur. Bu ruhsal yaklaşım doğanın bir sığınak ve dinsel pratikler için bir olanak algılanmasına sıcak bakar.

- c) Yaşama Saygı ve Yaşamın Değeri: Birçok dinsel yaklaşım insan merkezilikten uzaklaşıp tüm canlıların içsel bir değeri olduğunu benimsemek için yaşamadan yana tavırlarının genişletmek için yaşama verilen değere olan bağlılıklarını gözden geçirmektedirler. Hıristiyanlık bu konuda eleştirilmekle beraber günümüzde birçok Hıristiyan tüm yaşamın değerli sayılması gerektiğinin öne sürmektedir.
- d) Toplumsal Adalet Bakanlıkları: Birçok din, mensuplarını kötülöklere karşı çıkarak ve korunmaya muhtaç olanlar için genel iyiliğe hizmet ve iyiliksever bir Tanrıya tanıklık etmeye çağırın yönleri vardır. Dinsel etikteki bu toplumsal adalet geleneğinin çevresel adalet anlamında iki sonucu vardır. Yoksullara hizmet etmek için yapılan dinsel çağrılara çoğu kez çevresel adalet ve çevresel sorunlar için eylem yapan kimseler cevap vermektedir. Toplumsal adalet geleneği içerisinde birçok düşünür toplumsal baskının ve çevre tahribatının toplumsal uygulamalardan kaynaklandığı sonucuna varır. Derin Ekoloji, Ekofeminizm, Toplumsal Ekoloji gibi çevre felsefeleri; maddecilik, sanayileşme, babaerkillik gibi birçok eğilimin çevre tahribatının nedenleri arasında saymaktadır. Toplumsal adalette kararlı olmak hem toplumsal baskının hem de çevre tahribatının temelindeki nedenlerle uğraşmayı gerektirir.
- e) Emanetçilik: Birçok din, insanların doğal dünyaya karşı sorumluluklarını, insanlara bir yaratıcı tarafından emanet edilmiş kaynakların emanetçisi gözüyle bakan bir anlayış barındırır. Emanetçilik düşüncesi insanların Tanrı'nın emanetini korumalarını gerektirir (Jardins, 2006)

Dinlerin çağın gereklerine ayak uydurma girişimleri, en açık şekilde evrensel mesajı olan bazı temel sosyal hareketlerle ilişki kurma, yüzleşme veya bütünleşme çabalarında kendini gösterir. Günümüzde Bu sosyal hareketlerden en önemlisi çevreciliktir. Dinlerin

çevrecilikle yan yana gelmesinde bir zorluk görünmemektedir. Hatta bu durum belirli bağlamlarda bir gereklilik olarak hissedilmektedir. Dinlerin çevreciliği çevreciliğinde dinleri davet eden bir yönü vardır (Ekşigil, 2008).

1.4. Çeşitli Toplumda Tiplerinde Din-Çevre İlişkisi

Çevre ve toplum münasebetlerini irdedeceğimiz için, çevre ve toplum ilişkilerinin tarihsel ve teorik temelleri üzerinde durmak zaruridir. Öncelikle üzerinde durulacak teorik yaklaşımlardan biri toplumsal kurgusalcı (social constructionism) yaklaşımıdır. “Bu yaklaşıma göre her toplum ya da toplum içindeki her toplumsal grup, kendi içsel yapısına göre bir toplumsal ilişkiler yumağı ve bunu anlamlandıran bir kurgulama oluşturur” (Tuna, 2006: 6).

“Toplumsal dünyalar; bireylerin ve grupların dokudukları yorumlayıcı ağlardır. Bu tür yaklaşımlar, toplumun insanlar tarafından üretildiği fikrini öne çıkarır” (Marshall, 1999: 749). Bu teorik yaklaşımı çevre-toplum ilişkilerine indirgediğimizde, her toplumun kendi içsel yapısına uygun olarak çevreyle bir ilişkiler modeli kurguladığı söylenebilir. İnsan ve doğa arasındaki karşılıklı ve ikili ilişki toplumların sosya-kültürel ve organizasyonel yapısı tarafından belirlenmektedir, dolayısıyla toplumsal olarak yapılanmıştır. Böylelikle her toplum kendine özgü olarak doğa ile bir ilişki biçimi yaratır. Toplumsal kurgusalcı bakış açısına göre toplum insan ürünüdür.

Çevre-toplum münasebetlerini incelerken yararlanacağımız bir başka teoride Gerhard Lenski ve Harper’in tarihsel bakış açısına göre toplumları tasnifledikleri tarihsel teoridir. Lenski toplumlar için beş evreden bahseder. Bunlar avcı toplayıcı toplumlar, basit bahçeci toplumlar gelişmiş bahçeci toplumlar, tarımcı toplumlar ve endüstriyel toplumlardır. Lenski “güç” ve “ayrıcalığın” güç ilişkilerini, iktidarı ve iş bölümünü açıklayan temel kavramlar olduğunu, her toplumun egemen toplumsal yapıyı meşrulaştırıcı kendine özgü güç ilişkileri ve egemen paradigma yarattığını belirtmiştir. Her toplum kendisine göre bir egemen toplumsal paradigma yaratarak toplumsal yaşama ilişkin genel kurallar ortaya koyar (Tuna, 2006: 8).

Harper Lenski’nin üç gruplu bahçeci tarımcı topluluklar sınıflamasını tarımcı toplumlar adıyla tek kategoriye indirmiştir. Harper’in tasnifi ise şöyledir: Avcı-toplayıcı toplumlar, tarımcı toplumlar ve endüstriyel toplumlar.

“Harper’a göre “çevre kavramsallaştırması” insanların dünyaya ve gerçekliğe ilişkin paylaştığı kültürel inanç sistemlerinin bütünü olan kültürel dünya görüşünün bir parçasıdır. Çevre kavramsallaştırılması insanların paylaştığı paradigmalardan da bir parçasıdır. Bir toplumsal paradigma, dünyanın nasıl işlediğine ilişkin toplumdaki insanlar tarafından zımni olarak paylaşılan bir düşünce modelidir. Her toplum birbiriyle mücadele halinde olan paradigmalara sahiptir, fakat bunlardan sadece biri egemen paradigmadır. ETP toplumsal ve kültürel yapının nasıl olması gerektiğini tanımlayarak toplumdaki egemen yapıyı meşrulaştırır. Tarihsel olarak her toplum doğal çevre ile kendine özgü bir ilişki türü yaratmıştır” (Tuna, 2006: 8– 9).

Bu bakış açısına göre paradigmayı yaratan unsurlar içerisinde din ilk sıralarda yer almaktadır. Toplumun sahip olduğu dinin çevre ve çevredeki unsurları nasıl gördüğü yani çevre kavramsallaştırması paradigmayı şekillendiren değerlerdir. “Tarihsel ve evrimci yaklaşımın eleştirilen yönlerinden biri de tarihe bakıldığında toplumların saf avcı-toplayıcı ya da sadece tarım toplumu şeklinde bulunmamasıdır. Eski devirlerde de basit de olsa tarıma rastlandığı gibi bugün de avcı-toplayıcı veya tarım toplumları görülebilmektedir. Evrimci görüş toplumların hayatını düz bir hat üzerinde seyreden bir tekâmüle irca ederek tarihi gerçeklerle ters düşmektedir. Öyleyse sosyolojideki bu sınıflamaların bir genellemeden öte gitmediği, metodolojik bir zorunluluktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. “İnsanlık tarihini çeşitli dönemlere ayırarak incelemek, düşünsel bir eğilim ve metodolojik bir zorunluluk olarak kendini göstermektedir” (Yelken, 1999: 104).

Bu bağlamda toplumlar çeşitli faktörlere bağlı olarak tasnif edilmiştir. Topluma ve toplumsal değişime bakış açısı, toplumların tasnifinde ana etkidir. İbn-i Haldun toplumları göçebe halinde yaşayan bedeviler ile yerleşik hayat yaşayan hadariler olmak üzere ikiye ayırır. Devletlerin yükseliş ve çöküşünü de bu ayırım temelinde açıklar. Tönnies basitlik ve karmaşıklıktan hareketle toplumları cemaat ve cemiyet olarak tasnif eder. Cemaat ona göre kan ve akrabalık bağlarına dayalıdır ve farklılaşmamıştır. Cemiyet ise iş bölümünün ve ekonomik çıkarların ön plana çıktığı, farklılaşmış topluluklardır. Cemaat ve cemiyet birbirine karşıt iki kavramdır. A.Comte tarihsel düzlemde zihinsel gelişim ve evrimi temel alarak toplumları teolojik, metafizik ve pozitivist olmak üzere üçe ayırır. Durkheim’den bu yana evrimci temele dayalı bir sınıflama yaygınlık kazanarak toplumlar ilkel, feodal ve ilerlemiş toplumlar olarak üç gruba ayrılmıştır. Böylelikle ilerleme ölçütüne göre toplumlar tasnif edilmişlerdir. Günümüzde ölçüt sanayi ile teknolojiye gelişme ve ilerlemedir (Bulaç, 2006).

Günümüzde bütün ağırlığıyla kendini hissettiren çevre krizi, bir anda ortaya çıkan bir olgu değildir. Bundan dolayı tarihsel olarak izini sürmemiz gerekmektedir. Bu bölümde toplumları Harper'in tasnifi olan avcı-toplayıcı toplumlar, tarımcı toplumlar ve endüstriyel toplumlar olarak sınıflandırıp, her toplum tipinin doğal çevre ile olan ilişkileri tarihsel bir içerikte sunulacaktır.

1.4.1. Avcı –Toplayıcı Toplumlar

Yaklaşık 40.000 yıl kadar önce tarih sahnesine çıkan avcı toplayıcı toplumlar, en erken toplum biçimidir. İnsanların avcılık ve toplayıcılıkla geçimlerini sağladıkları ilkel toplumlarda doğal iş bölümüne dayalı ekonomik etkinlikler yer alır. Fakat bu toplumlarda avcılık istikrarlı bir geçim kaynağı değildir. Bu yüzden ilkel toplumların asıl geçim kaynağı toplayıcılıktır diyebiliriz. Cinsiyete dayalı iş bölümünden dolayı avcılık daha çok erkeklerin, toplayıcılık kadınların uğraştığı bir alandır. Yine ilkel toplumlar kadının doğurganlık özelliğinin kutsandığı ve bu nedenle soy çizgisinin daha çok ana yanlı olduğu topluluklardır. Toplayıcılığın ilkel toplumların ekonomisinde merkezi bir yer tutmasından dolayı ilkel toplumun ekonomik işlerinde kadının daha merkezi bir rol oynadığı söylenebilir (Üngür& Açmaz, 2007).

Bu toplumlar yenilebilir bitkileri toplayarak ve yakın çevrelerindeki hayvanları avlayarak yaşamlarını sürdürmekteydi. Onlar yiyeceklerini günlük ya da haftalık topladıklarından, uzun süreli saklanabilecek ve ekonomik değere sahip yiyecek biriktirmemişlerdir. “Onların yaşamı doğayı tanımının uzmanlaşmış bilgisinin kültürel olarak birikimine bağlıydı” (Tuna, 2006: 9). Toplumun geleneklerinin koruyucusu olarak görülen yaşlılar toplumda saygı görürken, gençlerde erişkinlerin ayınlar ve pratik konulara ilişkin deneyimlerine değer verirdi. Bu toplumların çoğu eşitlikçiydi. Toplumdaki farklılaşmalar yaş ve cinsiyet bağlamında olup oldukça düşüktür. İkel toplumlarda üretimi etkileyen ya da sınırlayan bir mülkiyet duygusuna rastlanmaz. Klanın sahip olduğu, üzerinde yaşadığı bir avlanma ve toplama çevresi, kullandığı su pınarları vardır. Her üye kendi kabilesinin sınırları içerisinde avlanır ve çeşitli bitkilerden de faydalanırdı. Kimse onu engelleyemez, sınırlayamazdı. Bundan dolayı avcı toplayıcı toplumlar ilkel ortakçı toplumlardır. Mülkiyet bireysel değil, toplumsaldır. Topluluk üyeleri güçlerini ortak duygulardan ve ortaklaşa çalışmalarından alıyorlardı. Böylelikle üyeler arasında servet ve koşullar bakımından bir eşitsizlik

meydana gelmiyordu. İlkel toplum, sınıfsız ve insanın insan tarafından sömürsünün bulunmadığı toplumdur (Üngür,& Açmaz, 2007).

Avcı toplayıcı toplumlar daha çok kendilerine yeten bir üretim ve tüketim yapısına sahiptiler. Yani sadece gereksinimleri kadar üretim ve tüketim yaparlar. Avcı toplayıcı toplumlar daha çok, doğadan doğrudan elde edilmiş biyolojik enerji kullanımına dayalı bir toplumsal yeniden üretim biçimine sahiptir. Avcı toplayıcı toplumlarda nüfus az ve nüfus yoğunluğu da düşüktür ve bundan dolayı enerji kullanım oranı düşüktür, bu toplumlarda enerji kaynaklarının yeniden üretimi mümkündür ve doğanın tahribine, kaynakların tükenmesine yol açmaz (Tuna, 2008).

Bu toplumların birçoğunda zengin bir dinsel ve sanatsal yaşam olmuştur. Günümüz dünyasında hala yaşamını sürdüren avcı toplayıcı toplumlar vardır. Tanzanya'daki Hazdalar, Filipinlerdeki Tassadaylar, Botswana'daki Kunglar çiftçilik yapmayı reddetmektedirler. Bu kabileler zamanlarının çoğunu oyunlarla, sohbet etmekle ve dinlenmekle geçirecek kadar boş zamana sahiptirler (Zerzan& Leakley, 2005). Nitekim Marshall Sahlins de Stone Age Economics'de onların tarihteki "ilk bolluk toplumu" olduğunu, çünkü sınırlı düzeydeki maddi ihtiyaçlarını karşılayıp geçimlerini sağlayacak faaliyete her gün birkaç saat ayırmalarının yettiğini, dolayısıyla geriye fazlasıyla boş zamanlarının kaldığını ileri sürmüştür (Marshall, 1999: 48).

Bu toplumlardaki avcı ile avlanılan hayvan arasındaki ilişki evcilleştirilen hayvan ile sahibi arasındaki ilişki gibi değildir. Avlanmış hayvan bağımsız, özgür ve hatta eşit olarak değerlendirilmektedir. Örneğin Mbuti pigmelerinin hayvanları saldırgan olmayan bir ruhla, hatta bir tür mahcubiyetle öldürdükleri görülmektedir. İlk insanlar, farklı grupların toplayıcılık veya avcılık yaparken bölgeleri paylaşmamaları yüzünden birbirleriyle savaşmamışlardır. En azından toprak mücadelesi, etnografik literatür içinde yer almamaktadır; kaldı ki kaynakların çok daha bol olduğu ve henüz uygarlıkla ilişkinin kurulmadığı tarih öncesinde, böyle mücadelelerin cereyan etmiş olması ihtimali çok daha düşüktür. Toplayıcı halkların beslenme rejimleri de diğer tarım ve sanayileşmiş toplumlara göre daha sağlıklı ve zengindir. Yiyecek üretmeyen insanlar 1500'ü aşkın yabani bitki türü ile beslenirken, uygarlıklar, yalnızca altı bitki türünden biri veya bir kaçıyla beslenmiştir; bunlar buğday, arpa, darı, pirinç, mısır ve patatestir. Yenilebilen bitki türü sayısı hızla azalırken, dünya nüfusunun geçimi artık yalnızca belirli bitki türlerine bağımlı hale gelmiştir (Zerzan& Leakley, 2005).

Avcı toplayıcı toplumlarda doğal çevre ile karşılıklı bağımlılık ilişkisi söz konusuydu.

Toplum üyeleri arasında da karşılıklı ve eşitlik temeline dayalı bir ilişki söz konusuydu. Doğaya bağımlı olma avcı toplayıcı toplumların Egemen Toplumsal Paradigma'sının temelini oluşturmuştur. Kendilerini doğanın bir parçası olarak görmüşlerdir. "*Onların doğa kavramsallaştırması, kutsal ruhlar tarafından yönetilen vahşi doğa, balta girmemiş ormanlar ve otlaklardan oluşan yaşayan bir doğadır*" (Tuna, 1999: 9).

Avcı toplayıcı toplumlar doğa ile uyumlu ve dostane bir ilişki biçimi geliştirmişlerdir. Bu durum onların sahip olduğu dini inançların oluşturduğu dünya görüşünün bir sonucudur. "İlkel denilen toplumlarda din bütün hayatı kuşatmıştır" (Kılıç, 2005: 15)

İlkel toplumların dinleri olarak tasvir edilen totemizm, animizm ve natürizm çevreye değer atfeden ve onu kutsal gören içeriklere sahiptir. Totemizm yaygın kullanımında, bir totem etrafında örgütlenmiş bir dini ifade etmektedir. Totem, bir kabilenin atası olarak kabul ettiği ve adını taşıdığı bir hayvan veya bitkidir. Çoğu kez kutsal bir nitelik taşıyan kabilenin atası, kabilenin yasaklar sisteminin de temel dayanağı olmaktadır. Totemizm kısaca "insanla hayvan ya da bitki gibi doğal nesnelere arasında bir akrabalık ilişkisi ya da gizemli bir bağ bulunduğu inancına dayanan düşünce ve davranış sistemi"dir. Genel olarak, totem hayvan ya da bitkiyle topluluk üyesi arasında bir akrabalık ilişkisi kurulur. Bu ilişki mitolojiyle de desteklenerek kuşaktan kuşağa aktarılır. Türklerin kurt neslinden ve kayın ağacından geldiği inancı buna bir örnek olarak verilebilir. Böylece bitki ve hayvana aktarılan kutsallık sayesinde, doğa, kutsal ve kutsal olmayan olarak ikiye ayrılır. Kutsal olan kutsal olmayan ayrımı, totem-hayvan ya da totem-bitkinin rasgele tüketilmesinde de kendini gösterir. Bunlar ancak dinsel törenlerde tüketilebilir, bunun dışında, totem-hayvan ya da totem-bitkiye dokunulmaz (Günaltay, 2006).

Animizm, doğada insan ruhuna az çok benzer ruhlar bulunduğunu kabul eden dindir. Ruh, sadece insanda yoktur. Canlı cansız her şeyin ruhu vardır. Animizmin başlangıcı, ruhun öldükten sonra var olduğu düşüncesidir. Böylece ruh, insanların etrafında dolaşan, onlara müdahale eden doğaüstü bir hal alır. O zaman bu ruha adaklar adamak, dualar etmek, kurbanlar kesmek eylemleri başlar ki bunlar dinin temel öğelerindendir. Zamanla sadece insanın değil, hayvanların ve bitkilerin de ruhları olduğuna, bunların da

insanları iyi-kötü yolda etkilediğine inanılarak, bunlara da tapılmaya başlanmıştır. Böylece, önce atalarının ruhlarına tapan insanlar, daha sonra doğaya tapmaya başlamışlardır. Her nesnede ruh olduğuna inanılmasıyla, insanlarda canlı-cansız ayrımı kalkar. Animizm kısaca ölenlerin ebediyen dünyadan ayrılmadıkları, bunların ruhlarının cenazenin çevresinde, ağaçlarda, bitkilerde ve giderek tüm doğada dolaştığı ve böylece tüm doğanın canlı olarak algılanmasıdır (Günaltay, 2006).

Tabiatçılık fiziki çevrede rastlanan kuvvet ve varlıkların kişileştirilme ve tanrılaştırılması demektir. İnsanlar gök gürültüsü, yanardağ, yıldırım, fırtına, kasırga, ay, yıldız, karanlık, güneş, güneş tutulması, ateş, deniz ve ırmak gibi büyük tabiat olayları karşısında hayret, korku ve saygı duymuşlar ve onlara tapınmağa başlamışlar. Tabiatçılığa göre din buradan çıkmıştır. Natürizme tabiat dini diyenler de vardır. Nazariyenin esası şöyledir: İlk olarak dünyayı görmeğe başlayan insanoğlunun gözünü kamaştırın, dikkatini çeken ve onu hayrette bırakan şey tabiat olayları olmuştur. Tabiat, ilkel insanı gözünde en büyük bir yaşama etkeni, en güçlü bir dehşet nedeni ve sonsuz harikalar âlemi olarak görülmüştür. Tabiatın gözlere sunduğu çeşitli görünüşler ruhlarda çabucak din fikrini uyandırmış, böylece natürizm denilen inanç sistemi doğmuştur. İnsanların olağanüstü olaylarla dolu olan bu âlemdeki varlıkları tabii karşılama için uzun yıllar geçmiş ve sonunda insanoğlu tekrarlanan bu tabii olayları önceden görebilmek sırrına ermiştir. Tabiat güçleri insanlara benzetilmiş kişiselleştirilmiş ve böylece maddi âleme bir de ruhi âlem eklenmiştir (Günaltay, 2006).

İlkel toplumların dinleri olarak vasıflandırılan bu üç dinin ortak özelliklerinden birisi doğa ve doğadaki unsurların canlı ve ruh sahibi kabul edilmesidir. Bu durum totemizmde daha da ileriye gidilerek insanla tabiattaki unsurlar arasında akrabalık tesis edilmiştir. Bu üç dinin etkisiyle ilkel insanla doğa arasında saygıya dayalı bir ilişki vardı. Doğa, ilkel insana göre kutsal ve canlıydı. İlkel dinlerin bakış açısıyla avcı toplayıcı toplumlar doğayla uyum içerisinde yaşamışlardır.

1.4.2. Tarımcı Toplumlar

Yaklaşık 10.000 yıl önce insan bitki yetiştirmesini ve hayvanları evcilleştirmeyi öğrenmiştir. Sulama, gübreleme, insan emeği, zamana göre kullanılan tarımsal teknolojiler üretimi büyük ölçüde artırmıştır. Böylelikle toplumsal yapı ve organizasyon

değişerek, işbölümü toplum hayatında önemli bir hale gelerek köylülük temel üretim gücü olmuştur. Tarımcı toplumlarda artı değer üretimine yönelik olarak bir üretim söz konusudur. Üretim ve toplumsal örgütlenme topraktan daha fazla tarımsal ürün elde edilmesi temeline dayanır. Üretilen artı ürüne, üretimi organize edenler yani toprak mülkiyetine sahip olanlar tarafından el konulur. Bu bir yandan toplumsal farklılaşmaya yol açarken bir yandan insanoğlunun doğal işleyişe müdahale etmesi sonucunu getirir. Zora dayalı ve artı değer üretimine dayalı bir üretim söz konusu olduğundan çeşitli amaçlarla enerji kullanımını artırmıştır. Daha fazla enerji kullanımı, daha fazla doğal kaynak kullanımını gerekli kılmıştır. Bu da daha fazla enerji kullanımı ve doğal kaynakların tüketilmesini ve doğal işleyişe müdahale edilmesini gerektirmiştir. Ancak tarımcı toplumlarda insanoğlunun doğaya müdahalesi sınırlı olmuştur. Tarımcı toplumlarda nüfusun %90'dan fazlasını köylüler oluştururken %10'undan azı yöneticiler tarafından oluşturularak, insanın insan tarafından sömürülmesi süreci başlamıştır. Tarımla beraber çevre kontrol edilmeye ve değiştirilmeye başlandı. Ormanlar ve otlaklar tarım arazilerine dönüştürüldü. Sulama ve gübreleme zamanla toprağın yapısını değiştirmeye başladı. Böylelikle doğa ile eşitlik temeline dayalı ilişkinin yerine insanın doğal çevreye yabancılaşmasının başlangıcı olan doğal çevre ve doğal işleyişin yönlendirilmesi ve sömürülmesi almıştır. Doğal işleyişin yönlendirilmesi, doğal kaynakların kullanımı ve doğanın tarımsal üretim için aşırı kullanımı tarımcı toplumların genel özellikleridir. Bu dönemde kentlerde yaşayanların sayıları da artmaya başlamıştır. Fakat altyapının olmamasından dolayı kentler sefaletin kol gezdiği ve köksüz yığınların yerleştiği mekânlardı. Toplumsal ve çevresel yönlendirme ile sömürü, tarımcı toplumların zirveye çıkışlarının nedenleri olduğu gibi çöküşlerinin de nedenlerini oluşturur. Orta Amerika'daki Aşağı Maya toplumu tarım için ormanları yok etmişlerdi. Bu da erozyona sebep olarak tarım alanlarını yok etmiştir. Neticede açlık, Aşağı Maya uygarlığının sonu olmuştur. Tarımcı toplumlarda dinin zayıfladığını, farklı güç unsurlarının onun yerine geçtiğini görmekteyiz. Özellikle feodal yönetim biçimleri toplumda daha etkin yönetim biçimleri oluşturdu. Din daha çok bu güçler tarafından kullanılan ve onların kararlarını meşrulaştıran bir kurum oldu. Tarımcı Toplumların Egemen Toplumsal Paradigması doğanın kontrolü, yönlendirilmesi ve sömürüsüne dayanıyordu. Bu paradigma insanın doğa üzerindeki egemenliğini ve sömürüsünü meşrulaştırmıştır (Tuna, 2006).

1.4.3. Endüstriyel Toplumlar (Modern Toplumlar)

Endüstrileşme 300 yıl kadar önce Batı Avrupa'da ortaya çıkmış bir olgudur. Buhar makinesinin keşfi, elektrik enerjisi, hidroelektrik enerjisi ve petrolün enerji kaynağı olarak kullanımı endüstrileşmeye önemli katkılar sağlamıştır. Endüstriyel üretimin ve sonuç olarak artı değer artmasıyla daha merkezci, hiyerarşik ve karmaşık örgütlenmelerin oluşturulmasını gerekli kılmıştır. İnsanlar endüstri merkezleri olan kentlere akın ederek, kentleşme her geçen gün artarak devam etmiştir. Üretimin organizasyonu ve artı değer dağıtımı ulus devleti doğurmuştur. Çevresel olarak endüstrileşme doğal kaynakların tüketilmesi temeline dayanır. Endüstriyel toplum ile birlikte enerji kullanımı üst düzeye ulaşmıştır. Bu endüstriyel toplumun üretim ve örgütlenme biçimiyle yakından ilgilidir (Tuna, 2006)

Endüstriyel toplum, endüstriyel artı ürün üretimine ve üretilen ürünün tüketimine dayanır. Dolayısıyla endüstriyel toplum ya da modern toplum, daha fazla endüstriyel üretim ve daha fazla tüketim demektir. Endüstriyel üretim için en temel girdi yakıttır ve bu yakıtın çok önemli bölümü fosil yakıtlardan (kömür, petrol, doğal gaz) üretilmektedir. Fosil yakıtlardan üretilen yakıtlar ise üretim sürecinden tüketim sürecine kadar birçok çevresel etki yaratmakta ve bu çevresel etkiler başta sağlık alanında olmak üzere toplumsal yaşantıyı her yönüyle olumsuz olarak derinden etkilemektedir. Endüstrileşmiş batı toplumları büyük imparatorluklar kurarak gelişmemiş ülkeleri hem insan emeği hem de doğal kaynaklar noktasında sömürmüşlerdir. Endüstrileşme insanın diğer canlılar üzerindeki egemenliğini artırmış, nadir canlı türlerinin ve doğal çevrenin tahrip edilmesi, endüstrileşme ve endüstriyel üretim için kabul edilebilir koşullar olmuştur. Endüstrileşme doğal kaynakları insan refahı için sınırsızca kullanılabilirdiği varsayımını temel alır. Endüstriyel toplumun Egemen Toplumsal Paradigmasının beş temel özelliği şu şekilde ifade edilebilir;

1. Doğanın kendi başına bir değerinin olmaması
2. Yakın çevrede bulunanlara değer verilmesi
3. Zenginliğin arttırılmasının önemli olması ve bunun için risklerin alınabileceği varsayımı

4. Büyümenin sınırları olmadığı varsayımı

5. Modernliğin her yönüyle iyi olduğuna dair varsayım

Buna göre endüstriyel toplumlarda insanın mutluluğu için doğanın sınırsızca kullanımı bir gereklilik olarak kabul edilir. Modern çevreci düşünce, endüstriyel toplumun doğaya olan bakış açısının bir eleştirisi olarak çıkmıştır (Tuna, 2006).

Endüstriyel toplumlarda din kurumu zayıflamıştır, kimilerine göre çökmüştür. Dinin sosyal yapıdaki otorite ve geçerliliğini yitirmesi, doğüstü olayların tabii ve dünyevi olaylar gibi algılanması, insan aklının dini ve metafizik bağlardan kurtulması anlamına gelen sekülerizm kavramının bu dönemde kullanılmasıyla beraber din bir vicdan meselesi haline geldi. Çok genel olarak dinin çöküşü olarak adlandırılan sekülerizm dini düşünce, muamelat ve kurumların sosyal önemlerini kaybettikleri bir süreci anlatır. Daha özel ve batıya has anlamda; dini kurumların mülklerinin ve siyasi nüfusunun merkezi otoriteye, yani devlete devri, kilise ve devletin, dini ve siyasi iktidarların birbirinden ayrılması demektir. Sekülerizm bir açıdan Hıristiyanlığın (kilise) hayatın bütün alanlarına egemen olduğu Kıta Avrupa'sında ortaçağın sonlarında Aydınlanma, Rönesans ve Reformla birlikte meydana gelen büyük dönüşümün (modernite) dinsel açıdan nitelenmesidir (Canpolat, 2007).

Toplumun dinden uzaklaşması, inanç ve eylemlerin ilahi yerine dünyevi hedeflere yönelmesi, dinin işlevlerinin seküler toplumsal işlevlere dönüşmesi ve son olarak kutsalın yerini dünyevileşme almasıyla bu süreç günümüze kadar gelmiştir. Neticede dinin toplumsal otoritesi ortadan kalktı. Bu süreç bir zamanlar batı toplumunun ve aslında tüm toplumların hayatının odak noktası olan dini kurumların, dini pratiklerin, dini düşüncelerin çöküşüne geçmesidir. Bu dönüşüm, modernleşme çerçevesinde dinsel dünya görüşünün, toplumsal olarak otoritesini yitirmesi şeklinde olmuştur. Din Sosyoloğu Peter Berger ise sekülerleşmeyi, "toplum ve kültür alanlarının dini kurumlar ve sembollerin etkisinden çıkarıldığı süreç" olarak tanımlamaktadır.

Nakip el Attas bu konuda şöyle demektedir: "Sekularizasyon batı teolojisi ve metafiziğine Yunan felsefelerinin yanlış biçimde tatbik olunmasının bir sonucudur ki 17. yüzyılda mantıki gelişim çizgisi üzerinde şüpheciliğin babası Descartes'in dilinde şekillenen bilim devrimi cereyan etmiştir. Descartes'in şüpheciliğinden 18. ve 19. yüzyıldan günümüze kadar ulaşan ateizm, agnostizm, diyalektik materyalizm gibi düşünce okulları vücuda gelmiştir. Hıristiyanlık sekülerizasyona direnmeye

çalışmış ama bun başaramamıştır ve işin tuhafı bu arada ortaya modernist teologlar çıkmışlar, Hıristiyanları önü alnamayan gidişata katılmaya davet etmişlerdir” (Canpolat, 2007: 15- 18).

Dinin etkisini kaybetmesiyle beraber endüstriyel toplumlarda çevre sömürülen, insan refahı için kullanılan basit metaa indirilmiştir. Çevre ve çevredeki unsurların değersizleşmesiyle beraber tahripler büyük boyutlara ulaşmıştır.

Kökeni latince “modernus” kelimesine dayanan ve “günümüze, çağa ait olan, onu çağrıştıran” gibi anlamlarına gelen modern terimi geleneksel olana karşı yeniliği ifade eder (Bolay, 1997:317). Modern olmak içinde yaşanan çağın bilincinde olmak anlamına gelmektedir (Demirhan, 1992: 51).

Modern kavramı çerçevesinde kullanılan modernlik “genel olarak bir uygarlığın kendi gelişim çizgisi içinde görece en son dönemde geliştirdiği, özel olarak da Batı uygarlığının Rönesans ve Aydınlanma dönüşümünden sonra kazandığı kültürel değer ve sosyal ilişkilerin özümsemesi ile ortaya çıkan yaşam tarzı olarak tanımlanmaktadır (Demir& Acar, 1997: 160).

Modernlik “geleneksel kimliğin kalıbında bir açılma, nesilden nesile geçen, aile, yöresellik ve toplumsal sınıf kimliğinden bir kaçış fırsatı” anlamlarında da kullanılmaktadır (Therborn, 1996: 68).

XVIII. yüzyıl aydınları tarafından ortaya atılan modernlik, insana kendi potansiyel gücünü göstererek, onun kendisi dışındaki gelenek ve din gibi otoritelerin etkisinden kurtulmasının, kendi varlığının bilincine varmasını, kendi kurguladığı dünyada yaşamasını öğütlemiştir (Yılmaz, 1996: 25).

Söz konusu yüzyılın sonuna kadar insan, kurgulanan bir dünyanın kendisine yüklediği belirli bir takım görevleri yerine getirmekle mükellef kılınırken, bu dönemden sonra aklın ve bilimin öncülüğünde kurulacak bir dünyada bir dünyada yaşaması istenmiştir (Özkiraz, 1993: 6).

Tarihte ilk kez Batı ve Kuzey Amerika’da ortaya çıktığı görülen modernite iki temel varsayıma dayalı olarak sunulmuştur. Bunlardan birincisi, fiziksel ve sosyal âlemin akdedilebilir olması, diğeri ise söz konusu olan âlemlerin insanlık tarafından şekillendirilip, yönetim altına alınabileceğidir. Bu iki süreci A. Touraine aklileştirme ve

öznelleşme şeklinde tanımlamaktadır (Bolay, 1997: 318).

Eskiye, geçmişi, tarihi yadsıyan, yeniyi, çağa ait olanı kabul eden modernizm, hümanizm, sekülerizm ve demokrasi üzerine kurulu, hâkimiyetin insana ait olduğunu, kurtuluşun dinde değil bilimsel icatlarda bulunabileceğini savunan insan merkezci bir dünya görüşü olarak da düşünülebilir (Demir & Acar, 1997: 159).

Taylor XVIII. yüzyıldan itibaren batı dünyasında tam anlamıyla seküler bir hayat anlayışının doğduğunu ifade etmektedir. Dini yaşamdaki çözülmenin ve insanların dini kurumlardan -din duygusundan değil- uzak kalmalarının ilk bakışta görülemeyen bir takım derin sebepleri vardır. Sosyal değişme olgusu, insanların dini hayatlarını etkileyen önemli bir faktördür. Bu da genellikle sanayi toplumunun hâkim olduğu toplum tiplerinde ortaya çıkan iş bölümü ve uzmanlaşma ile ilgilidir. Sosyal kurumlar geçmişte içice bulunduğu için, dünya görüşümüzün kaynağı esas itibariyle din olduğu gibi, günlük faaliyetlerimizin büyük çoğunluğu din etrafında düzenleniyordu. Modern toplumda din de artık bir uzmanlık alanı durumundadır. Yaşam alanlarındaki kopukluk insanların her bir ihtiyacını ayrı kurumlar aracılığıyla gidermesine, dolayısıyla insanın ve yaşamın parçalanmasına neden olmuştur (Akgül 2002: 101- 102).

Endüstriyel-teknolojik toplumun hâkim kıldığı değerler, duyu organlarıyla ve teorik çaba aracılığıyla elde edilen bilginin ürünü olduğundan bu bilgi türü insanı vasıtasız tatmin eden değerleri (sanat, din, ahlak) zayıflatmakta ve bilgisel değerini olumsuzlamaktadır. Bu durum Hıristiyanlığın doğrudan bir sonucu değildir, fakat Hıristiyanlık böyle bir gidişe engel olarak gücü gösterememiştir. Bugünkü batı dünyasının batı-dışı dünyaya üstünlüğü sağlayan kapitalist iktisadi gelişme birçok düşünür tarafında Protestanlığın zaferi olarak görülmüştür. Protestan ahlakının bu zaferinden pek hayırlı bir sonuç çıkmadığını fark eden bazı Batılı düşünürler Katolikliğin insanı daha çok tatmin eden bir sistem olduğunu söylüyorlar (Akgül, 2002: 101- 104).

Hilmi Yavuz'a göre "Bilim Galileo'dan beri doğayı son derece basit ve yalın birtakım matematik formüllerle ifade edilebilir olmaya indirgemıştır. Bu durum klasik bilimin mitosundan başka bir şey değildir. Doğanın basit bir matematik formalizasyonuna tabi tutmak dünyayı yoksullaştırmak manasına gelmektedir" (Yavuz, 1998).

İnsanlar eskiden kendilerini büyük bir düzenin parçası hissederdiler. Evrendeki hiyerarşik düzen toplum hiyerarşisine yansırıdı. İnsanlar kendilerine ait bir kanunu kısıtılmıştı ve bunun dışına çıkılmasını neredeyse imkânsızdı. Modern dünya ve özgürlük bu tür düzenlerin yıkılmasıyla oluşmuştur. Bu düzenler insanı sınırlarken aynı zamanda dünyaya ve toplumsal yaşamın pratiklerine anlam kazandırıyordu. Çevremizdeki şeyler araçlar değil, var oluş zincirlerindeki yerleriyle önem taşıyorlardı. Kartal sadece bir kuş değil, hayvanlar âleminde kraldır. Toplumsal normların araç olmaktan öte bir anlamı vardı, bu düzenlerin itibarını yitirmesine dünyanın büyüünün çözülmesi deniyor. Günümüzde insanlık, akla değer verilmesi ve sonuçta da araçsal aklın kurguladığı bir dünyanın ürettiği bunalımlarla baş başa kalmıştır. Modern insanın en temel ihtiyacı bütüncül bir hakikat arayışı ve insan onurunun korunması noktasında odaklanıyordu. Modernizmin insanlık için en kusurlu yönü sadece çare olmayı iddia ettiği konularda başarısız kalışı değil, kendi başarısızlıklarını telafi etmeye yarayacak araçları da ortadan kaldırmasıdır. İnsanoğlu bugün doğru sayılarının yarın yanlış çıktığı, bugün güzel görünenin yarın çirkin ilan edildiği dünyada kendisini dalgalanmalardan kurtaracak değişmez değerlere sarılmak zorundadır. Dinin başlıca işlevlerinden bir insanlığa ezeli ve ebedi değerler sunmaktadır. Ezeli ve ebedi değerler şemasına dinler, insana kendisi ve evren hakkında bir bakış açısı verir. Dinin sosyal bakımından en önemli işlevi ve devamlılığın sebebi insanları bir arada tutan, bazı manevi normlara ve ahlak standartlarına önem vermesidir (Akgül, 2002).

Rönesans'la beraber bilgi alanının ikiye ayrılması ve yeni bir epistemolojinin temellerinin atılması önemli yeniliklerdir. Bu dönemde dini bilgi ve fizik dünyanın bilgisi giderek birbirinden ayrılmaya başladı. Kilise – bilim gerginliği aydınlanma dönemine kadar devam etti. Batı toplumunda düşüncenin insani temelde özgürleşmeye başlaması ile dini düşünceye, kilise öğretilenler ve İncil'in kabullenilmiş yorumunu, fizik dünyayı eser olarak anlama girişimi ile yeni bir dünya ve toplum anlayışının temeli atılıyordu (Akgül, 2002).

Pozitivizmin, hümanizmin da temel unsuru insan eylemlerinin aklın ve pratiklerin ürettiği gerçeklik temelinde örgütlenmesidir (Akgül, 2002: 44).

On dokuzuncu yüzyıl Batı düşüncesi Hıristiyanlığın karşısına bilim denilen yeni bir din koyuyordu. Bu yeni dinin diğer klasik dinlerden farkı doğaüstü bir gücü kabul etmemesiydi. Hıristiyanlığın dünyayı kurtaracağı inancı karşısında, bilimin dünyayı kurtaracağına dair yeni inanç doğdu. Tanrı ile evren arasında oluşan uyuşmazlık insanın kendisi, doğa ve toplum üzerindeki tanrısal otoriteyi tasavvurundan kovarak, kendini evrenin efendisi olarak öne çıkarmayla sonlandırılmaya çalışılmıştır (Hof, 1995: 160–172).

Aydınlanmacı, ilerlemeci akıl düzeninin yarattığı modern ideolojiler, insani yaşantıyı kutsal veya metafizik bilgiye göre değil modern bilimin (pozitivizm) yöntemi doğrultusunda bir yeri olarak değerlendirilir. Böylece modern oluşumlar karşısında, klasik dünya tasavvuru ve bilgisi dini düşünce ile temellendirildiği için yöntem olarak dışta bırakılır. Modern bilginin ürettiği kafa yapısı, modernlik ile dinin bütüncül ve birbiriyle çelişen, çatışan karşıt tasavvur dünyaları olduğunu kabul eder (Akgün, 2002: 52–53).

Voltaire'in, Diderot'un öngördüğü rasyonalite giderek hedeflerinden sapmış akıl tanımlanarak Aydınlanma söylemine hâkim olmuştur. Hâlbuki ne Voltaire'in ne de Diderot'un amaçları buydu. Onlar din ihtiyacının bilincinde olan aydınlardı (Yavuz, 1998).

Modern kültürel bir değişimi, yani insanın doğayla, başka insanlarla ve kutsal olanla ilişkilerindeki bir başkalaşımı anlatmaktadır. Ekolojik sorun ile modernite arasındaki ilişkiyi temellendirmek bakımından Jeanniere'in modernliği belirleyen dört devrim analizi önemlidir. Bu devrimler bilimsel siyasal, kültürel ve endüstriyel devrimlerdir. Dört devrimin belirlediği modernlik bugün hem insan-doğa ilişkisi hem de insanın diğer insanlarla ilişkisi üzerinde olumsuz etkileri bağlamında kapsamlı bir eleştiriyle karşı karşıyadır. Modernliğin ulaştığı nihai aşama insanın ve doğanın nesnelleşmesidir (Laçiner, 1994).

1.4.4. Tranzisyonel Toplumlarda Din ve Çevre

Geleneksellikten modernliğe yönelmiş ancak tam anlamıyla geleneksellikten sıyrılmamış, modernleşmemiş, birinden diğerine hızlı geçiş sürecine girmekle beraber bunu bir türlü başaramamış olan toplumlar tranzisyonel kategorisinde değerlendirilmektedir. Şehirleşme ve sanayileşme tüm dünyada aynı hızla meydana

gelmemiştir. Tranzisyonel toplumlarda geleneksel, sosyal ve kültürel yapılar, değişimlerden büyük oranda etkilenmiş, bu durum onların toplumsal ve kültürel varlıkları ve kimlikleri için bir tehdit oluşturmaktadır. Bu toplumlar geleneksel değerlerini tam olarak yitirmiş değillerse de, artık geleneksel toplum özelliklerine de sahip değillerdir. Hızlı değişim bu toplumlarda birçok ikilem, krizler oluşturmaktadır. Bu tür toplumlarda geleneksel olanla modern olan çatışmalı bir biçimde karşı karşıya gelmektedir. Geleneksel olanın çoğunlukla kutsal ve dini bir renkte modern olanın karşısına çıkması da önemlidir. Tranzisyonel toplumlarda da modern olan değişim sürecinde dünyevileşme yani dinin toplumun sosyokültürel hayatındaki hâkimiyetini giderek kaybetmesi şeklinde süreç yaşanmaktadır. Bu toplum tipinde dini, ferdi ve toplumsal hayatın neresine yerleştirileceği tereddütlü bir görüntü arz etmektedir. Sekülerizasyona bir paralel olarak din idealleşme eğilimi göstererek, siyasi bir planda etkin bir faktör haline dönüşmektedir. Bu toplumların en büyük sorunu uyumdur. Dinde en çok etkilenen alan olmaktadır. Bu toplumlarda din geleneksel toplumdaki konumunda değildir. Fakat kitlelerin dünya görüşlerini belirlemeye devam etmektedir (Günay, 2003: 406- 412).

Tranzisyonel toplumlarda bir karmaşa yaşanırken çevrede bundan nasibini almaktadır. Bu toplumlarda dinden kaynaklanan kutsal doğa tasavvurları batı tesirleriyle kırılmaya başlamıştır. Neticede doğa kutsallığını yitirerek gittikçe nesnelleşmektedir. Din siyasi alanlarda etkin olmasına rağmen dinin çevreye dair argümanları pek seslendirilemez ve ya sadece üstün körü ifade edilir. Çevrenin önemi bu toplumlarda daha yeni yeni hissedilmeye başlamıştır. Çevrecilik bağlamında sivil örgütlenme emekleme aşamasındadır. Devletin çevrecilik bağlamında çalışmaları vardır. Fakat dinden kaynaklanan bir çevrecilik var mıdır veya toplumdaki dinlerin bu konuda çalışmaları var mıdır diye sorulursa buna verilecek cevap maalesef bir iki çalışma haricinde hayırdır. Bundan dolayı bu toplumlarda çevre büyük bir sorundur. Günümüz İslam dünyası bu toplum tipine tipik bir örnektir.

BÖLÜM 2: İSLAMİYET VE HİRİSTİYANLIK'TA ÇEVRE

Bu bölümde günümüzdeki en yaygın dinlerden İslamiyet ve Hristiyanlığın çevreye bakışını inceleyeceğiz.

2.1. İslamiyet ve Hristiyanlığa Göre Tabii Çevre Ve Toplum İlişkileri

Bu bölümde İslamiyet ve Hristiyanlığa göre tabii çevre ve toplum ilişkileri incelenecektir.

2.1.1. İslamiyet'e Göre Tabii Çevre ve Toplum İlişkileri.

İslam dini yazılı dinler arasında yer alır. Dinin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim Hz. Muhammet tarafından yazdırılmış ve kontrol edilmiştir. Günümüze kadar Kur'an-ı Kerim orjinelliğini muhafaza etmiştir. Hz. Muhammet'in yaşamı, sözleri ve fiilleri de yazılı bir kültür olarak Müslümanlar tarafından korunmuştur. İslam kültüründe tabiatı koruma, şehircilik alanlarında bir ekolojik hareketin fiilen ve düşünsel olarak var olduğunu söyleyebiliriz. Buna en büyük etken Kur'an- Kerim'in kendisidir. Kur'an'ın pratik yönünü temsil eden Hz. Muhammet çevreyle fiilen ilgilenerek davranışları ve sözleriyle Müslümanlara örnek olmuştur. İslamiyet'te çevre iki yönden önemlidir. Bunlardan birincisi Allah'ı gösteren birer işaretler olması diğeri de insana olan faydaları sebebiyledir. Hz. Muhammet'ten sonraki dönemlerde, çevreciliğin bazı yönleri unutulmuş veya sadece bir kısım gruplar tarafından kısmen yaşatılmış, bir kısmı da halk tarafından uygulanmamıştır. Mesken ve şehircilikte Müslümanlar yakın zamanlara kadar Hz. Muhammet'in ideal mesken ve şehircilik anlayışına az çok uygun hareket etmişlerdir. Bu durum yirminci yüzyılın başlarından itibaren dünyaya yayılan batı tesirleriyle kırılmaya başlamıştır. Yabani hayvanların korunmasıyla, av tahdidinde ve bitki örtüsünün, ormanların korunmasında, ağaçlandırmada Hz. Muhammet'in ekolojik sünnetine uyulmamıştır. Bu durum iki nedenle izah edilebilir:

1-Hz. Muhammet'in ekolojik sünnetinin eğitimleştirilmemesidir; onun hayatını anlatan kitaplarda ekolojik sünnete yer verilmemiştir.

2- Ekolojik sünnetin hukukileştirilmemiş ve fıkıhçıların kitaplarında bu konuyu işlememiş olmamalarıdır. Mesela Hz. Muhammet gereksiz yere ağaç kesene

belirli bir ceza vermiştir. Fıkıh kitaplarında bunlar o şekliyle işlenmemiştir (Bayraktar, 1992: 73).

Hız. Ebu Bekir hilafete geçtiği yıl İslam ordusuna uyulmasını istediği on emir duyurdu. Bunların içinde çevreyle ilgili olanlar o dönem şartları itibariyle dikkat çekicidir:

Hurma ağaalarını sokmeyiniz ve onları yakmayınız

Hiçbir meyve ağacını kesmeyiniz

İhtiyaç durumu hariç, hiçbir koyun, hiçbir inek, hiçbir deve bile öldürmeyiniz.

Hız. Ebu Bekir savaş anında bile tabii çevrenin korunmasını düşünmüştür. Hız. Ömer ve Hız. Osman'ında özellikle ağaçlandırma şeklinde bir çevrecilik yaptıklarına dair kaynaklarda bilgiler vardır. Mistik İslam olan tasavvufta bütün ilişkilerde uyum ve denge gereğini vurgular. İslam mistizmi güçlü bir ekolojik duyarlılıkla donanmıştır. Birey arındıka doğa da saydamlaşarak Allah'a varmayı sağlar. Dolayısıyla mutasavvıflar doğada Allah'ın belirtilerini bulmaya çalışırlar. Mutasavvıflar kâinattaki her şeyin canlı, hayat sahibi olduklarına inanmaktadırlar. Bundan dolayı her varlığın korunmasında hem fikirdirler. Varlıklarla iletişim kuran mutasavvıflar anlatımlarında tabii varlıkları semboller olarak kullanmışlardır. Mutasavvıflar fikri olarak ekolojist olarak kalmayarak fiilen de çevrecilik faaliyetlerinde yer almışlardır. Hayvan sevgisinde o kadar ilerideydiler ki sadece bakım ve korunmalarıyla yetinmemişler, tedavi etmişler, hatta kabir dahi yapmışlardır. Yazdıkları eserlerde bazı mutasavvıflar hayvan sevgisi ve haklarına dair ayrı bölümler açarak hayvan haklarının savunucuları olmuşlardır. Bazı tarikatlarda yeni müritlere hayvan bakımı görevi verilmiştir. Mutasavvıflar bitkilere ve ağaçlara da değer verir ve korurlardı. Tasavvufun gelenekleri arasında yeşil ot ve çiçeğin koparılması yasak olmakla beraber ağaçsız bölgelerin ağaçlandırılması da bir kaide olarak yer alırdı. İslam milletleri içinde geleneksel ekoloji anlayışını en canlı tutan Selçuklu ve Osmanlı Türkleri olmuştur. Hayvan ve kuşların bakımı için vakıflar ve hastaneler kurulmuştur. Çeşitli binalara kuş evleri yapılmıştır. Yabani ağaçlarla meyve vermeyen ağaçların bakımı ve sulanması için Osmanlılar ağaç vakıfları kurmuşlardır. Hatıra ağaç dikmek âdeti Türklerde yaygındı. Doğan bir çocuk, ölen bir insan ve askere giden bir genç için ağaç dikilirdi (Bayraktar, 1992).

Seyyid Hüseyin Nasr, günümüzde İslam dünyasının bütünüyle İslami olmadığını ve İslami olan epeyce şeyin son bir buçuk yüzyılda Müslümanların çeşitli yetkinlik -daha doğrusu eksiklik - ölçülerinde gıpta duyup taklit ettikleri Batılı kültürel, bilimsel ve teknolojik fikirler ve uygulamalar örtüsünün ardında saklı yattığını ileri sürer. Manevi ve bilimsel yön arasındaki ayrılık Müslüman zihnine ve ülkesine maddi, sınaî kültürün benimsenmesiyle aktarıldı. Böylece siyasal sistem fiilen cemaatin geleneklerinden koptu. Bu durum yerli kültür, çevre, bitki örtüsü ve hayvan varlığı üzerinde yıkıcı bir etki yarattı (Nasr, 2007).

1932 yılında Kral Abdülaziz bin Suud tarafından kurulan Suudi Arabistan, 1970'li yılların sonunda artan petrol gelirlerini yaşam standartlarını düzeltmek için kullanmaya başlayarak, batı kültürünü ithal etmeye başladı. 1980'lere gelindiğinde çöl toplumundan sanayi toplumuna hızlı bir geçiş yaşandı. İnsanlar şehir merkezlerinde yaşamaya başlayarak, topraktan ve onun sunduğu hayat biçiminden uzaklaşmaya başladı. Zengin Suud hükümetinin sağladığı imkânlar, insanların daha çok çevreyi tahrip etmesine sebep olmuştu. Pahalı suyun tüketiciye çok düşük bir ücretle sunulması suyun israfına yol açtı. Riyad'ta kişi başına günde dört yüz on litre su tüketilirken, kırsal kesimde bu rakam yirmi dokuz litredir. Burada kültürün çevre üzerinde yarattığı baskıdaki büyük farklılık hemen kavranabilir. Devasa karayolu şebekesi, hem geleneksel köy yaşamını hem de tarımsal yaşamı etkilemiştir. Kırsal kesimden gençlerin çalışmak için şehirlere göç etmesi özendirildi. İthal ürünlerin daha ucuz olması veya tarımla uğraşmanın küçültücü olması gibi nedenlerle çiftçiler arazilerini ekip biçmeyi bıraktı. Toprak değersizleşti. Toprağın işlenmemesiyle beraber birçok fauna ve flora türü yaşam alanını yitirdi. Toprağı işlemeyi sürdürenlerin birçoğu da yanlış kullanımla toprağı verimsizleştirdi. Suudi Arabistan'da yaşananların bir benzeri Ortadoğu ülkelerinde ve diğer Müslüman ülkelerde de tekrarlandı. Modern materyalist felsefenin girişiyle çevreye yönelik tehditler başladı. Batı yaşam tarzının ithali sonucunda birkaç yıl öncesinde deveye binen insanlar modern arabalara binmeye başladı. Yaşam standartları değişmekle beraber toplumun hafızası olan dil, bu değişimde aynı hıza sahip değildir. Örneğin körfez lehçesinde araba sahibinden söz edilirken çoban anlamında rai kelimesi hala kullanılmaktadır. Bu kelimede ifade edilen insan ve hayvan ilişkisinde hayvanın yerini araba almıştır ama özen ve ilgiyi belirtmek üzere hala zihinde mevcuttur. Hurda arabaların çöllere bırakılmasından dolayı 1980'lerin başlarına kadar, yol kenarlarında

insanları çirkin görüntüler karşılırdı. Üstelik bu arabaların çoğu birkaç yıllıktı (Dien, 2003).

Günümüz Müslüman toplumlarında çevre konusunda kültürel bir kopuş yaşanmaktadır. Bu durum iki nedene bağlanabilir ki bunlar sanayi çağının bu ülkelere aniden girişi ve bu durumun yaygın İslami değerlerle bağdaşacak bir değer sistemiyle desteklenmemesidir. Neticede insani değerler tehlikeli bir deformasyona maruz kaldı. İkinci dünya savaşından sonra Ortadoğu'da kurulan şehirlerde de çevre sorunları yaşanmaya başladı. İlk sonuç geleneksel sosyal bağların zayıflayarak benmerkezci bir ilişkinin ortaya çıkması oldu. Modern dünyadan ithal edilen kültür ve ekonomik değerlerden öncelikle çevre zarar gördü. Geleneksel yaşam tarzları terk edilmeye başlandı. Tüm bunlar çevre tehlikesi düşünülmezsizin yapıldı. Sanayi devrimi sonrasında Avrupa'da yaşananların benzerleri İslam ülkelerinde yaşanmaya başladı. Ortadoğu'da yeni şehirlerin kurulmasıyla ortaya çıkan durumu, Peter Beaumont, Gerald Blake ve J.Malcolm Wagstaff şu şekilde aktarıyor:

Böylesine hızlı bir büyümenin çevreye ciddi etkileri her zaman gözetilmiş değil. Ekilen ya da potansiyel olarak ekime elverişli geniş alanlar birçok şehrin genişlemesiyle yutulmuş durumda... Birçok yerde, özelliklede sanayi gelişiminin önemli boyuta vardığı yerlerde yeni kirletici maddeler ekolojik tahribata yol açmaya başlıyor. Petro-kimya ve diğer kimya sanayilerinin atık ürünleri çoğu kez kırılğan yapıli ekosistemler için en büyük tehlikeyi oluşturuyor. Şehir merkezlerinden gelen katı atıkların yarattığı kirlilik bölge genelinde gittikçe ağırlaşan başka bir sorun. Atıkları izale yöntemleri genellikle ilkel. Alışıl gelmiş uygulama, ev ve sanayi süprüntülerini, kurumuş ya da suyla dolu olmalarına bakmaksızın, en yakındaki su yatağına atmak veya şehir sınırlarının hemen dışına gelişigüzel bırakmak. Ne yazık ki hava kirliliği daha şimdiden Ortadoğu'daki şehir ortamının karakteristik bir özelliği haline gelmiş durumda. Otomobillerin egzoz dumanları muhtemelen bu baş belasının en büyük nedeni ama evlerin ve sanayi kuruluşlarının hidrokarbon tüketimi de katkıda bulunan önemli bir faktör. Kışın Ankara'nın üstü sıklıkla koyu bir kahverengi dumanla kaplanıyor. Bu örtü yükseltiye bağlı ısı artışı ve merkezi ısıtma sistemlerinde linyit kullanılması yüzünden şehrin kapalı havzasında toplanıyor. Sıcak yaz aylarında büyük şehirlerde artık belirgin olan foto-kimyasal pusun, otomobil egzoz salınımını düzenleyici gevşek mevzuat nedeniyle daha berbat bir hal alması yüksek bir olasılık. Otomobil ve hava kirliliğiyle yakından bağlantılı bir konu ise kentsel gürültü miktarındaki artış ve bunun şehir sakinlerinin sağlığına Zaralı etkisi. Bu açıdan bakılınca Kahire, Tahran Tel Aviv, Beyrut ve İstanbul gibi şehirler gezmek ya da çalışmak isteyenler için Londra ve New York kadar tatsız. Sözgelimi Kudüs ve İsfahan'a yakın döneme kadar damgasını vuran dinginlik ve tılsımlı çekicilik yitip gitmiş durumda, belki de bir daha gelmemek üzere (Dien, 2003: 123-124).

Teorik anlamda İslam çevre dostu olmasına rağmen bu durum günümüzde toplumsal

hayatta görülmemektedir. İslam'ın pratik alana inildiğinde bir din olarak karşılaştığı pek çok güçlük vardır. Günümüzde İslam Türkiye, Suriye, İran ve Irak'ta itibar gören bir güçtür. Dünya genelinde Müslüman halklar ve ülkelerde dinsel kökleri arama olgusu yaşanmaktadır. Ancak İslam bir sistem olarak ele alındığında ve bütünüyle uygulandığında çevreyle uyumlu bir ortam oluşturulabilir.

2.1.2. Hıristiyanlığa Göre Tabii Çevre ve Toplum İlişkileri

Hıristiyanlık vahiy kaynaklı ve günümüzde en çok inananı olan bir dindir. Geleneksel Hıristiyanlığın teolojisinin; Avrupa merkezli, beyaz erkek ve genellikle orta sınıf Hıristiyanların görüşlerini yansıttığı görülmektedir. Avrupa kültürü Hıristiyanlıkla sınırlandırılmaz ama Hıristiyanlığı Avrupa kültüründen soyutlamak imkânsızdır. Dünyadaki Hıristiyan toplumun büyük bir kesimi Avrupa'nın biçimlendirdiği Hıristiyanlığı yaşamaktadır. Hıristiyanlığı temsil eden kilise, kimi dindar çevrecilere göre asırlar boyu süren haksızlıkların içinde yer almasından, sömürgeciliğe, köleliğe, tabiatın ele geçirilmesi düşüncesine ve katledilmesine izin verdiğinden dolayı sert eleştirilere maruz kalmıştır. Hıristiyanlığa göre, eğer gezegenimiz hastaysa, bu hastalığın bir parçası da kiliseden kaynaklanır (Ayhan, 2002: 2).

Başlangıcından beri Kadim Hıristiyanlık karakteristik olarak bir zanaatkârlar diniydi ve sonuçta burjuva topluluğunun kilise dindarlığı şeklinde kurumlaşıp gelenekleşmiştir (Günay, 2003: 332).

Hıristiyanlık ilk zamanlar ezilen tabakaların ilgisini çekmiştir. Eşitlikçi temada hareket eden Hıristiyanlık Roma'ya karşı çıkıyordu. Uzun süre yeraltı dini olarak örgütlenen bu din. Roma'nın çöküşüyle yayılmış ve kısa zamanda Avrupa'nın dini haline gelmiştir. Doğu Hıristiyanlığı sağlam bir devlet düzeni içinde gelişirken, Batıda ise Roma'nın sosyal, idari ve iktidar çöküntü dinin bu alanlara girmesine uygun bir ortam hazırladı. Zamanla imparatorun tahtına Kilise ve din adamları oturmuştur (Akgül, 2002). Onun kurtarıcısı bir yarı köylü zanaatkâr, misyonerleriyse gezgin çıraklardı. Misyonerlerin en büyüğü gezgin bir çadır imalatçısıdır ve toprağa o kadar yabancıydı ki İncil'deki mektuplarında aşılama süreciyle ilgili tam tersi anlamda bir metafor kullanır. Orijinal Hıristiyanlığın ilk cemaatleri ilk dönemler boyunca şehirliydi. Onların taraftarları öncelikle köle ve ya özgür zanaatkarlardan oluşmuştu (Aktay ve diğ., 1998: 158). Avrupa Hıristiyanlığında Hz. İsa bir temel oluşturmuştur

ama Pavlus'un etkisi İsa'dan fazladır. Hıristiyanlık bugünkü yaygın biçimini kendisini doğuran topraklara değil, çok tanrılı inancı olan Roma İmparatorluğu ve pagan inancına sahip Avrupa'nın geri kalan kısımlarındaki halkın kültürüne borçludur. Kilise bu tip bütünleşmeyi hoş karşılamıştır. Latince köylü anlamına gelen paganus sözcüğü Hıristiyanlar için putperestin eş anlamlısı olmuştur. Kilise ile köylüler arasındaki diyalog baştan beri kopuktu. Bu sürtüşme ortaçağ boyunca sürmüştür. Orta ve alt sınıf olarak isimlendirebileceğimiz zanaatkârlar ve tüccar sınıf en başından beri Hıristiyanlığı kolaylıkla benimsemişlerdi. Orta sınıf ve zanaatkârlar sınıfı ki bu iki kavram ortaçağ boyunca birbiri içine geçmiş kavramlardır, Hıristiyanlığı barındırmış ve geliştirmiştir, Hıristiyanlıkta bu sınıfın kültürünü ve düşünce yapısını değiştirmiştir. Zanaatkârlar arasında okuma- yazma yaygındı (Omay, 2000).

İlk dönemlerinde Hıristiyanlık tamamen eskatolojik (uhrevi) bir tutum sergiledi, dünya milletlerini Hıristiyanlaştırma misyonu ile harekete geçen havarilerde bu durumu devam ettirdiler (Günay, 2003: 461)

Hıristiyanlar, erken dönemlerinde dünyadan, yaşayan, esrarlı ve mukaddes bir varlık olarak bahsetmişlerdir. Üçüncü yüzyılda yaşayan teolog Origen bunlardan biridir. Benediktin hareketi çevreci Hıristiyanların en erken örneklerinden biridir. Kuzey Avrupa'yı çevre krizinden bu hareket mensuplarının kurtardığı ifade edilir. Aziz Benedikt 490 yıllarında doğmuştur. O dönemin Roma'sının bencil değerlerini reddetmiş ve Roma'nın dışında bir mağarada yaşamaya başlamıştır. Basit ve daha saf bir Hıristiyanlık yaşamak isteyenler ona katılarak bir cemiyet meydana getirmişlerdir. Benedikt manastır yaşamı için gerekli bir takım kurallar vaaz edilmiştir. Bu kurallar günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Benediktin mensupları bütün insanlarla ve tabiatla barış ve ahenk içerisinde, Tanrı'nın merkez olduğu bir cemiyet hayatı yaşamak üzere motive edilmişlerdir. Bu cemiyet üyeleri toprağa bağlı bir yaşamı seçmişlerdi. Tüm Avrupa'da manastır üyeleri ormanlara bakmışlar, çorak bırakılan arazileri ıslah etmişlerdi. Benediktin manastır yaşamı bir ibadet olduğu kadar bir bakış, çalışma ve yaşama şeklidir. Benediktin yaşama teolojisi Tekvin'de insanın bahçeye "*baksın ve onu korusun diye*" (Tekvin, 2: 15) konulduğunu belirten bölüme dayanmaktadır. Benedikt Manastır üyelerinden, onların yeryüzündeki şeylerle ilişki şekillerini etkileyecek beş nitelik talep eder ki tevazu, övgü, idare, el işçiliği ve cemiyet hissi; bunlar aynı zamanda yaratılışın yaratmaya devam etmesini de sağlar. Manastırın günlük ibadetleri Tanrının

tabiat içerisindeki saltanatını ve kâinatın genel iyiliğini ve birbirleriyle bağlantısını öven Mezmurların söylenmesi üzerinde yoğunlaşır. Manastır tarzı yaşam görüşüne sahip bir kişi için topraktan alıp yerine koymamak, toprağı harap edip iyileştirmemek, yaşamın ahdini bozmak demektir. Manastır yaşamı ya da herhangi bir kısmı hiçbir zaman sadece kendisi ve kendi menfaati için mevcut değildir. Yapılanlar ve sahip olunanlar her zaman başkaları içindir. Günümüzde Hıristiyanları ağaçları ve dağları Tanrı'nın haşmetinin bir parçası olarak görmeye ve onlara ona göre davranmaya çağırarak manastır tarzı düşünme şeklidir. Kilisenin ilk Aşai Rabbani ayinleri yeryüzünün meyvelerinin takdis edilmesiyle birlikte aynı zamanda mahlûkatın ve tabiatın devamına olan inancın teyit edilmesini içeriyordu. İnsanlar ve bütün mahlûkat kilisenin bakış açısına göre önemliydi. Kilise zamanla fiziksel dünyanın önemiyle ilgili duyarlılığını kaybetti. Aşai Rabbani ayinleri insan ruhu üzerinde yoğunlaştı (Chittister, 1997).

Aziz Francis (1182–1226) kiliseye olumlu bir yenilik getirmiştir. O, bu konuda sularıyla, tepeleriyle, yeryüzündeki ve gökyüzündeki varlıklarıyla bütün mahlûkatın Tanrı tarafından sevildiğini ve onlarında da Tanrıyı sevdiğini söylemiştir. Papa II. John Paul 1979'da ekoloji için bir aziz ilan edeceğinde Francis'i seçmiştir. Aziz Francis'in yaşadığı dönemlerde insanlar Resmi Kiliseyi terk ederek, kendi başlarına gruplar kurarak Hz. İsa'ya daha yakın olmak istiyorlardı. Aziz Francis öyle bir dönemde ortaya çıkarak neredeyse tek başına insanları kiliseye döndürmüştür. Francis'in öğretisi, Mesih'in insaniyeti ve onun bütün mahlûkata olan sevgisi ve ilgisi üzerine yoğunlaşmıştı. Ona göre bütün tabiat Tanrı'nın sevgisinin ve cömertliğinin bir işaretiydi. Bütün mahlûkat Tanrı için özeldi. Francis'i diğerlerinden ayıran yaratılışın geri kalanı hakkındaki fikirleri, inançları ve kullandığı dilidir. Bütün mahlûkat Ona göre Tanrı tarafından sevilmekte, mahlûkatta Tanrıyı sevmektedir. Francis'in öğretileriyle ortaya konulan Fransiskan Hareketi onun vefatıyla beraber mahlûkatla ilgili öğretilerini yok saymıştır. Birkaç Fransiskan, Francis'in tabiata farklı bir bakışla bakmayı ortaya koyduğunu anladı. Bunların en tanınan ikisi Duns Scotus ve Roger Bacon'du. Bu kişilerin öğrenmeye ve tabiata olan yaklaşımlarıyla batılı bilimsel keşiflerin temel taşlarını oluşturdukları düşünülmüştür. Bu kişiler Tanrının sevgisinin bütün yaratılışın içerisinde görüldüğü düşüncesinden yola çıkarak tabiatı Tanrıya ait olduğu için incelemişlerdir. Fakat tabiatın parçalara ayrılması, her parçanın bütünden ayrı olarak değerlendirilmesi anlamına gelen indirgemeci anlayış da bu kişilerin

çalışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu da tamamen Aziz Francis'in kâinata bir bütün olarak bakan öğretisinden uzaktır (Hooper& Palmer: 1997). Aziz Augustine'n düşüncesine göre tabiat, Tanrının krallığında yer almıyordu. Bu krallık ebedi ruhlara ait manevi varlıklara aitti. Hıristiyanlık has bir tanrı bilim bağlamında toplumsal ve siyasal bir eşitlikle değil, Tanrı önünde eşitlikle ilgilenir. Yine aynı doğrultuda tarihsel uygulanmış bağlamında dünyevi eşitsizlikleri her zaman kabul etmiş ve doğrulamıştır. Hıristiyanlık en azından ilk zamanlarda ve kökeninde bu konuda gayet tutarlı ve etkili olmuştur. "Sezar'ın hakkı Sezar'a", "benim krallığım bu dünyada değildir", gibi. Bunlar henüz Hıristiyanlık evrensel bir din değilken ifade edilmiştir. Bu sıfatından sıyrılıp kurumlandırılmış bir din haline geldiğinde Hıristiyanlık toplumsal hiyerarşilere uyum sağlamış ve o hiyerarşileri doğrulamıştır. XVIII. Yüzyılda Hıristiyanlık döneminde ilk kez felsefe tanrı bilimden temelli bir biçimde kopar. En azından Leibniz'e kadar marjinal olmayan yazarlar Tanrının varlığına ilişkin kanıtlar vermek zorundaydılar. (Castoriadis, 1993: 101–145)

Feodal dönemlerde kilisenin insanların kafaları üzerindeki etkisi şimdi olduğundan daha fazlaydı. Zaten her Hıristiyanım diyen Katolik Kilisesinin elinde doğardı. Zaten başkası da yoktu. İsteseniz de istemeseniz de bu kiliseye vergi verir onun kuralları ve yönetmeliklerine bağlı olurdunuz. Kilisenin dini gücü, siyasal gücü ile birleştirerek halkı ve çalışanları sömürdüğü açıktır. Kilisenin bu sömürüsü saklanmıyor halka anlatılan ve yorumlanan ilahi düzenin bir parçası olarak haklı gösteriliyor ve sunuluyordu. Kilise boyun eğmenin erdemlerini öğretiyor, yeryüzündeki insanların yaşamına hükmeden feodal sisteme pek benzeyen ve evreni yöneten ilahi hiyerarşinin tablosunu çiziyordu (Omay, 2000: 28- 29).

Çevre açısından bakılırsa Batıda Hıristiyan düşünürler doğa teolojisine ancak 1980'li ve 1990'lı yıllarda yöneldi. Günümüzde Kilisenin kendini değiştirmesi ve dünyaya değişik alanlarda nasıl değişmesi gerektiğini göstermesi gerekmektedir. Ekümenik Kiliseler Konseyi (EKK) 1983 yılında bütün Hıristiyan kiliselerini dünya çapında bir "barış, adalet ve yaratılışın korunması yönündeki bir konsül sürecine" çağırdı. Çevre krizine bir cevap olarak bu dönemde spesifik bir Hıristiyan yaratılış bilinci ortaya çıktı. Tekniğin ve Batılı sanayi devletlerindeki insanların yaşam tarzlarının yoğun tartışıldığı 1980'li ve 1990'lı yıllarda "yaratılışın muhafazası" şeklindeki dini tabir, herkesin ağzındaydı.

Hıristiyanlığın çevre etiği tartışmasının Batılı sanayi uluslarının toplumsal bilincine büyük etkisi olmuştur. Bunun nedeni öncelikle insan-doğa ilişkisinin tarihinde İncil-Hıristiyanlık dininin oynadığı rolün karşıt görüşler tarafından tartışılmasıydı. Bu mücadelede Hıristiyan din adamlarını, yaratılış teolojisini kendileri için yeniden keşfetmek ve yeni talepler/sorunlar karşısında kendi yaratılış teolojisi konumlarını belirlemeye yöneltti ki Hıristiyanlığın modern dünyanın bilim ve tekniği karşısındaki tutumu hakkında düşünmek de bunlar arasında yer alıyordu” (Baranzke, 2008).

Hıristiyanlık ve tabii çevre ilişkisini aşağıdaki başlıklar altında işlemeye devam edeceğiz.

2.1.2.1. İnsan Merkezilik, Hümanizm

Teolojik doktrinlerini ve dogmalarını Mesih kavramı çerçevesinde şekillendiren Hıristiyanlık genellikle din bilimlerinde Kristosentrik (Mesih merkezli) bir din olarak adlandırılır. Çoğu Hıristiyan yazar Hıristiyan inanç ve öğretileriyle Hıristiyanlıktaki Kristosentrik yapının kaynağının İsa olduğunun ve Hz.İsa'nın Hıristiyanlığın merkez figürü olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Geleneksel Hıristiyan düşüncesi İsa'nın tanrısallığı ve Mesihliği üzerine bina edilerek, Mesih mistizmine dayalı bir sır dini şeklinde Pavlus'un ellerinde şekillenmiştir. Pavlus'un öğretilerinde İsa'nın tanrısallığı çerçevesinde Kristosentrizm düşüncesi ön plana çıkar. Pavlus'un İsa anlayışında üç önemli unsur dikkati çeker. Bunlar onun mektuplarında İsa ile ilgili kullandığı Rab, Tanrı oğlu ve Mesih kavramlarıdır (Gündüz, 2002: 39- 48). Hümanizmi sempati ile karşılayan papalık, Türklere kaçan sığınmacılar tarafından getirilen Grekçe el yazmalar içindeki antik metinlerle karşılaşır. Hıristiyanlık yoluyla hazmedilmiş olan bütün Grek kültür ve Platon yeniden keşfedilir. Saint Thomas tarafından da Aristo keşfedilmiştir. Aeneas Silvius Piccolomini ortaçağ kilisesinin dünya ile arasında bir bağ kurar. Hümanizmin sonu gittikçe insanı yüceltmeye kadar varır. Bu bağlamda Tanrı'sız bir dünya kurma niyetleri ortaya çıkar (Erbaş, 2002: 197).

2.1.2.2. Protestan- Protestanlık ve Reform

Protestan terimi ilk defa 1529'da Spire'de toplanan bir politik mecliste kullanılmıştır. Protestanlık Luther ile başlayan reform hareketlerinin ardından doğan kiliseleri ve bu doğrultudaki akımları belirtmek için 1620 dolaylarında kullanılmaya başlamıştır.

Reform hareketi XVI. Yüzyıldan itibaren biri kilisenin ıslahı, diğeri yeni kiliselerin kuruluşuna yol açan dini politik ortam olmak üzere iki yönlü bir anlam kazanmıştır. Reform hareketi Hıristiyanlık tarihinde dönüm noktalarından birini oluşturur. Reformun ortaya çıkmasında ekonomik faktörlerin yanında sosyal ve dini faktörlerde bulunmaktadır. Doğmanın bozulması, din adamları sınıfının suistimalleri, ahlak bozukluğu ve sefalet reformun sebepleridir (Erbaş, 2002: 97- 206).

Protestan tarihi ile ilgili yapılan araştırmalarda **Protestanlık ile modernite** arasında bir bağın bulunduğu belirtilmektedir. Katolik anlayışın Rönesans'tan beri modern dünyaya karşı olmasına rağmen, Protestanlık Batı toplumunun politik, ekonomik ve kültürel gelişmesine aktif olarak katılmıştır. Protestanlık ve modernite arasındaki bağın Protestan ahlakının ve spiritüalitesinin özüne dokunmaksızın muhafaza edildiği ifade edilmektedir. Laiklik ve pluralizm Protestan ahlak açısından öne çıkan iki kavramdır. Bir toplum, dini doneler dikkate alınarak oluşmamışsa buna sekülerleşmiş toplum denir. Böyle bir toplum modernitede pluralist ve laik toplumun özelliklerini taşır. Ancak bu oluşumun uzun bir tarihi süreci vardır. Bu tarihi süreç içerisinde Protestanlar önemli bir rol oynamışlardır (Erbaş, 2002: 229).

15. ve 16. yüzyıllarda gittikçe güçlenen burjuva sınıfının önündeki en büyük engel olan, kilisenin kendi bünyesi haricindeki bir servet birikimine sıcak bakmaması ve İsa'nın öğretilerine dayanarak günah saymasıdır. Hıristiyanlık başından beri yoksulluğu teşvik etmiştir. "İsa, gözlerini öğrencilere çevirerek şöyle dedi: *Ey yoksul olanlar, ne mutlu size, Tanrının egemenliği sizindir.*" (Luka, 6; 20) Hıristiyan düşüncesinde dünyevi hayat ile uhrevi hayat arasında ince ama güçlü bir çizgi vardır: Tanrıyı unutmadan kanaatkârca yaşamak. Hıristiyan düşüncesine göre çalışmamak, tembellik büyük bir suçtur: *Tembelin tarlasından, sağduyudan yoksun kişinin bağından geçtiğimde, her yanı dikenlerin, otların kapladığını gördüm; Taş duvar da yıkılmıştı. Gördüklerimi derin derin düşündüm, Seyrettiklerimden ibret aldım. "Biraz kestireyim, biraz uyuklayayım, ellerimi kavuşturup şöyle bir uyuyayım" demeye kalmadan, yokluk bir haydut gibi, yoksulluk bir akıncı gibi gelir üzerine"* (Süleymanın Özdeyişleri 24: 30- 34). Hıristiyan inancı her ne kadar uhrevi bir özellik gösteriyor ve dünya işlerini önemsemiyor görünüyorsa da hiçi bir zaman siyasetten ayrı kalmamış dünya işleriyle bağını koparmamıştır. Ancak çalışma kadar kanaatkârlıkta istenmektedir. Hz. İsa şu şekilde dua

edilmesini ister: “Bugün bize gündelik ekmeğimizi ver.” (Matta, 6: 11) Kilisenin öğretilerine karşı olmakla beraber gelişmeye çalışan bu yeni toplumsal sınıfın kendini meşrulaştırmaya ihtiyacı vardı. Kilise bu meşrulaştırmayı yapmayacağına göre burjuva kendisini meşru kılacak yeni bir oluşum aramaya başladı. Zaten uzun süreden beri kilisenin asliyetinden uzaklaşıp dünya ile fazla ilişkide bulunduğu ve yozlaştığı görüşünü savunan yeni dini oluşumlar vardı. Burjuva ve asiller kendilerini meşrulaştıracak bu oluşumu benimseyip desteklediler. Burada neden burjuva ve asiller sınıfı Hıristiyanlığı silmek yerine yeni bir versiyonunun oluşmasına ön ayak oldular sorusu akla gelebilir. Sonuçta toplumun büyük bir çoğunluğu kiliseye bağlıydı. Dinsizlik birkaç sapkının uğraştığı sapık bir anlayış olarak görülüyordu. Burjuva ve asillerde Hıristiyanlık inancına bağlıydı.

Martin Luther’in başlattığı reform hareketi milyonlarca insanın tabiatla ilgili fikirlerini de değiştirmiştir. Kilisenin en önemli propaganda aracı ve destekleyicisi olan loncalar, mesleki birlikler reformun en önemli destekleyicisi oldu ve gelişmesinde büyük rol oynadı. Hıristiyanlığın başından beri yorum farklılıklarından dolayı kesin bir birlik sağlanamamış, siyasal ve maddi destek görmediği için farklı görüşler daha güçlü mevcut anlayış tarafından bastırılmıştı. Fakat toplumsal bilinçaltı yok edilememişti. Protestan hareketi bir anda belli bir yerde çıkmış bir hareket değildi. Uzun bir hazırlık dönemi sonucunda oluşmuştu. 12. yüzyılda ortaya çıkan ilk organize reform hareketleri Kilisenin orijinal fakirliğine dönmesini istemiş ama belirgin bir başarı gösterememiştir. Toplumsal bilinçaltına atılan fikirler şartların uygun hale gelmesini beklemişti. Reform kilise otoritesinin yaşam üzerinden tümüyle kaldırılması olmayıp var olan biçiminin bir anlamda değiştirilmesidir. Reformdaki amaç kilisenin dünyevi işlerden elini çekip sadece ait olduğu işlerle yani dini konularla uğraşmasını sağlamaktır. Reformla beraber bu fikirler geniş kabul gördü ve neticede Avrupa’daki din birliği bozuldu. Reform hareketi sonucunda Hıristiyanlıkta Protestan mezhebi ortaya çıktı. Bu hareket kentli sınıflar tarafından desteklenmiştir. Roma kilisesi reform nedeniyle siyasal olarak güç kaybetti ortaya çıkan bu boşluğu asilzadeler doldurdu. Zaten asilzadeler kilisenin otoritesine bağlı olmaktan hoşlanmıyorlardı. Ortaçağdan gelen kilisenin devlet üzerindeki fikrinin aksine kilise devletin hâkimiyetinde olma fikrini savunuyorlardı. Protestan olan prensler kilisenin tüm mallarına sahip oluyorlardı. (Omay, 2000)

Protestanlığın hayat anlayışının özünde tabiatla olan ilişkimize bakış açımızı etkileyen iki temel fikir yatmaktadır:

1. Protestanlar Tanrı ile insan arasında faaliyet gösterecek bir din adamına ihtiyaç olmadığına inanırlar. O zaman kilise kurtuluşun kendisini sağlayan bir araç olmak yerine, zaten kurtulmuş olan ve ibadet ederek çalışmak için bir araya gelen inananlar topluluğudur. Böylelikle insanlar sadece kendilerini Tanrı ile ilişkili görmeye başlayarak tabiattan uzaklaştılar.
2. Tanrının seçilmişleri ve kurtuluşa ermiş olanları takdis ettiği ve bunu alametinin maddi refah olduğuydu. Protestan dünya görüşünde İncil en büyük otoritedir. İnsanları hâkimiyetten bahseden ilk dizeleri bir çeşit tabiatı kullanma vesikası olarak görmeye başladılar.

Protestanlar Hristiyan geleneğinden bu düşünceyi alarak ilerletmişlerdir. Örgütlü Hristiyanlıkta maddi dünyanın manevi dünya kadar iyi olmadığı hissi her zaman mevcuttu. Tabiatın tanrıya ait olduğu fikrini Protestanlar terk etmiştir. Onlara göre Tanrı mekanikti. Zamanla çoğu Protestan tabii dünyayı hakir görmeye ve onun sonunu beklemeye başladılar. Protestan hareketiyle birlikte burjuva meşrulaşma ve hoş görülme fırsatını yakaladı. Şunun da belirtilmesi gerekir ki Luther'in düşündüğü Protestanlık ile bugünkü Protestanlık arasında çok fark bulunmaktadır. Özellikle öğrencisi John Calvin bunda etkili olmuştur. Luther içsel özgürlüklerin ağır bastığı bir görüşü savunurken, Calvin insanın bu dünya ile ilgisinin daha yoğun olmasının gereğini savunmuştur (Palmer, 1997)

Bu düşüncenin en aşırı şekli Calvin tarafından ortaya konuldu. John Calvin 1509 ve 1564 tarihleri arasında yaşamıştır. Kilise para kullanımında faizi yasaklamış olduğundan ticaret erbabının anaparalarının bir kısmı atıl durumdaydı. Calvin bu yasağı kaldırmıştır. Katolik Kilisesi faizi kutsal kitaba dayandırarak nasıl yasaklamışsa Calvin'de kutsal kitaba dayanarak serbest bırakmıştı: "Göksel egemenlik, yolculuğa çıkan bir adamın kölelerini çağırıp malını onlara emanet etmesine benzer. Adam, her birinin yeteneğine göre, birine beş, birine iki, birine de bir talant vererek yola çıktı. Beş talant alan, hemen gidip bu parayı işletti ve beş talant daha kazandı. İki talant alan da iki talant daha kazandı. Bir talant alan ise gidip toprağı kazdı ve efendisinin parasını

sakladı. Uzun zaman sonra bu kölelerin efendisi döndü, onlarla hesaplaşmaya oturdu. Beş talant alan gelip beş talant daha getirdi, 'Efendimiz' dedi, bana beş talant emanet etmiştin; bak, beş talant daha kazandım. Efendisi ona, 'Aferin, iyi ve güvenilir köle!' dedi. 'Sen küçük işlerde güvenilir olduğunı gösterdin, ben de seni büyük işlerin başına geçireceğim. Gel, efendinin şenliğine katıl! İki talant alan da geldi, 'Efendimiz' dedi, 'Bana iki talant emanet etmiştin; bak, iki talant daha kazandım.' Efendisi ona, 'Aferin, iyi ve güvenilir köle!' dedi. 'Sen küçük işlerde güvenilir olduğunı gösterdin, ben de seni büyük işlerin başına geçireceğim. Gel, efendinin şenliğine katıl!' Sonra bir talant alan geldi, 'Efendimiz' dedi, 'Senin sert bir adam olduğunı biliyordum. Ekmediğin yerden biçer, harman savurmadığın yerden devşirirsin. Bu nedenle korktum, gidip senin verdiğin talantı toprağa gömdüm. İşte, al paranı!' "Efendisi ona şu karşılığı verdi: 'Kötü ve tembel köle! Ekmediğim yerden biçtiğimi, harman savurmadığım yerden devşirdiğimi bildiğine göre paramı faize vermeliydin. Ben de geldiğimde onu faiziyle geri alırdım'" (Matta, 25: 14- 26). Calvin'in düşüncesine göre Tanrı için tek önemli olan şey kurtuluşa ermelerine karar verdiği insanlardır. Seçilmişlerin dışında kimsenin ya da hiçbir şeyin önemi yoktu. O zaman diğerleri istenildiği kadar sömürülebilirdi. Bu düşünceden kapitalist dünyanın bu kadar güçlü olmasına yardımcı olara merhametsiz ve katı iş uygulamaları çıkmıştır. En önemli kapitalist ilerleme ve sanayi devrimi Protestanlığın Calvinist ve ondan ayrılan alt mezheplerin yoğun olduğu bölgelerde olmuştur. Protestanlıktan doğan dünya tanrının kendi şanına hizmet etmek için ver yalnız bunun için belirlenmiştir, seçilmiş Hıristiyan kendi üzerine düştüğü kadarıyla Tanrının buyruğunu getirerek onun şanını arttırmak için belirlenmiştir. Calvin'in Hıristiyanlık yorumu ekonomiyi destekleyecek bir çizgiye ulaşıyordu. Calvinist hayat ve çalışma görüşü teşvik bekleyen tüccar, zanaatkâr veya çiftçilere çok uygun düşmüştür. İçinde sıkı çalışmış fakat bunun Hıristiyanlıkla uyuşup uyuşmadığı konusunda kuşkulu olan laikler şimdi tanrıya iyi bir şekilde hizmet etiklerini öğrenmekteydiler. Calvin bu faaliyetleri kutsallaştırarak ve iç disiplin yoluyla kendilerine güvenmelerini sağlamıştır (Omay, 2000)

17. yüzyılda Amerika'ya yerleşen bu dine mensup Püritenler, toprağı Kızılderililerden daha fazla ekip biçmeye başladıklarında Tanrı'nın onun kullanılmasının amaçladığı gibi kullandıklarına inanıyorlardı. Bu yüzyıl itibariyle Protestanlar mahlûkatın insanlar tarafından kullanılmaları için yaratıldıkları fikrini benimsemişlerdir. Kuzey

Amerika'daki Püriten yerleşimciler yerlilerin topraklarına el koymalarını, onların bu toprakları işlemedikleri, ağaçları kesmedikleri, madenleri çıkarmadıkları ve toprakları Tanrı'nın isteği doğrultusunda kullanmadıklarını ileri sürmüşler; yaptıklarını böyle bir gerekçeyle haklı göstermeye çalışmışlardır. Böylece onlar, tabii dünyayı, gayri ilahi bir varlık haline getirmişlerdir. Sonuçta kutsal olan bütün varlıklar kovulmuş ve tabiat tam anlamıyla seküler bir dünyaya dönüşmüştü. Günümüzde hala Protestan mezhebinin içerisinde dünyanın önemli olmadığını düşünenler vardır. Buna bir örnekte Başkan Reagan'ın son dönem hükümetine iç işleri bakanı olarak görev yapan James Watt'dır. Çevreden sorumlu olan Watt Hz. İsa'nın kısa bir zaman sonra dünyaya ineceğini düşünüyordu. Bu nedenle çevrenin insan çıkarları için tahrip edilmesine izin verdi. Çünkü nasılsa Hz. İsa gelecek dünyayı yok ederek yeni bir gök ve yeni bir yer yaratacaktı. Bu nedenle doğa gereksizdi. Bu düşünce şekli batı toplumunu çok derinden etkilemiştir. Protestan Kiliseleri bu hatayı kabul etmektedir. Hatanın telafisi içinde çaba harcamaktadır. Eğitimin, bilim ve teknolojinin, iş ve ticaretin birçok kaidelerinin ve değerlerinin Protestan geleneği tarafından şekillendirildiği ama artık bunların herhangi bir kilise grubunun etkisinin tamamen dışında işlediği bir dünyada yaşamaktayız. Protestan mezhebinin eski öğretilerinin etkisinden toplumu temizlemesi için çok ciddi çalışması gerekmektedir (Palmer, 1997).

Reform hareketi Katolik kilisesini değişime zorlamıştır. 1864'de Papa IX. Pius bir yanlışlar listesi yayınladı. Bu listenin 80. maddesinde kilisenin şu sözleri yer almaktadır: "Papa için ilerleme, liberalizm ve modern uygarlıkla barışmakla mümkün ve zorunludur." Katolik Kilisesi reform ile birlikte başlayan uzlaşmaz tavrını 19.yüzyılın ortalarından beri terk etmiş görülmektedir. Katolik Kilisesi özetle şu görüşe değinmektedir: "İnsan çalışmak için yaratılmıştır, üstelik günahı nedeniyle dünyaya gelen bir insanın çalışması bir zorunluluktur. İnsan Tanrının suretine göre yaratanını tanıyabilecek ve sevebilecek şekilde yaratılmıştır. O tanrıyı yücelterek tüm yaratıklara hükmetmek için ve onları kullanmak için onların reisi olarak yaratılmıştır" (Vatikan II. No:12, Omay, 2000).

17. yüzyıldan itibaren modern çağ denilen yeni bir dönem başlamıştır. Modern bilim anlayışının kurucusu ve metodolojisini ilk kez ifade eden Francis Bacon'a göre bilimin temel amacı, tabiat ve tabiat kanunlarını, sırlarını anlamak ve daha sonra tabiata hâkim

olmak için bu bilgiyi kullanmaktır. Bacon'un bilimsel anlayışı dolaylı olarak doğanın ve ekolojik dengenin bozulmasına yol açmıştır. Bazı İncil yazarları, tabii dünyanın, Tanrı'nın hikmetli yaratışının bir neticesi olduğunu ifade ederler. Eski Ahit'teki hikâyelerde insanlar, tarihe kulak asmayarak kendi yollarında gittikleri zaman, insanlar ile yaratılışın geri kalanları arasında olumsuz sonuçlar meydana geleceğine vurgu yapılıır. Onlar, Tanrıya itaatin, yaratılışın verimini artıracığını ve devam ettireceğinin; ona itaatsizliğin ise insanın dışlanmasına sebep olacağını ve bereketi çoraklığa çevireceğini ifade ederler. Tanrı'nın bize verdiklerini doğru olarak kullanma fikri Hıristiyanları son yıllarda ortaya çıkan vekilharçlık fikrine götürmektedir. Vekilharç efendisinin mallarına bakan ve onların üzerinde otorite sahibi olan hizmetçidir. Tabi ki sahibi değildir. Bu tasvir Hıristiyanlar tarafından dünya ile insanın ilişkisi için kullanılmaktadır. Hayvanlar söz konusu olduğunda bu bakış zaten mevcuttu. Ama bütün mahlûkat için kullanılması yenidir. (Page, 1997).

1960'ların ortalarında, Roma Katolik kilisesinin büyük İkinci Vatikan Konseyinden sonra bütün dini cemaatlere ilk kurucularına ve onların öğretilerine geri dönmeleri söylenmiştir. Böylelikle Fransiskanlar, Francis'in tabiat hakkındaki öğretilerini hatırlayarak bu düşüncelere uygun olarak davranmaya başlamışlardır. Bu tarihlerden itibaren Katolik kilisesinde meydana gelen değişmeler modern dünyanın Katolik kilisesi üzerindeki zaferini göstermektedir. Reformun çalışma ve iş ahlakı ile öğretileri Katolik kilisesine uygun bir hale getirerek bildiriler halinde ilan edilmiştir. Bu bildirilere göre sanayi toplumunun birçok unsurunu meşrulaştırırken kapitalist düzeni de meşrulaştırmış kapitalizmin en önemli rakipleri olan sosyalist, komünist ve marksist ideolojileri Hıristiyanlık dışı olarak tanımlamıştır (Omay, 2000).

Weber'e göre **sekülerleşme**, laikleşme ve kapitalizm kavramları özdeştir. Kapitalizm batı toplumlarının sekülerleşmesi, rasyonelleşmesi sürecinden başka bir şey değildir. Sekülerleşme veya rasyonelleşme Weber'e göre batı toplumlarına mahsus bir olaydır. Batıda görülen kapitalizmde batıya özgüdür ve diğer uygarlıklarda görülmemiştir. Weber batıdaki kapitalizmin ortaya çıkışında Protestan ahlakının etkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre Protestanlık ve bu ekonomik tutum arasında bir bağ vardır. Kapitalizmi, diğer para kazanma yöntemlerinden ayıran olgu, kazanç isteğinin sınırlanmaması ve daha çok üretim yapıp biriktirme isteğinin sonsuz kılmaktır.

Protestanlık mülk sahibi olmanın verdiği zevke karşı çıkıp lüks tüketimi kısıtlamıştır. Fakat mal kazancını, işe bağlılığı Tanrının isteği olarak görmüştür. Böylelikle insanları tasarrufa zorlayarak doğal olarak sermaye birikimi sağlanıyordu. Protestan ahlakı tutumluluk, para biriktirmeyi teşvik ederek, kapitalist ruhu doğurmuştur. Kapitalizm bir kere doğup geliştikten sonra artık bu desteğe ihtiyacı yoktur. Weber'e göre kapitalizmi gelişmiş kapitalizm haline getiren Protestanlığın dünya görüşüdür. Bununla beraber kapitalizmin tek nedeni Protestanlık değildir. Fakat en önemli nedenlerinden biridir. Bu neden olmasa yine de kapitalizm olabilirdi ama farklı bir nitelik ve özellikte olacağı şüphesizdi (Turan, 1987).

Luther çalışma ahlak anlayışı ihdas etmiştir. Beruf kelimesini Kutsal Kitaba ait **çalışma** ve **gönülden duyulan Tanrı çağrısı** anlamlarında çevirmiştir. Buna göre Tanrıya yakarma ne kadar önemli ise çalışmak da o kadar önemlidir (Erbaş, 2002: 230).

Calvenist mezhep, Hıristiyanlığı kapitalist gelişmeye bir engel olmaktan çıkarıp, motive edici bir öğeye dönüştürdü. Kapitalist düzen temelde insana değil ekonomik gelişmeye, eşyaya bakar, üretime dönüktür. Kapitalizmin bütün gücü ve isteği üretim çevresinde toplanır (Bulaç, 1993: 30).

Kapitalizmi meydana getiren en önemli iki etmen, sömürgecilik ve köle ticaretidir. Deniz aşırı seyahatler ve keşifler sonucu Avrupalılar Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın kaynaklarını yağmalayıp Avrupa'ya taşıyarak sermaye birikimini sağladılar. Bu dönemde Avrupalı insanın zihni, manevi ne ahlaki hayatında meydana gelen köklü değişiklikler Rönesans, reform dinin dünyevileştirilmesi, rasyonalizm gibi hareketlerle de tamamlanınca sömürgeci bir sistem ortaya çıkar (Bulaç, 1993: 31).

Kapitalizm ve teknolojik uygarlık yağma edilen çevre ve katledilen dünya halklarının omuzları üzerinde yükselmektedir. Laik, seküler ve profan modern batı düşüncesi evreni bağlı olduğu ilkedden, evrensel gerçeklikten, kısaca kozmolojik ve ilahi hakikatten kopardığından insan gerçeği sadece maddi çevresini kuşatan fizik ve istatistiği nesnel konulardan ibaret sanmaya sonrada buna inanmaya başladı. Kapitalizmin felsefi temeli hümanizm yani insanın yüceltilmesi olsa bile, eşyayı kutsallaştıran fakat insanı geri plana iten karakteriyle insanı yutmuş, kar, üretim ve pazara dayalı dev bir mekanizmanın basit parçası haline getirmiştir. Kapitalizmin oluşturduğu tüketim hızı

çok sayıda doğal serveti heba etmekte, dünyanın ekolojik felaketlere sürüklenmesine sebep olmaktadır. İnsan-tabiat ilişkilerinde her şey evrensel adalet kavramına uygun yürütülmektedir. Tabiat tahrip etmek, hayatı yaşanmaz kılar. Batılı insan evrensel hikmet ve adalet kavramını zedeledi. Hem kendi iç dünyasını, hem çevresini kirletti. İnsanın bozulması varlık dünyasının bozulmasıdır (Bulaç, 1993: 60).

Protestanlık Katoliklik gibi katı bir hiyerarşik düzeni değil demokratik bir anlayışı öne çıkarır. Protestan cemaati tamamen bir meclis sistemiyle yönetilir. Hıristiyanlık tarihinde demokratik anlayışa ve düşünce hayatında sadece Protestanlığın yer verdiği ve desteklediği belirtilmektedir. Luther'in protestosu her türlü beşeri otoriteyi –papalık, konsil- reddetmektedir. Luther dini ve dünyevi iki egemenliği birbirinden ayıran doktrini dini iktidardan bağımsız bir siyasi iktidarın yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Protestanlık ortaya çıktığı tarihten bu yana araştırma özgürlüğüne önem verdiği, Katolikliğin bu anlayışa ancak günümüzde yavaş yavaş gelmeye çalıştığı belirtilmektedir. Protestanlığın en büyük özelliği Hıristiyanlığı sade hale getirmektir. Bugün Protestan dindarlığı ifadesini oldukça sade bir **modernizm** içinde bulmuşa benziyor. Protestanlık batıda özellikle kilise merkezli karanlık olayların cereyan ettiği bir dönemde batı kilisesinden koparak ortaya çıkan önemli bir Hıristiyan mezheptir. Ayrıca bu mezhep **demokrasi, laiklik, sekülerizm, kapitalizm, sadelik ve özgürlük** gibi anlayışların itici gücü olduğu kabul edilmektedir (Erbaş, 2002: 237- 245).

2.1.2.2.1. Batıda Yaşanan Genel Dönüşüm

"Ne bundan daha büyük bir tezat ne de daha süratli bir intikal görülmüştür. Otoritenin teminatı altında bir hiyerarşi silsilesi bir disiplin ve nizami dogmatik prensiplere sıkı sıkıya bağlı bir hayat: İşte on yedinci yüzyılda ki insanların aziz tuttıkları şeyler. Ama onlardan hemen sonra on sekizinci yüzyıl insanları bu tehditlerden, otoriteden ve doğmadan şiddetle nefret ettiler. Evvelkiler Hıristiyanlığı tutan, berikiler tutmayan kimselerdi. Evvelkiler, ilahi hukuka berikiler tabii hukuka inandılar. Evvelkiler eşitsiz sınıflara bölünmüş bir cemiyet içinde kaygısız yaşadılar, berikiler ise bir eşitlik rüyası içindeydiler (Hazard, 1981: 17). Din dışı bir görünüm sergilese de Batı Medeniyetinin aslında bir Hıristiyan medeniyeti olduğunu söyleyenler bir anlamda haklıdır. Batı kültürü bir taraftan Yunan Latin, diğer taraftan Hıristiyan olmak üzere iki ana kaynaktan beslenmektedir (Fersahoğlu, 2003).

Eğitim ve ęđretimin Kilisenin tekeline bulunduğu 18. Yüzyılın sonlarına kadar egemen Hıristiyan Klasik Çağ Kúltürü, Batı insanının en büyük ilham kaynağı olmuştur. Rönesans sonrası kilisede ęđretilene karşı çıkan aydınların çağı kilise kökenlidir. Bu aydınlar Hıristiyanlık adına onu düzeltmek için Hıristiyanlığın, Hıristiyanlığın tarihsel gerçekliğini reddetmekle beraber onun manevi değerlerini benimsemiş birer teist olduklarını belirtmek gerekir. Bu durum Hıristiyanlığın ne kadar etkili olduğunu gösterir (Akgöl,2002). Nitekim modernliği hazırlayan reformcu düşünür ve din adamlarının, dini asır hürriyetine kavuşturma ve Hıristiyanlığın tarihsel gerçekliğini topyekün bir eleştiriye tabi tutmaları sonucunda ulaştıkları nokta doğal din anlayışıdır (Gökberk, 1990: 206–208). Modern toplumun en temel değeri eşitlik ve laikliktir. Bu ilkelerin nasıl ortaya çıktığını anlayabilmek için Batı Avrupa tarihine bakmak gerekir. Batı Hıristiyan dünyası kendi toplumlarına eşitlikçi bir yapı kazandırabilmek için uzun süreli ve tarihsel devrimlerle örölü alt üst oluşum yaşamıştır (Sonder,1994: 58- 64).

2.1.2.2.2. Din Dünya Ayrılığı

Weber'e göre sekülerleşmenin en önemli aşamasını dünyanın büyüden kurtulması teşkil eder. İnsanoğlu artık tabiatı, tabiatüstü güçlerle birlikte değerlendirmeyecek, tabiatı ilahi tezahür olarak düşünmeyecektir. Günümüzde birçok Protestan düşünür din ve dünya ayrılığının kaynağının bizzat İncil olduğunu iddia etmektedirler. Protestanlığın Hıristiyan Teolojisi üzerindeki etkisi ahlak ve hukuka da yansımıştır. Dini ve dünyevi otoriterdeki ayırımı aynı zamanda dini ve dünyevi işler ayırımı demektedir. Bu anlayışın bir devamı olarak günümüz Protestan kiliseleri çağdaş problemlere yetkileri olmayan teknik bir takım çözümleri teklif etme hakkını kendilerinde bulamadılar (Bilgin, 1997: 29). Dinin kişiye sunduğu bir dünya vardır. Bu dünya içerisinde her şey birbiriyle bağlantılıdır. Aile içi ilişkilerden diğer insanlarla olan ilişkiler ağına, çevre anlayışından ekonomiye bakış açısına kadar pek çok sosyal grup ve kurum üzerinde dini prensipler hâkim konumdadır (Bilgin, 1997:190).

2.1.2.2.3. Bilimin Gelişmesi

Kalvin ilimlerin gelişmesi konusuna müspet bakıyordu. Eyub'un kitabına yazdığı tefsirinde şöyle diyordu: "bütün ilimler nereden geliyor? Onlar Tanrının Ruhu'nun pınarından sızan dereler değil midirler? Elbette böyledir." Reformun bu şekilde ilimlerin gelişmesini kamçılıdığı ileri sürölmektedir. Protestanlık insanın tüm zihinsel

yeteneklerine başvurmakta ve insandan sürekli bir kültürel çaba istemektedir. Bunda dolayı reform başarılı olduğu her yerde birtakım kiliseler kurmakla yetinmemiş o birtakım akademiler ve üniversiteler de kurmuştur. Michelet şu itirafta bulunur: “Reformun en büyük kelimesi okuldur”. Protestan zihniyeti, duygusallığın yerine zihinselliği koyan, modern düşüncenin büyük hareketi içinde yer almıştır. Calvin bu konuda şunları söylemektedir: “ hiçbir iyi ilim ne Tanrı korkusuna ne de bizi ebedi hayata götürmeyi hedefleyen doktrine karşıdır. Yeter ki, işe tersinden başlamış olmayalım. Yani burada önemli olan bu dünyada gerçekleştirilen her türlü sanatı göksel krallığa ulaşmada bir vasıta olması amacıyla icra etmektir. Calvin’in bu açıklamasının bilimsel araştırma özgürlüğüne ne derece önem verdiğini ortaya koyduğu ifade edilerek onun bir teoloji-bilim birlikteliğine yakın durduğu belirtilmektedir (Erbaş, 2002:232-233).

2.2. İslamiyet Ve Hıristiyanlık Metinlerinde Çevre

İslamiyet’in ve Hıristiyanlığın Kutsal kaynakları merkeze alınarak iki dinin çevreye nasıl baktığı bu bölümde işlenecektir.

2.2.1. Kur’an ve Sünnette Çevre

Kur’an-ı Kerim İslam dinini İslam dininin kutsal kitabıdır. 610 yılında Mekke’de nazil olmaya başlamıştır. 13 yıl Mekke’de, 10 yıl da Medine’de olmak üzere toplam 23 yılda Kuran ayetleri indirilmiştir. Hz. Ebu Bekir zamanında toplanarak kitap haline getirilmiş, Hz. Osman zamanında da çoğaltılarak dağıtılmıştır. Kur’an’da toplam 114 sure bulunmaktadır. Kur’an-ı Kerim Hz. Muhammet’ten bu yana aslını kaybetmeden günümüze kadar ulaşmıştır. Kur’an İslam dininin yazılı iki kaynağından biridir. Diğer bir kaynak ise Hz. Muhammet’in sözlerinden fillerinden ve takrirlerinden oluşan sünnettir.

“İslam dininin kavradığı biçimiyle bütün gerçekliğin birliği (tevhit) ve doğanın dengesi (mizan), dini ekoloji ve çevre etiği için bir temel oluşturur” (Amin, 2007: 31). “İslam dini ortaya çıkışından itibaren ekolojik bir anlayış için bir temel sunmasına rağmen çağdaş terimlerle bir İslami çevre etiğinin dile getirilmesi yenidir” (Foltz, 2007: 34). Kur’an’ın çok çeşitli konuları arasında çevre olgusu, dolaylı ve genel bir bağlam içinde, bir hayli yer tutar. Burada dikkate değer mesele şudur: Kur’an, çevre olgusunu konu edindiğinde ondan, yalnız bir yönüyle ve düz bir çizgide değil, aksine yeryüzünden, yerin derinliklerinden, göklerden, uzaydan, canlılardan ve cansız varlıklardan söz eder.

Çevre duyarlılığının hayata geçirilmesi bir Müslüman'ın şeriat, yani ilahi yasa uyarınca benimsediği daha geniş bir zorunluluklar dizisine dayanan özel bir durumdan ibarettir. Şeriatın zahiri ve batini bakımdan sadakatle uygulanması sonucu kul abdiyyette derinleşerek manevi yönden bir bilinçlenme dönemi yaşar. Bunun sonucu olarak kendisi, yaratan ve bütün kâinat arasındaki karşılıklı ilişkileri algılamaya başlar, yaratılmış bütün canlı ve cansız şeyleri bir bütünün parçaları olarak hisseder. Bu konumdaki bir mümin çevre bütünlüğüne uygun davranış biçimi belirler. Allah'ın isimlerinden olan ve "ilahi çevre" olarak tercüme edilen Muhit ismi Allah'ın her şeye sinen varlığını yansıtır. İlahi çevre, maddi düzlemde kâinatın temelinde yatan kutsallıkla kendisini belli eder. Bunun neticesinde mümin maddi çevreye karşı huşu ve saygı içinde olur. Müminin Allah'a ulaşabilmesi için hayatın anlamını öğrenmesi ve bu hayat içerisindeki unsurlara değer vermesi gerekir. "Kusursuz hesap tutan" anlamına gelen Hasip ismi mümine davranışlarının sonucunu düşünme konusunda bir bilinç oluşturur. Muhit ve Hasip vasıfları arasında, mümin maddi çevreyi anlamasını öğrenerek, davranışlarının amaçlarını hesaba katan bir çerçeveyi bulur (Han Çiştî, 2003).

İslamiyet çevre bilinci noktasında mümini motive eder. Buradaki motif Allah'a yaklaşma arayışının bir sonucudur. Kur'an ve doğa Allah'ın varlığını gösteren unsurlardır. Zaten Kur'an-ı Kerim'in her bir ibaresi için kullanılan ayet sözcüğü doğadaki unsurlar içinde kullanılmaktadır. Dağlar, gezegenler, hayvanlar hepsi Allah'ı gösteren ayetlerdir. Bir Müslüman için Kur'an-ı Kerim ne kadar kutsalsa yaratıcının kudret eserlerinin sergilendiği kâinata tüm unsurlarıyla o kadar kutsaldır. Zira her ikisi de Allah'ın ikiz tezahürleridir. Kur'an'da Allah'ın birçok alanla ilgili özellikleri anlatılır. Bunların bir kısmı doğa ve doğadaki işleriyle ilgilidir. Kur'an bir hidayet kaynağıdır ve insanlarda hidayete muhtaç varlıklardır. Hidayete ermek kimi zaman bitkiler, hayvanlar dağlar, yıldızlar gibi afakî ayetlerle, kimi zaman da enfüsi ayetlerle olabilir. Kur'an'ın çevresel öğelere fazlaca yer vermesinin amacı, bunların bir tek kaynaktan çıkan, farklı işlevleri ve gayeleri olan varlıklar olarak görmesidir. Bu varlıklara değinen ayetler, fiziksel çevre öğelerine işaret ederler ve yazısız gayri metlup ayetler olarak görülür. Bundan dolayı kâinat Allah'ın ilk vahyidir. Klasik İslam düşüncesi hem yazılmış kitaptan hem yaratılmış kitaptan bahseder (Özdemir, 2003). Kur'an kâinatı bir ev olarak tasvir eder. Yeryüzünü bazen bir "beşik"e bazen üzerinde her türlü yorgunluğumuzu çıkarıp istirahatımızı yaptığımız bir "döşek"e, bazen her çeşit

kirletmelerden korunması gereken haysiyet ve namusumuzun temsilcisi bir “yatak”a benzetir.(Aydın, 2008).

Kur’an’ın çizdiği kâinat düzenli ve gayeli bir kozmozdur. Bu durum Kur’an’da şöyle ifade edilir: “*Biz yeri ve göğü ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık. Eğer bir eğlence edinmek isteseydik onu katımızdan edinirdik. Yapacak olsaydık böyle yapardık*” (Enbiya: 16- 17).

Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan tüm maddi ve manevi varlıkların mülkiyetinin Allah’a ait olduğu birçok yerde belirtilir; “*Göklerde, yerde ve ikisinin arasında ne varsa, onların tümünün mülkiyeti Allah’a aittir. O dilediğini yaratır ve her şeye tam manasıyla kadirdir*” (Maide: 17). Kur’an şunu bildirir: “*İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kur’an’ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun, Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?*” (Fussilet: 53). Müslüman âlimler doğayı Kur’an vahyinin tamamlayıcısı ve açıklayıcı bir unsuru saymışlardır. Tüm bunlardan çıkacak olan sonuç doğayı koruma sorumluluğudur. Mademki Kur’an ve doğa Allah’ın yeryüzündeki belirtilerini ihtiva eder. Mümin Allah’ın varlığıyla iletişimde taşıdığı değerden dolayı bakir doğaya saygı göstermeli ve onu korumaya çalışmalıdır. Hadiste şöyle geçmektedir: “*Bütün dünya ibadet edilecek bir mescittir*” (Müslim, Mesacid, 3: 4). Mademki dünya bir mescittir, mescide gösterilmesi gereken özen, koruma ve bakım kâinat ve kâinat içindekiler için de geçerlidir. Allah insanı yeryüzünde halife olarak yaratmıştır: “*O sizi yeryüzünde halifeler yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün tutandır. Şüphesiz Rabbin cezası çabuk olandır. Şüphe yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir*” (En’am: 165). Allah Hz. Âdem için şunu söyler: “*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım*” (Bakara: 30) Bu bakımdan Âdem’in çocukları olma sıfatıyla bütün insan soyu bu halifelik vasfını taşır. Bir hadiste Peygamberin şu sözleri aktarılır: “*Dünya güzeldir ve yeşilliklerle kaplıdır; Allah sizi bu dünyadaki halifeleri kılmıştır ve bu görevinizi nasıl yerine getirdiğinizi görür*” (Müslim, 17: 55). Burada kastedilen halifelik vekilliktir. Halifelik dünyanın bakımını üstlenme, ıslah etme ve ondan yararlanma anlamında kullanılmaktadır. İnsanı yeryüzünün halifesi olması, diğer varlıkların yaratılış gayesinde de kendini gösterir. Kur’an’da halife, hulefa, halaif ve istihlaf kavramları on üç defa kullanılır. “Halife terimi, bu ayetlerde belirtilen sorumlu

varlığa işaret eden ortak bir ifadedir. Halife olarak nitelenen ya da kendisine bu görev tevdi edilen varlık ise insandır. Bundan dolayı insanın, her türlü yükümlülüğü göğüslemek mecburiyeti doğar” (Yağcı, 1996: 2).

Halife, istihlaf olarak bakıldığında, başkasının yerine geçen, onun vekâletini üstlenen veya kendisine otorite tarafından verilen görevleri onun adına kullanan kişiye denilir. İnsanın Allah’ın halifesi olması birçok anlama gelir ki Allah’ın birçok şeyi insana emanet etmesi, ona bunları kullanacak güç ve yetenek vermesi de onun anlamlarından birini oluşturur. Halife olarak nitelenmiş insanın asli görevlerinden birisi de, çevrede bozgunculuk çıkarmamak ve haksız yere kan dökmemektir. “Yeryüzünü imar etmek adına insanın çalışması, halifelik göreviyle ilgilidir. Ne var ki, yeryüzündeki her türlü tasarruf yetkisi belli ölçüler dâhilinde insana verilmiştir. Bunun sınırsız bir yetki olarak algılanmaması gerekir” (Ayhan, 2002: 94- 95).

Allah yeryüzündeki her şeyi insanlar için yarattığı (Bakara: 29, “*O yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratandır.*”), ayrıca güneşi ve ayı, gündüzü ve geceyi, ırmakları ve denizleri, aslında her şeyi insanlara tabi kıldığı gibi, insanoğlunun bütün bu nimetlere nasıl davrandığına da bakar. Bu bakımdan yeryüzüne boyun eğdiren insanoğlu değildir, Allah insan için yeryüzünü boyun eğdirmiştir. İnsan ne diğer tüm canlılara denk konumdadır, ne de tüm kâinatın efendisidir. Daha çok insanlar iki yönlü bir ilişkinin içindedir. İnsanoğlu halifedir, yani aşağıda olanın gözetiminden yükümlü ve dolayısıyla sorumludur ama insanoğlu yukarıda olana karşı abd olmak zorundadır. İnsanlar yukarıda olana hesap vermek zorunda oldukları için aşağıdakini gözetmelidir. İnsanın halife olması aslında kulluğunun bir parçasıdır. Çünkü kulluğun başlıca özelliği efendiye itaattir. Bu bakımdan, insanlar halife olma itibariyle yeryüzünün iyi şeylerini kullanmada özgürdür ama kul olma itibariyle Allah’ın yasalarına uymaya mecburdur (Özdemir, 2007).

Kur’an, insana diğer varlıklarında bu dünyanın sakinlerinden olduğunu belirterek, duyarlı olmaya çağırır: “*Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her kuş, sizin gibi bir topluluktan başka bir şey değildir. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna toplanıp getirileceklerdir*” (En’am: 38). Aynı şeyi Hz. Muhammet’te şu sözüyle ifade etmektedir: “*Cemaatteki herkes üç şeyde ortaktır; su ateş ve otlak. Her kişi ve her canlı türü bir bütün oluşturan hayatın*

bir parçasıdır.” Kur’an, yeryüzünde canlıların karşılıklı ilişkilerini ifade eden ayetlerle doludur. Bu durum çevre etiği için bir vesile oluşturur. Vekilharç olarak insan doğadaki unsurlardan sorumludur. Böylelikle doğadaki her unsur yaratandan dolayı bir değer taşır. Kuran ve hadis; İslam’ı dini’l-fıtrat yani yaratılışa uygun bir din olarak vasıflar. Arapça’da fitri kelimesi “doğuştan ya da yaratılıştan” anlamına gelir. Fıtrat “yaratılıştan gelme” anlamına gelmektedir. Bu dine göre diğerkâmlık insanın fitri özelliklerindedir. Ayrıca İslam insanın doğasına kaynakları korumaya yönelik bir eğilim atfeder. Bu görüşe göre, insan fıtraten doğal kaynakları ekonomik tüketir. Ruhun cinsiyeti olmamasına rağmen ruh taşıyan varlıklar erkek ve dişi olarak ayrılmaktadır. İnsanın eşit olmasına rağmen kadın ve erkeğe, bünyesel farklılıklarına göre değişken fıtratlar atfedilmesi de önemli bir ayrıntıdır. Eşit ama farklı yapı görüşü çevre konusunda her cinsin doğasına uygun görevler tespit etmenin yolunu açar. Fıtrat modeli insanların kendilerine, canlı topluluklarına ve cansız çevreye diğerkâm davranmalarını özendiren, bütün canlıları eşit ve farklı olduğunu gösteren bir düzenlemeyi savunur (Han Çiştî, 2007).

Kur’an’ın ifadelerine bakıldığında onun metafizik ve ahlaki boyutunun başta geldiği söylenebilir. Kuran’da doğanın ve doğal olguların anlamlı ve düzenli yönlerine sık sık vurgu yapılarak Allah’ın sınırsız gücü ve yüceliği yansıtılarak insanlığın bunu metafizik bir gerçeklik olarak kabul etmesi ve bu gerçekliğe teslim olarak Ona şükran duyması gerektiğini kastedilir. *“Rabbimiz her şeye hilkatini veren, sonra onlara yol gösterendir”* (Taha: 50). Çevreci bir bakışla bu ayete bakıldığında her yaratık yaratana ilişkisinden dolayı itina ve saygıyı hak eder. Allah yarattığı şeylerle kendini gösterirken ve belli ederken, insanlara Allah’ın içimizde olduğu izlenimini verir. Bu durum insanın ahlaki boyutuna güç katar ve buna uygun davranmaya Müslümanları yöneltir. *“Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir. Otlar ve ağaçlar Allah’a boyun eğler. Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu. Ölçüde haddi aşmayın. Tartıyı adaletle yapın. Teraziyi eksik tutmayın”* (Rahman: 5- 9). Bu ayetlere göre şunlar söylenebilir: İnsan her zaman dürüst ve doğru olmalıdır. Yalnızca başka kişilere değil Allah’ın yasasına uyarken de adil ve dürüst olmalıdır. Kur’an’a dayalı bir çevre etiği geliştirebilmek için bile sadece bu ayetler yeterlidir. Buna göre adalet ve ölçü evrenseldir, bu evrensel ölçü Allah tarafından yaratılmıştır. İnsanların bu evrensel ölçüyü anlaması hem toplumsal hayatlarında hem de çevreyle ilişkilerinde buna uymaya

çalışması gerekir (Özdemir, 2007).

Kur'an'ı Kerim'in Mekke döneminde inmiş olan ayetlerine bakıldığında genel olarak bu ayetlerin amacı, insanda Allah ve kâinatla çok yönlü ilişkilere dair bir bilinç yaratmak olduğunu görmekteyiz. Bu bilinç neticesinde dünya görüşü değişecek, kişinin kendisini tanımlaması değişerek yapılacak bu doğrultuda davranışları, duyguları ve yargıları fakılaşacaktır. Kuran'ın indiği Arap toplumu ekseriyetle putperest bir toplumdur. Araplar doğayı cansız, anlamsız ve amaçsız olarak kabul ederken, Kuran bu kavrayışın yerine canlı bir anlayış getirmiştir.

Kur'an'a göre kâinat kutsaldır ama ilahi değildir, çünkü ilahilik yalnızca Allah'a mahsustur. Doğanın kutsal olmasının nedeni ilahi yaratıcılığın ürünü olmasıdır. Allah'ın iradesinden dosdoğru çıkan ve onun hikmetini ve iradesini yansıtan şeyler kutsal olmak zorundadır. Doğa Allah'ın iradesini ve hikmetini yansıtır. Kuran'da değişik yerlerde doğanın sureta değil, filhakika yaratıldığını tekrarlar Doğa sırf insanın yararlanması için değildir. Allah'ın yaratıcı gücünü yansıtmak için vardır. Doğal dünyadaki yaratıklar yalnızca insanlarla ve onların aracılığıyla Allah'la ilişki içinde değildir; Allah'la doğrudan bir ilişkileri vardır ve ahiret açısından önem taşırlar. İslam cenneti hayvanlar ve bitkilerle doludur. Varlıklar kıyamet günü doğrudan Allah'la konuşacaklardır. "Doğadaki olgularında çeşitli anlam katmanları vardır ki doğa aynı zamanda güç ve teselli kaynağı, ilahi hikmeti anlamının ve derinlemesine düşünmenin kaynağıdır. Doğa sadece bedensel ihtiyaçlarımız karşılamakla kalmaz, gönüllerimizi de besler" (Said& Funk, 2007: 111).

Doğayı kendi konumunda kabul etmek gerekir. Doğayı ve doğa içindeki kendi yerimizi anlamadıkça manevi ilerleme sağlanamaz. Doğanın sürekli bir yaratım olduğunu, insanın kavraması gerekir. Cansız, atıl ya da mekanik olmaktan uzak olan doğa rasyonalite aksini söyle de dinamiktir ve denetim altında tutulması olanaksızdır (Foltz, 2007: 84).

Allah ve Kur'an için kullanılan Hakk kavramı doğruluk, adalet ve vecibe anlamlarına gelmektedir. Aynı zamanda bu kavram doğadaki varlıklar ve insanlar arasındaki ilişkiyi anlama noktasında kilittir. Buna göre her varlık hak sayesinde var olur ve doğasının gereği olarak hak sahibidir. Yaratıkların hakkını insan değil Allah vermiştir. Her varlığa

onun doğasına uygun olarak hakkını vermek zorundayız. Yeryüzüne hükmetme izni, Allah'a teslim olma ve kulluk etme durumunda kalmamız koşuluyla verilmiştir (Nasr, 2007).

“Çevreyle ilgili kavramlardan yeryüzü anlamına gelen ard kelimesi Kur'an'da 461 yerde geçerken, gök ve gökler anlamına gelen sema ve semavat kelimeleri 310 defa geçmektedir” (Ayhan, 2002).

İslamiyet'te ağaç, bahçe ve ormana önem verilmiştir. Kur'an'da 26 yerde ağaç kelimesi, bağ bahçe anlamına gelen cennet kelimesi 146 yerde geçmektedir. Bununla beraber çeşitli meyvelerden de bahsedilmektedir. Sebe halkından söz edilirken şöyle denmektedir: “*Sebelilerin yurtlarında Allah'ın kudretine bir işaret vardır. Sağlı sollu iki bahçe vardı; Onlara, Rabbinizin verdiği rızıktan yiyin ve ona şükredin, işte hoş bir şehir ve bağışlayan bir Rab denmişti.*” (Sebe: 15). Bu ayetten yola çıkarak şunu söyleyebiliriz; İslamiyet'e göre bir şehrin güzel olması için bahçeli olması gerekmektedir. Zaten Müslümanlar medeniyet kurdukları yerleri ağaçlandırmaktadır. Osmanlıda bahçe kültürü çok gelişmişti.

Hz. Peygamber, insanların gelip geçtiği yolun, oturup dinlendikleri gölgelerin kirletilmesini, özellikle abdest bozarak kirletilmesini yasaklamıştır. Bunu insanların lânet okumasına sebep olan bir davranış olarak değerlendirmiştir Hz. Muhammet insanları rahatsız edici şeylerin yollardan temizlenmesinin sadaka hatta imandan bir bölüm sayıldığı söyleyerek yolların temiz tutulmasına teşvik etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, İman'ın altmış küsur veya yetmiş küsur bölümden oluştuğunu; bu bölümlerin en üst basamağının “*La ilahe illallah*” sözcüğü, en alt basamağının da “*Yollardan eziyet verici şeyleri kaldırmak...*” olduğunu belirtmiştir (Aydın, 2008: 4).

İslam hukukuna göre ister evcil ister yabani olsun yabani bütün hayvanlara şefkat ve ihtimamla davranmak zorunludur zira Kur'an-ı Kerim, hayvanlarında insanlar gibi birer ümmet olduğunu ifade eder: “*Yeryüzünde yürüyen hayvan ve iki kanadıyla uçan kuşlardan hepsi sizin gibi birer ümmettirler*” (En'am: 38). Demek oluyor ki insanların faydalanmalarından öte daha başka vazifelerle hayvanatın yaratıldığı ortaya çıkmaktadır. Hz. Muhammet'in hadislerinde hayvan haklarına, hayvanlara iyi muamele etme hususunda ve hayvanlara eziyet etmenin haramlığına dair pek fazla hüküm

bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak Şu hadisleri söyleyebiliriz: “*Yerde olanlara merhametli olun ki, gökte olanlarda size merhamet etsinler*” (Tirmizi, Birr; 16), “*Ey Usame; acıkan ciğer sahibi her hayvan hususunda dikkatli ol, kıyamet günü Allah’a Őikyet edilebilirsin*” (Nesai, Dehaya: 42). “*Haksız olarak bir seręeyi ldrenden Cenab-ı Hakk kıyamet günü hesap soracaktır*” (Darimi, 2: 11). Hayvanların sadece haklarının korunması yerli olmamaktadır, onların temizlenmesini ve bakımlarının yapılmasını da Hz. Muhammet emretmiŐtir: “*Koyunların burunlarını silin, ağıllarını temizleyin, ağıllarına yakın yerde namaz kılın. Zira onlar cennet hayvanıdır*” (Mecmau’z-Zevaid, 4: 65). Hayvanların neslinin korunması, kuŐların yuvalarına zarar verilmemesi ve fazla yük vurulmamasıyla ilgili pek çok hadis vardır: “*Resulullah bir gün sabah namazını kıldıktan sonra cemaate dönerek: Adamın biri sığırını sürüyordu ki bir ara sırtına bindi ve vurmaya başladı. Bunun zerine hayvancağız dile gelerek biz bunun için yaratılmadık dedi*” (Buhari, Enbiya: 52). Resulullah bir gün ensardan birinin bahçesine girdi. Orada bir deve vardı. Deve Resulullah görünce inlemeye başladı ve gözlerinden yaŐlar aktı, Resulullah hayvana yaklaŐarak başını, boynunu okŐadı. Hayvan sakinleŐti. Resulullah “*Bunun sahibi kim?*” diye sordu. Ensardan bir genç gelerek: “*Deve benimdir ey Allahın Resulü*” dedi. Resulullah: “*Bunu sana mülk olarak veren Allah’tan bu deve hakkında korkmuyor musun? Hayvan senden a bıraktığın ve yorduğun için Őikyetidir.*” der (el-Heysemi, 3: 199). İslam geleneğinde her hayvanın birey sayılması ve uygun isimler verilmesi yönünde bir temayül vardır. Bu bireyleŐtirmeyle beraber bir hayvan türünün her mensubu için kendine özgü bir kimliğin fiilen kabul edilmesi ekoloji açısından önemlidir. Bir kadının kedisini açlıktan öldürmesinden dolayı cehennemle cezalandırılmasından dolayı İslamiyet’e göre bir hayvan sahibi, hayvanının esenliğinden sorumludur. Hayvanına bakamayan kişi onu satmalı veya uygun bir ortamda serbest bırakmalı, eti yenen bir hayvansa kesmelidir

Kur’an’a göre yeryüzü insanlığın ortak malıdır. Yer’in ve göklerin nimetlerinden tüm insanlar istifade etmektedir: “*Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaran Rabbinize ibadet edin ki, korunabilesiniz. O Rab ki, sizin için yeryüzünü bir döşek ve gkyznn de bir bina yaptı. Gökten yağmur indirerek o su ile size rızık olarak mahsuller çıkardı. O halde bile bile Allah’a ortak koŐmayın*” (Bakara: 21– 22). Öyleyse evre bütün insanlığın ortak meselesi ve müşterek istifade alanı olarak görülmelidir. Kur’an tek tanrı inancını yerleŐtirmek için geniş bir perspektifte çevresel unsurlara yer verir; “*Yerde ve*

gökte, Allah'tan başka Tanrılar olsaydı eğer, yer ve göğün ikisi de bozulur ve yok olurdu” (Enbiya, 22). Ahiret ve öldükten sonra dirilme gibi iman esaslarının anlatımında da Kur'an tabiiatta insanların müşahede ettikleri ba'sü ba'del-l mevt hadiselerine dikkat çeker; “Allah ölüden diri çıkarır. Diriden ölü çıkarır. Yeryüzünü ölümden sonra diriltir. İşte sizde kabirlerinizden böyle canlandırılıp çıkarılacaksınız” (Rum: 19).

Maddi çevremizi oluşturan varlıkların maddi yanlarının yanında manevi boyutları olduğu Kur'an'da ifade edilmektedir; *“Yedi gök, yer ve bunların arasında bulunanlar Allah'ı tespih ederler. Onu hamd ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların bu tespihlerini anlamazsınız ” (İsra: 44). Buna göre kâinattaki varlıkların simgesel anlamda bir kutsallıkları vardır. Burada karşımıza “Müslim Doğa” çıkmaktadır. Kâinattaki varlıklar Allah'a boyun eğmektedir, onun yaratılış kanunlarından dışarı çıkmamaktadır ve Allah'ı tespih etmektedir. Tüm bunlardan dolayı doğa canlıdır ve saygıyı hak etmektedir (Özdemir, 2003).*

Hiz. Peygamber, yaptığı birçok benzetmede bizim çevre ile ne derece iç içe olduğumuzu göstermektedir. (Aydın, 2008: 2)

Hiz. Muhammet suyun israf edilmemesine büyük önem verirdi. Abdest alırken veya yıkanırken suyun aşırı kullanılmasını yasaklayarak bunu mekruh olarak vasıflandırmıştır. Bu konuyla ilgili hadis şöyledir: *“Resulullah oraya geldiğinde Sa'd abdest alıyordu. Sa'd'ın bol miktarda su kullandığını görünce, müdahalede bulunarak şöyle dedi: “Nasıl iş bu? Suyu israf ediyorsun.” Sa'd cevaben şu soruyu yöneltti: “Abdest alırken hiç israf olur mu?” Resulullah şöyle cevap verdi: “Evet, coşkun bir nehrin kenarında abdest alsan bile” (İbn Mace, Sünen, I, 147: 425) Hayat için suyun bir temel ihtiyaç olduğunu öngören Kur'an ve Sünnet, Müslümanların su kaynaklarını en iyi biçimde korumalarını, su kaynaklarını kirletmemelerini istemekte, suyun saflığını bozacak her türlü faaliyeti yasaklayarak su tüketiminde savurganlığa ya da sorumsuz bir tutuma karşı çıkmaktadır. İslamiyet'in emrettiği namazın, evrendeki bütün varlıklara özgü ibadet yöntemlerinin bir sentezi olması da Kur'an'ın bütünleşik ve bütüncül bir benliğin kavranmasını amaçladığını göstermektedir. “Her şey Ona hamd ile tespih eder. Ancak siz onların tespihlerini anlamazsınız” (İsra: 44). Bu ayet birçok Müslüman düşünürü doğayı bir bütün olarak tek bir canlı varlık saymaya yöneltmiştir. Kur'an'a*

göre doğal dünya sırf insanın yararlanması için yaratılmamıştır: “Allah yeri yaratıklar için var etti. Orada meyveler ve salkımlı hurma ağaçları vardır. Yapraklı taneler, hoş kokulu bitkiler vardır” (Rahman: 10- 12). Doğa Allah tarafından yaratılmıştır ve ona aittir. İnsan dünyanın efendisi değildir. Doğal çevrenin bileşenleri her ne kadar işlevlerinden birinin gereği olarak insanlığa hizmet etseler de bu durum yaratılışlarında yegâne nedenin insan yararı olduğu anlamına gelmez. Müslüman âlimlerden Biruni “İnsan doymak bilmez arzuları uğruna diğer âlemleri istismar etme hakkına sahip değildir ve onları ancak Allah’ın yasasına ve tarzına uygun olarak kullanabilir.” der. İslamiyet’te çevre ve çevre unsurlarıyla ilgili birçok bilgi ve kural vardır. Bir fikir vermesi için onlardan çok az kısmına burada yer verdik. Herhangi bir çevre etiği için gerekli olan aşağıdaki ilkeler, Kur’an’dan alınmış ve çıkarsamayla elde edilmiştir:

Doğal dünya, Allah tarafından yaratılmış olan ve Onun mübarek isimleri ve sıfatlarını yansıtan ontolojik ve amaca dönük bir var oluşa sahiptir.

Allah tarafından yaratıldığı ve kaim kılındığı için, bir bütün olarak doğa insanlar için yararlı oluşundan bağımsız, içkin ve yaradılıştan gelme bir değer taşır.

İnsanlar kâinatın tepesinde yer almakla birlikte, doğa topluluğunun yalnızca birer mensubudur. Kendi ailelerine karşı nasıl sorumluluklar taşıyorlarsa bütün doğal çevreye karşı da sorumlulukları vardır.

İnsanlar Allah’ın yeryüzündeki halifeleridir ve dolayısıyla bu dünyadaki amellerinden dolayı ahirette yargılanacaklardır. Doğal çevreyle ilgili amellerinden dolayı da hesap vereceklerdir.

Biyolojik çeşitlilik ve ekosistem zenginliği, Allah’ın yaratıcı gücünün ve iradesinin bir sonucudur, dolayısıyla ekosistem saygıyla gözetilip korunmalıdır.

Doğa düzen ve denge içinde, olağanüstü bir estetik güzellikle yaratılmıştır, insanoğlunun bu dünyadaki hayatına zenginlik katma sürecinde, doğanın bütün bu veçheleri gereğince değer görmeli, geliştirilmeli ve korunmalıdır.

İnsanın bütün üretim ve tüketim kalıpları, doğanın genel düzenine ve dengesine dayanmalıdır. İnsanların hakları mutlak ve sınırsız değildir. Doğayı aldırıışsız bir tavırla dilediğimiz gibi tüketip kirletmeyiz.

Ekosistemde bozulmanın uç vermesini ve belirmesini önlemek, yeryüzünün bozulmasını önlemek bütün müminlerin başta gelen sorumluluklarından biridir (Özdemir, 2003: 41- 60).

2.2.2. Hıristiyanlık Metinlerinde Çevre

Hız. İsa çok az açık kural koymuştur, sistematik bir öğreti bırakmamıştır. Bilgeliğini aktaracak bir ekol kurmamıştır. Hız. İsa’nın yazdığı kitaplar da bu konuda kaynak olamamaktadır. Zira O hiçbir yazılı argüman bırakmamıştır. Çağdaşları da Onunla ilgili

hiçbir kayıt bırakmamıştır. Hıristiyanlıkla ilgili elimizde sadece yorumlar ve onların yorumları vardır. İsa hakkında ilk ve en önemli yazılı kaynaklar İncillerdir. İlk Hıristiyanlar arasında ne kadar farklı grup varsa o kadar da farklı İncil ve İsa yorumları vardır. 4. Yüzyılda Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri dinin esasına uygun yetkili yorumlar kabul edilerek Yeni Ahit içine alınmıştır. Yeni Ahit, Yahudilerin İbranice kutsal metinlerinden oluşan ve geliştirilmiş Grekçe biçimiyle Hıristiyanlar tarafından da kabul edilen Eski Ahitle birleştirilmiş, böylelikle kutsal kitap oluşturulmuştur. Sonuçta dinin esasına uygun olanla ve olmayanlar arasında bir ayırım yapmak mümkün olmuştur. Şu da unutulmamalıdır ki Kutsal kitaptaki İsa Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde saygı gösterilen tek İsa değildi. Hz. İsa'nın şahsiyeti noktasında dört görüş vardır: Bunlardan biri onun yalnızca bir insan olmasıdır. İkincisi tanrının yücelttiği bir insan olması, üçüncüsü insanları tanrısallaştırmak için gönderilmiş tanrısal kişi olmasıdır. Bu kategoride yer alan Hıristiyanlar resmi Hıristiyanlık tarafından sapkın olarak adlandırılmıştır. Bu gruptaki Hıristiyanlar, insanların tanrısallık potansiyeli taşıdığına inanmaktadır. Dördüncü kategoride biricik tanrı-insan yorumu yer alır ki bu da Resmi Hıristiyanlığın İsa yorumudur. Bütün bu yorumlar Hıristiyanlığın oluşmasına katkı yaptı ve onu biçimlendirdi. Hıristiyanlığın resmileştirilmiş ve yayınlştırılmış olan biçimini, konumuz açısından inceleyeceğiz (Woodhead, 2006).

Hıristiyanlıkta günah kavramı önemli yer tutar: *"Rab Tanrı'nın yarattığı yabanıl hayvanların en kurnazı yıldı. Yılan kadına, "Tanrı gerçekten, 'Bahçedeki ağaçların hiçbirinin meyvesini yemeyin' dedi mi?" diye sordu. Kadın, "Bahçedeki ağaçların meyvelerinden yiyebiliriz" diye yanıtladı, "Ama Tanrı, 'Bahçenin ortasındaki ağacın meyvesini yemeyin, ona dokunmayın; yoksa ölürsünüz' dedi." Yılan, "Kesinlikle ölmezsiniz" dedi, "Çünkü Tanrı biliyor ki, o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyiyile kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız." Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi. İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar. Derken, günün serinliğinde bahçede yürüyen RAB Tanrı'nın sesini duydular. O'ndan kaçıp ağaçların arasına gizlendiler. RAB Tanrı Âdem'e, "Neredesin?" diye seslendi. Âdem, "Bahçede sesini duyunca korktum. Çünkü çıplaktım, bu yüzden gizlendim" dedi. RAB Tanrı,*

"Çıplak olduğunu sana kim söyledi?" diye sordu, "Sana meyvesini yeme dediğim ağaçtan mı yedin?" Âdem, "Yanıma koyduğun kadın ağacın meyvesini bana verdi, ben de yedim" diye yanıtladı. RAB Tanrı kadına, "Nedir bu yaptığın?" diye sordu. Kadın, "Yılan beni aldattı, o yüzden yedim" diye karşılık verdi. Bunun üzerine RAB Tanrı yılanı, "Bu yaptığından ötürü Bütün evcil ve yabanıl hayvanların En lanetlisi sen olacaksın" dedi, "Karnının üzerinde sürünecek, Yaşamın boyunca toprak yiyeceksin. Seninle kadını, onun soyuyla senin soyunu Birbirinize düşman edeceğim. Onun soyu senin başını ezecek, Sen onun topuğuna saldıracaksın." RAB Tanrı kadına, "Çocuk doğururken sana Çok acı çektireceğim" dedi, "Ağrı çekerek doğum yapacaksın. Kocana istek duyacaksın, Seni o yönetecek." RAB Tanrı Âdem'e, "Karının sözünü dinlediğin ve sana, Meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için Toprak senin yüzünden lanetlendi" dedi, "Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın. Toprak sana diken ve çalı verecek, Yaban otu yiyeceksin. Toprağa dönünceye dek Ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksın. Çünkü topraksın, topraktan yaratıldın Ve yine toprağa döneceksin." Âdem karısına Havva adını verdi. Çünkü o bütün insanların annesiydi. RAB Tanrı Âdem'le karısı için deriden giysiler yaptı, onları giydirdi. Sonra, "Âdem iyiyle kötüyü bilmekle bizlerden biri gibi oldu" dedi, "Artık yaşam ağacına uzanıp meyve almasına, yiyip ölümsüz olmasına izin verilmemeli. Böylece RAB Tanrı, yaratılmış olduğu toprağı işlemek üzere Âdem'i Aden bahçesinden çıkardı (Tekvin 3: 1- 23).

Yukarıda anlatılan öyküye göre Âdem ile Havva Tanrı tarafından Aden'de yaratıldı. Tanrı onların bu bahçenin ortasında bulunan ağacın meyvelerinden yemelerini yasaklar. Bu ağaç iyilik ve kötülüğün bilgisin veren ağaçtır. Ancak yılan tarafından ayartılan Havva bu ağacın meyvesini yer Âdem'in de aynı şeyi yapmasını sağlar. Tekvinde anlatıldığına göre, bunun sonucunda Tanrı onları bu bahçeden kovar. "İşte Âdem iyiyle kötülüğü bilmekle bizlerde biri gibi oldu, artık yaşam ağacına uzanıp meyve almasına, yiyip ölümsüz olmasına izin verilmemeli" Böylece Rab Tanrı Âdem'i Aden bahçesinden çıkardı. Aden'in doğusundaki hayat cennetteki hayattan çok farklıdır. Âdem dikenler ve çalılarla kaplı toprağı sürmek için alın teri dökmeye, Havva ağrı ve acı çekerek çocuk doğurmaya mahkûm edildi. Bundan dolayı Hıristiyanlığa göre dünya bir ceza ve sürgün yeridir. Asli gûnahtan dolayı her dünyaya gelen insan suçludur ve gûnahkârdır. Bundan arınmak için vaftiz töreni uygulanır. Vaftizde kişi kutsal suyla yıkanır. Böylelikle yeniden doğar ama bu dünyaya değil kiliseye doğmak anlamındadır.

Artık kişi dñyanın ölçütlerine göre değil, Tanrının ve onun kilisesinin ölçütlerine göre yaşamalıdır. Hıristiyanlar için bu dñya ne tek ne de en iyi dñyadır. Bundan dolayı bazı Hıristiyanlar gelecekteki daha üstün bir yaşama hazırlık olarak bu dñyayı, bu yaşamı, bu bedeni reddederler (Woodhead, 2006).

İnsan manevi duygulara sahip tek varlık olmayabilir. Eski Ahit yazarları yaratılmış bütñn dñzeni, yaratanın varlığından haberdar ve ebediyen onu över olarak görmüşlerdir:”Tanrının yarattığı her şey onu mübarek kılar: Onu yüceltir ve ebediyen metheder... Güneş ve ay! Tanrı’yı mübarek kılar: Onu yüceltir ve ebediyen onu metheder. Göklerin yıldızları! Tanrı’yı mübarek kılar: Onu yüceltir ve ebediyen onu metheder. Yağmur ve çiğler! Tanrı’yı mübarek kılar: Onu yüceltir ve ebediyen metheder... Yeryüzünde yetişen her şey! Tanrı’yı mübarek kılar... Denizler ve nehirler! Deniz canavarları ve suyun içerisinde yaşayan her şey! Göklerin kuşları! Vahşi ve evcil hayvanlar!... Tanrı’nın hizmetkârları! Tanrı’yı mübarek kılar: Onu yüceltir ve ebediyen onu metheder.” (İncil’in Yunan versiyonu, Eski Ahit’inde Katolik bakılarında bulunan Daniel’in kitabından, Üç Genç Adamın şarkısı) (Rajotte, 1997: 24).

Ya Rab! İşlerin ne çoktur! Onların hepsini hikmetle yaptın (Mezmurlar,104: 249). Hıristiyanlığa göre yeryüzü ve gökyüzü bir tesadüf sonucu değil, Allahın hikmetli yaratışının bir sonucu var olmuştur. Eski Ahit dñyanın geçmişine, geleceğine ve bugününe hükmeden tek bir yüce Tanrının kendi eseri olduğudur. Yeryüzündeki ve gökyüzündeki hiçbir şey İncil’e göre ilahi değildir. Tabiattaki unsurlar onun aracı ya da vasıtasıdır: “Bulutları kendine araba eden, O ki yelin kanatları üstünde gezer, O ki rüzgârları melekler, ateş alevini hademe eder” (Mezmurlar,104: 3- 4).

İncil tabii dñyadan bağımsız bir varlık olarak söz etmez. Bundan dolayı Eski Ahitte yaradılış kelimesi geçmez, Yeni Ahitte de nadiren geçer. Tabii dñyadan bahsedilirken bunların yaratanla olan ilişkisine vurgu yapılır. İncil yaratılan her şeyin, Tanrıdan türeyen ve ona muhtaç bir varlık olduğuna inanmaktadır. Yaratan mahlûkatını terk etmez. Her şey Tanrı tarafından düzenlenmiş ve Onun kontrolündedir: ”Mevsimleri göstereceğini diye ayı, Batacağı zamanı bilen güneşi yarattın. Karartırsın ortalığı, gece olur, Başlar kıpırdamaya orman hayvanları. Genç aslan av peşinde kükrer, Tanrıdan yiyecek ister. Güneş doğunca İnelerine çekilir, yatarlar. İnsan işine gider, Akşama dek çalışmak için” (Mezmurlar: 19- 23). Bundan dolayı aslanlar gibi ormanın bütñn

hayvanları gece ortaya çıkar fakat güneş doğduğunda insan kendi işine ve akşama kadar emeğine çıktığı zamanda inlerine geri dönerler. Eski Ahit'e göre yeryüzünde bir düzen vardır ve insan da bu düzenin parçasıdır, yeryüzünü işleyip koruması için dünyaya gönderilmiştir. Ama insanın ifsat etme özelliği de vardır. Eski Ahit en başta bir Yahudi kitabıdır. Yahudiler tarafından, Tanrı ile olan kendi özel tecrübelerinden yola çıkılarak yazılmıştır. Hıristiyan inancı Yahudi inancına dayanmaktadır ve Eski Ahit tarafından çizilen, mevcut olan her şeyi yaratan tek tanrı tablosu aynı zamanda Hıristiyan inancının da temel kaidesidir (Page, 1997).

Tekvin dünyanın yaratılması ve insanlarla Tanrı arasındaki ilişkinin nasıl geliştiğine dair iki farklı rivayeti barındırır. Birinci bölümde Tanrının altı gün içerisindeki yaratılış fiilini günü gününe rivayet edilmektedir. Tanrı hiçbir çaba harcamadan sadece sözüyle her şeyi yaratır: *"Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı. Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı'nın Ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu. Tanrı, "Işık olsun" diye buyurdu ve ışık oldu. Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü ve onu karanlıktan ayırdı. Işığa "Gündüz", karanlığa "Gece" adını verdi. Akşam oldu, sabah oldu ve ilk gün oluştu. Tanrı, "Suların ortasında bir kubbe olsun, suları birbirinden ayırsın" diye buyurdu. Ve öyle oldu. Tanrı gök kubbeyi yarattı. Kubbenin altındaki suları üstündeki sulardan ayırdı. Kubbeye "Gök" adını verdi. Akşam oldu, sabah oldu ve ikinci gün oluştu. Tanrı, "Göğün altındaki sular bir yere toplansın, kuru toprak görünsün" diye buyurdu ve öyle oldu. Kuru alana "Kara", toplanan sulara "Deniz" adını verdi. Tanrı bunun iyi olduğunu gördü. Tanrı, "Yeryüzü bitkiler, tohum veren otlar, türüne göre tohumu meyvesinde bulunan meyve ağaçları üretsın" diye buyurdu ve öyle oldu. Yeryüzü bitkiler, türüne göre tohum veren otlar, tohumu meyvesinde bulunan meyve ağaçları yetiştirdi. Tanrı bunun iyi olduğunu gördü. Akşam oldu, sabah oldu ve üçüncü gün oluştu. Tanrı şöyle buyurdu: "Gök kubbede gündüzü geceden ayıracak, yeryüzünü aydınlatacak ışıklar olsun. Belirtileri, mevsimleri, günleri, yılları göstereceksin." Ve öyle oldu. Tanrı büyüğü gündüze, küçüğü geceye egemen olacak iki büyük ışığı ve yıldızları yarattı. Yeryüzünü aydınlatmak, gündüze ve geceye egemen olmak, ışığı karanlıktan ayırmak için onları gök kubbeyle yerleştirdi. Tanrı bunun iyi olduğunu gördü. Akşam oldu, sabah oldu ve dördüncü gün oluştu. Tanrı, "Sular canlı yaratıklarla dolup taşsın, yeryüzünün üzerinde, gökte kuşlar uçsunsun" diye buyurdu. Tanrı büyük deniz canavarlarını, sularda kaynaşan canlıları ve uçan çeşitli varlıkları*

yarattı. Bunun iyi olduğunu gördü. Tanrı, "Verimli olun, çoğalın, denizleri doldurun, yeryüzünde kuşlar çoğalsın" diyerek onları kutsadı. Akşam oldu, sabah oldu ve beşinci gün oluştu. Tanrı, "Yeryüzü çeşit çeşit canlı yaratık, evcil ve yabanıl hayvan, sürüngen türetsin" diye buyurdu. Ve öyle oldu. Tanrı çeşit çeşit yabanıl hayvan, evcil hayvan, sürüngen yarattı. Bunun iyi olduğunu gördü. Tanrı, "İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım" dedi, "Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun." Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. Böylece insan Tanrı suretinde yaratılmış oldu. İnsanları erkek ve dişi olarak yarattı. Onları kutsayarak, "Verimli olun, çoğalın" dedi, "Yeryüzünü doldurun ve denetimimize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun. İşte yeryüzünde tohum veren her otu, tohumu meyvesinde bulunan her meyve ağacını size veriyorum. Bunlar size yiyecek olacak. Yabanıl hayvanlara, gökteki kuşlara, sürüngenlere -soluk alıp veren bütün hayvanlara- yiyecek olarak yeşil otları veriyorum." Ve öyle oldu. Tanrı yarattıklarına baktı ve her şeyin çok iyi olduğunu gördü. Akşam oldu, sabah oldu ve altıncı gün oluştu" (Tekvin, 1: 1-131). Bu rivayet tamamlandıktan sonra yaratılışın her bir kısmı için "Allah iyi olduğunu gördü." der. Yani yaratılan her şey amacına uygundur. Toprak bitkilerin ve hayvanların anası olarak yaratılmıştır. Bitkiler Eski Ahit yazarları tarafından hayatın emeli olarak kabul edilen "Nefes"e görünürde sahip olmadıkları için canlı varlıklar olarak düşünülüyordu. Hayvanlar ve insanlar nefese sahip olmakla beraber, erkeğin ve kadının Tanrı'nın suretinde yaratılmış olması sebebiyle aralarında farklılık vardır. Tekvin 1'de vurgulanmak istenen fikir, insanlığın faaliyetleriyle Tanrıyı yeryüzünde temsil etmek için yaratılmış olmasıydı. Tanrı evrene hâkimdir ve insanlarda yeryüzünde Tanrıyı temsil etmek için yaratılmışlardır. Bu hâkimiyeti anlatmak için kullanılan, yaratılışın geri kalanını ezip geçmek anlamına gelen sözler hiç şüphesiz şiddetlidir. Burada kullanılan sözler sebebiyle Hıristiyan düşüncesi suçlanmıştır. Keith Thomas'ın şu görüşü konumuz açısından önemlidir:

"Bunlar yeryüzündeki her şeyin insanın hatırı için yaratıldığı ve insanın doğa üzerindeki otoritesinin sınırsız olduğu izlenimini verir. İnsan ister kazanç, ister zevk uğruna olsun, doğayı dilediği gibi kullanma hakkına sahiptir. Duyudan yoksunlukları ve dolayısıyla incinmeye elverişsizlikleri nedeniyle sebzelerin hiçbir hakkının olmayacağı açıktır. Hayvanlarında hiçbir hakkı yoktur" (Özdemir, 2007: 57).

Eski Ahit'te yararlı bitkiler ve hayvanlar için hikmetli sözler yer almaktadır. Her ne kadar bunlar insanlara yararları açısından zikredilirse de Tanrı ile yapılan ahitin içerisine her şey dâhil edilmiştir. Böyle olmakla beraber Mezmurlar da işlenmiş tabiat kadar vahşi tabiatta methedilmiştir: *Rabbe övgüler sun, ey gönlüm! Ya Rab Tanrım, ne ulusun! Görkem ve yücelik kuşanmışsın, bir kaftana bürünür gibi ışığa bürünmüşsün. Gökleri bir çadır gibi geren, evini yukarıdaki sular üzerine kuran, bulutları kendine savaş arabası yapan, rüzgârın kanatları üzerinde gezen, rüzgârları kendine haberci, yıldırımları hizmetkâr eden sensin. Yeryüzünü temeller üzerine kurdun, asla sarsılmasın diye. Sular dağların üzerinde durdu. Sen kükreyince sular kaçtı, göğü gürletince hemen çekildi. Dağları aşırp derelere aktı, Onlar için belirlediğin yerlere doğru. Bir sınır koydun önlerine, Geçmesinler, gelip yeryüzünü bir daha kaplamasınlar diye. Vadilerde fıskırttığı pınarlar, Dağların arasından akar. Bütün kır hayvanlarını suvarır, Yaban eşeklerinin susuzluğunu giderirler. Kuşlar yanlarında yuva kurar, Dalların arasında ötüşürler. Gökteki evinden dağları sularsın, Yeryüzü işlerinin meyvesine doyar. Hayvanlar için ot, İnsanların yararı için bitkiler yetiştirirsin; İnsanlar ekmeğini topraktan çıkarsın diye, Yüreklerini sevindiren şarabı, Yüzlerini güldüren zeytinyağını, Güçlerini arttıran ekmeği hep sen verirsin. Rabbin ağaçları, Kendi diktiği Lübnan sedirleri suya doyar. Kuşlar orada yuva yapar, Leyleğin evi ise çamlardadır. Yüksek dağlar dağ keçilerinin uğrağı, Kayalar kaya tavşanlarının sığınağıdır. Mevsimleri göstereceğin diye ayı, batacağı zamanı bilen güneşi yarattın. Karartırsın ortalığı, gece olur, başlar kıpırdamaya orman hayvanları. Genç aslan av peşinde kükrer, Tanrıdan yiyecek ister. Güneş doğunca İnelere çekilir, yatarlar (Mezmurlar, 104: 1- 22).*

Tekvin 2'de tamamen farklı ikinci bir yaratılış hikâyesi anlatılır: "Gök ve yer bütün öğeleriyle tamamlandı. Yedinci güne gelindiğinde Tanrı yapmakta olduğu işi bitirdi. Yaptığı işten o gün dinlendi. Yedinci günü kutsalı. Onu kutsal bir gün olarak belirledi. Çünkü Tanrı o gün yaptığı, Yarattığı bütün işi bitirip dinlendi. Göğün ve yerin Yaratılış öyküsü: RAB Tanrı göğü ve yeri Yarattığında, yeryüzünde yabancı bir fidan, bir ot bile bitmemişti. Çünkü RAB Tanrı henüz yeryüzüne yağmur göndermemişti. Toprağı işleyecek insan da yoktu. Yerden yükselen buhar bütün toprakları suluyordu. RAB Tanrı Âdem'i topraktan Yarattı ve burnuna yaşam soluşunu üfledi. Böylece Âdem yaşayan varlık oldu. RAB Tanrı doğuda, Aden'de bir bahçe dikti. Yarattığı Âdem'i oraya koydu. Bahçede iyi meyve veren türlü türlü güzel ağaç yetiştirdi. Bahçenin ortasında yaşam ağacıyla iyile

kötüyü bilme ağacı vardı” (Tekvin, 2: 1- 9). Burada çöl bahçeye dönüşmektedir. Bahçe imgesi önemlidir. Bu Eski Ahit’in işlenmiş, verimli bir toprağı mükemmel olarak gördüğünü göstermektedir. Buradaki hikâyenin sonucunda Hz. Âdem ve Hz. Havva Tanrıya itaatsizlik yaparak bahçeden kovulurlar. Yazar insanın ve yeryüzünün verimliliğinin önündeki bütün zorlukları bu şekilde açıklamaktadır. Bu zorluklar, insanları ümitsizce tanrılar gibi olma arzularının bir neticesidir. “Harman döven öküzün ağzını bağlamayacaksın” (Yasa’nın Tekrarı, 25: 4) Buna göre Tanrı’nın yarattıklarına onları kullanırken bile saygı duymak gerekir. Aynı saygı sebt ile ilgili emirlerle de görülmektedir. “O gün sadece ücretli insanlar değil toprak ve hayvanlarda dinlenecektir” (Çıkış, 23: 10- 12). “Her yedinci senede memleket için tam rahat sebt olacak” (Levililer, 25: 4) her şey nadasa bırakılacaktır. “Yedi kere yedi seneden sonra bütün çiflik arazilerinin ve bağlarında nasibini alacakları özel kutlama senesi gelecektir” (Levililer, 25: 11) “Allah yer benimdir” (Levililer, 25: 23) diye hatırlatıyor. Sebt senesi boyunca fakirlerin tarlalardan bulabildiklerini toplamasına izin verilmiştir. Toprakta dinlendirilerek onun dinlenme ihtiyacına duyarlılık gösterilmektedir. Hıristiyanlığa göre sebt günü Tanrıyı onurlandırmanın ve onun yaratıklarına saygı duymayı içeren bütün bir yaşam şeklinin bir parçası olmalıdır. Tanrıya itaat, yaratılışın verimliliğini artırır, itaatsizlik ise çoraklığa sebep olur. Bütün yaratılışın refahı birbiriyle ilişkilidir fakat bu refahı devam ettirmek insanın sorumluluğundadır. Birçok peygambere göre İsrail’in iki yanlışı vardır ki bunlar; Tanrı’nın sözünü dinlememeleri ve fakirlere haksızlık yapmalarıydı. Amos aynı Tanrı’nın İsrail’e olan hiddetinin toprağın üzerindeki etkilerini gösterir: “Çobanların otlakları yas tutacaklar ve Karmel’in tepesi kuruyacak” (Amos, 1: 2). Bununla beraber İsrail adaletsizliği bırakınca toprak eski haline gelecek: “Sürgün halkım İsrail’i geri getireceğim, yıkık kentleri onarıp orada yaşayacaklar, bağlar dikip şarabını içecekler, bahçeler yapıp meyvesini yiyecekler. Onları topraklarına dikeceğim, Bir daha sökülmecekler Kendilerine verdiğim topraktan.” Tanrınız Rab böyle diyor” (Amos, 9: 14- 15).

Eski Ahit Yahudiler ile Hıristiyanların ortak kitabı olmasına rağmen Yeni Ahit sadece Hıristiyanlıkla alakalıdır. Fakat Yeni Ahit, Eski Ahit’in gelenekleri üzerine inşa edilmiştir. Hz. İsa kırsalda yetişmiş bir insan olduğundan meseleleri anlatırken tabiattan örnekler vermiştir. Mesela Matta 13: 24 -30 gibi (İsa onlara başka bir benzetme anlattı: “Göklerin Egemenliği, tarlasına iyi tohum eken adama benzer” dedi. “Herkes uyurken,

adamın düşmanı geldi, buğdayın arasına delice ekip gitti. Ekin gelişip başak salınca, deliceler de görüldü. "Mal sahibinin köleleri gelip ona şöyle dediler: 'Efendimiz, sen tarlana iyi tohum ekmedin mi? Bu deliceler nereden çıktı? Mal sahibi, 'Bunu bir düşman yapmıştır' dedi."Gidip deliceleri toplamamızı ister misin? diye sordu köleler.'"Hayır' dedi adam. 'Deliceleri toplarken belki buğdayı da sökersiniz. Bırakın biçim vaktine dek birlikte büyüsünler. Biçim vakti orakçılara, önce deliceleri toplayın diyeceğim, yakmak için demet yapın. Buğdayı ise toplayıp ambarıma koyun.) Hz. İsa'nın bir tek koyunu bulmak için uzaklara giden çoban hikâyesi hayvanlara saygıyı, Tanrı'nın insanlığa olan ihtimamının anlaşılması için temel olarak alır: "Bunun üzerine İsa onlara şu benzetmeyi anlattı: "Sizlerden birinin yüz koyunu olsa ve bunlardan bir tanesini kaybetse, doksan dokuzu bozkırda bırakarak kaybolanı bulana dek onun ardına düşmez mi? Onu bulunca da sevinç içinde omuzlarına alır, evine döner; arkadaşlarını, komşularını çağırıp onlara, 'Benimle birlikte sevinin, kaybolan koyunumu buldum!' der" (Luka, 15: 3 -6) Tarladaki zambakları (Zambakların nasıl büyüdüğüne bakın! Ne çalışırlar, ne de iplik eğirirler. Ama size şunu söyleyeyim, bütün görkemine karşın Süleyman bile bunlardan biri gibi giyinmiş değildir (Luka, 12: 27) ya da gökteki kuşları (Gökte uçan kuşlara bakın! Ne eker, ne biçer, ne de ambarlarda yiyecek biriktirirler. Göksel Babanız yine de onları doyurur. Siz onlardan çok daha değerli değilsiniz? Matta, 6: 26) işaret ederek Tanrı'nın yaratıklarına gösterdiği ihtimamı anlatır.

Yeni Ahit'te tabii dünyadan daha az bahsedilmektedir. Burada insanlar Mesih'in sevgisinin temsilcileri olarak yaratılmış dünyayı sevmeye çağrılmaktadırlar. Mesih için şöyle denmektedir: "Öyleyse bir hayvan böcek ya da kuş değildir. Her mahlûkat onun içindir ve Onun vasıtası ile. Bu nedenle sevgi ve saygıya layıktır" (Koloseliler, 1: 14- 17).

Mezmurlar 8'e bakıldığında insan merkezli bir inanç ortaya konulmaktadır: "Ey Egemenimiz RAB, Ne yüce adın var yeryüzünün tümünde! Gökyüzünü görkemle kapladın. Çocukların, hatta emziktekilerin sesiyle Set çektin hasımlarına, Düşmanı, oç alanı yok etmek için. Seyrederken ellerinin eseri olan gökleri, Oraya koyduğun ayı ve yıldızları, Soruyorum kendi kendime: "İnsan ne ki, onu anasın, Ya da insanoğlu ne ki, ona ilgi gösteresin?" Nerdeyse bir tanrı yaptın onu, Başına yücelik ve onur tacını koydun. Ellerin yapmaları üzerine onu egemen kıldın, Her şeyi ayaklarının altına

serdin; Davarları, sığırları, Yabani hayvanları, Gökteki kuşları, denizdeki balıkları, Denizde kıpırdaşan bütün canlıları. Ey Egemenimiz Rab, Ne yüce adın var yeryüzünün tümünde! (Mezmurlar, 8: 1- 9).

Kutsal kitabın tanıklığı uyarınca bu ayetlerde yaratılışın eşsiz bir parçası olan insanın tanrı benzeyişinde yaratılmış olmasına vurgu yapılmaktadır. İnsanlık yaratılışın geri kalanında görülmeyen bazı Tanrı özelliklerini kendinde bulundurmaktadır. Eğer kendimizi bileceksek insandaki bu tannısal özellikleri görebilmemiz şarttır. Hıristiyan öğretisine göre her Hıristiyan Tanrı benzeyişinde yaratılmış, düşmüş fakat kurtarılmış kişilerdir. İnsanın tanrı benzeyişinde yaratılması ve diğer varlıklar üzerinde hüküm yetkisi verilmesinden dolayı, insan tüm varlıklardan üstündür. İnsan tanrı benzeyişinde olduğu için yaratılışa hükmeder. Fakat bu hükmediş yetkisi sorumlu bir şekilde davranma yetisinin de varlığını açıkça göstermektedir. Tanrı benzeyişinde yaratılmış olmanın diğer bir anlamı ahlaktır. Günümüzde batı dünyasında insanların ahlaki sorumluluklarını güçlü bir şekilde reddetme eğilimi baş göstermektedir. Fakat Hıristiyanlığa göre insan çok yüce ya da kötü şeyler yapabilir ve tüm bunlar için Tanrı karşısında sorumludur. Augustine'in de dediği gibi "insan günah işleme yetisine" sahiptir. İnsanın doğaya karşı nasıl davrandığı ahlaki boyutlardan bağımsız değildir. İnsanın doğa karşısında sorumluluğunun derinliği tanrının sözlerinde açıkça görülmektedir. İnsan günahı yüzünden "yaratılış amaçsızlığa teslim edildi. Bu da yaratılışın isteğiyle değil, onu amaçsızlığa teslim eden Tanrı'nın isteğiyle oldu. Çünkü yaratılışın yozlaşmaya köle olmaktan kurtarılıp Tanrı çocuklarının yüce özgürlüğüne kavuşturulması umudu vardı" (Romalılar, 8: 20- 21) (Boice, 2005: 159- 165).

Tanrı her şeyin sahibi olduğuna göre, tanrı benzeyişinde olan insanlarda bu dünyada onun temsilcileridir. Bu durum kâhyalık ilişkisine benzetilebilir. Bahçıvan bahçeyi düzen içinde korumak ve bakmak zorundadır. Kendi başına kararlar verip bahçeyi talan edemez. Kendisine tertemiz bir biçimde emanet edilen bahçeyi harap bir şekilde iade edemez. Bu örnek insanın dünya üzerindeki sorumluluğunun güzel bir göstergesidir. Tanrıyı hoşnut etmek isteyen Tanrı halkının Tanrının yarattığı doğaya zarar vermesi düşünülemez (Malchom, 2003: 500–501).

İsrail iyice silkelenip adaletsizliğinden kurtulunca toprakta eski haline gelecektir "Ve bağlar dikecekler ve onların şarabını içecekler ve bahçeler yapacaklar ve onların

meyvesini yiyecekler, onları topraklarına dikeceğim ve kendilerine verdiğim toraklarından artık sökülmecekler” (Amos, 9: 14- 15). Yeşaya’da da Tanrı’nın ruhuna sahip olan insan fakirlere dürüstlikle hükmettiğinde *“kurt kuzu ile beraber oturacak ve kaplan oğlakla berber yatacak”*tır (Yeşaya,11: 8- 9).

Yaratılışın hepsi, tabiat ve insan dünyasının tamamı iki Ahitte ifade edilen sıkıntı, acı çekme ve neredeyse çaresizlik durumundan kurtulma ümidini paylaşır. Zamanın sonunda Tanrı’nın varlığı altındaki yaratılışın ahenginin tamamlanacağı yeni bir gök ve yeni bir yer olacaktır. Yeryüzütün bütün sorunları arasında günümüzde bu ahenge ulaşmak gelecekteki durumu şimdiden yaşamaktır.

Hıristiyanlığa göre doğa tek başına Tanrıyı açıklamaktadır. Bu durum kısıtlı bir esintidir. Fakat yine de bir esindir ve kurtulmuş olanlar için tam bir esin haline gelir. On dokuzuncu Mezmurun ana düşüncesi budur. *“Gökler Tanrı’nın görkemini açıklamakta, gök kubbe ellerinin eserini duyurmakta.* Bu dine göre evren düzenli ve kişisel bir şekilde yaratılmıştır çünkü onu yaratan Tanrı kişisel ve düzenlidir. Sonuç olarak evren bu düzen ve kişiselliğin izlerini taşır. Yaratılış kitabının yaratılış olayını açıklarken ortaya koyduğu bir nokta tanrının yarattıkları üzerindeki ahlaki değerlendirmesidir. Şu ifadenin yinelenmesiyle ortaya konmaktadır: *“Tanrı..... iyi olduğunu gördü.”* Buna göre tabiatdaki her şey iyidir çünkü Tanrı onun iyi olduğunu söylemiştir. Ağaç iyidir çünkü yaratılıştaki diğer her şey gibi Tanrının doğasına uyum sağlar tanrı bir bütün olarak evrenin iyi olduğunu düşünüyorsa Hıristiyan a bunların iyi olduğunu düşünmelidir. İnsanın düşüşü yüzünden doğa lanetlenmiştir, dikenler, hastalıklar ve ölüm ile lekelenmiştir. Fakat bu lekeli konumunda bile, düşmüş insanlığın halen değerli olduğu gibi, doğada belirli bir değere sahiptir. Bundan dolayı dünya için şükran dolu olmalıyız ve Tanrıyı övmeliyiz. Hıristiyan görüşü her şeyin yaratıcısının Tanrı olduğunu ve yaratılmış olanların bu nedenle değerli olduklarının ve geldikleri kaynaktan ötürü değer verilmeleri gerektiğini öğretmektedir (Boice, 2005: 172- 176) (Malchom, 2003: 488).

Bütün varlığın nedeni ve sahibi Tanrı olduğundan, her şey ona aittir. *“Rabbindir yeryüzü ve içindeki her şey, dünya ve üzerinde yaşayanlar”* (Mezmurlar, 24: 1) tanrı dünyanın bütün gereksinimlerini sağlama ve karşılama sorumluluğunu üzerinde taşır: *“Vadilerde fişkırttığın pınarlar, dağlar arasından akar. Bütün kır hayvanlarını suvarır.*

Yaban eşeklerinin susuzluğunu giderirler. Kuşlar yanlarında yuva kurara, dalların arasında ötüşürler. Gökteki evinden dağları sularsın, yeryüzü işlerinin meyvesine doyar. Hayvanlar için ot, insanların yararı için bitkiler yetiştirirsin...” (Mezmurlar, 104: 10- 13). Tanrı hem kişinin ruhsal anlamda kutsallığını hem de onun fiziksel anlamda temiz olmasını öğretir. Buna örnek olarak şu ayeti verebiliriz: “İhtiyaçlarınız gidermek için ordugâhın dışında bir yeriniz olmalı. Donatımınız sırasında yeri kazmak için bir gereç bulunsun. İhtiyacınızı gidereceğiniz zaman bir çukur kazın, sonrada dışkınız örtün” (Yasa’nın Tekrarı, 23: 12- 13) (Malchom, 2003: 490- 502).

Tek tek hayvanlara verilen acıdan ve zarardan da sorumluyuzdur. Her hayvan Tanrı için önemlidir. “*Beş serçe kuşu iki paraya satılmaz mı? Ve Allah’ın gözünde onlardan hiç biri unutulmuş değildir*” (Luka, 12: 6) Tanrıyı seven kimseler, Tanrı’nın yarattığı varlıkların en küçüğüne bile acı vermekten kaçınacaktır.

Tanrının yarattığı bu dünyayı kendi başına bırakmadığı fakat bu yaradılışın içerisindeki her şeyi değişmez isteğinin ögüdüne göre yönetir (Westminster İnanç Açıklaması V-I). Dünyada bir düzen vardır ve düzenin arkasında Tanrı vardır. Mesih’in “*Kudretli sözüyle her şeyi devam ettirir.*” (İbraniler, 1: 3) ifadeleri bu düzenin Tanrıdan geldiğini belirtmektedir (Boice, 2005: 191–192).

İncil’de dünyayı sevmemekle ilgili ayetler geçmektedir: “Biliyoruz ki, biz Tanrıdanız, bütün dünya ise kötü olanın denetimindedir ”(Yuhanna, 1: 5- 9). Malchom’a göre bazı kişiler bu ayetleri yanlış yorumlayarak Hıristiyanların fiziksel dünyadan nefret ettikleri kanısına varmaktadırlar. Oysa ayetlerin anlamında yaratılmış güzelliklerin kötü olması değil dünyanın içindeki ruhsal kötülükten bahsedilmektedir. Çünkü kutsal kitabın başında geçtiği üzere Tanrı yarattıklarının iyi ve tamam olduklarının söylemektedir (Malchom, 2003: 503).

“Ya Rab, işlerin ne çoktur! Onların hepsini hikmetle yaptın” (Mezmurlar, 104: 24). Bu ayetlere göre dünya her şeye hükmeden bir Tanrının eseridir. Buradaki hikmet sözcüğü kusursuz düzeni ifade etmektedir. Eski Ahit’e göre insanlık bu düzenin bir parçasıdır. Yeryüzüne onu işleyip koruması için konulmuştur. Böyle olmakla beraber doğru yoldan çıkma ve bütün ilişkiyi bozma kapasitesi de vardır (Fersahoğlu, 2003: 165-166). Tekvinin bu dizeleri değişik şekillerde yorumlanmıştır. Clive Ponting bu

dizelerle ilgili olarak şöyle demektedir. “İlk ve ortaçağ Hıristiyan düşünürleri, Tanrının insanlara bitkileri, hayvanları ve tüm dünyayı kendi Çıkarları için kullanma hakkını verdiğine ilişkin Yahudi kökenli yazıları hemen hemen hiç karşı çıkmadan kabul ettiler. Doğa kutsal değildir ve dolayısıyla hiçbir vicdani sorumluluk hissedilmeden sömürülmeye açıktır. İnsanlar doğayı kendilerince en iyi olan biçimde kullanma hakkına sahiptir. Bu anlayışta Tanrı dünyanın üzerinde ve dünyadan ayrı olarak görülen ve en önemli konunun bireylerin doğal dünyayla değil, Tanrıyla aralarındaki ilişkiler olduğuna inanılır. Bu düşünce biçimi insanın doğal dünyanın temeli konumuna yükseltilmiş benzersiz bir canlı olarak yaratıldığına inanılır. İnsanın dünyadaki yerini ve dünyayı anlayabilmek için bu görüş Ortaçağ Avrupa’sında geniş kabul gören bir temel oluşturdu (Ponting, 2000: 142).

Clive Ponting’e göre Hıristiyanlıktaki insan merkezli dünya görüşü, dünyadaki diğer dinsel gelenekler insanlara ayrıcalıklı bir konum vermekle beraber onları özel ve hâkim bir statüye getirmemiştir. Hıristiyanlıktaki bu insan merkezli dünya görüşüne itiraz eden bazı düşünürler de vardır. Aziz Francesco’ya göre canlılar yaratılışın eşit parçaları, Tanrının bütün tasarımının birer bölümüdür. Ona göre canlılar sadece insanlar yararlınsın diye yaratılmamıştır. Fakat bu görüş diğer anlayış karşısında azınlıkta kalmıştır (Fersahoğlu, 2003: 171).

2.3. İslamiyet ve Hıristiyanlığa Göre Çevre Sorunları

Bu bölümde İslamiyet ve Hıristiyanlık bağlamında çevre sorunları işlenecektir.

2.3.1. İslamiyet ve Çevre Sorunları

İslam ve ekoloji sorunu ele alındığında genellikle Batı hegemonyasına tepki temelinde tutumlar ortaya çıkmaktadır. Sanayileşme, hızlı bir üretim ve nüfus artışı, köyden kente göç, kitle iletişim araçlarının dünya ölçüsünde yaygınlaşması, sömürgecilik, misyoner faaliyetler gibi birçok faktörlerin etkisi altında İslam âleminde değişim sorunları oluştu. Hıristiyanlık ile İslamiyet’in rekabet halinde olması, İslam âleminin tepkisel tutumlar takınmasına sebep oldu (Günay, 2003: 556).

İslam ülkelerindeki toplumlar incelendiğinde sosyal yelpazenin bir ucunda yöneticiler ve üst düzey görevde olan batı eğitilmiş bir elit bir tabaka, diğer ucunda batıya büyük bir

düşmanlık besleyen bir azınlık ve bu ikisi arasında her türden görüşte halklar vardır. Günümüz Müslüman dünyasına, çevre sorunlarının Batı hegemonyasından, dünya üzerindeki hâkimiyetin yanlış ellerde olmasından kaynaklandığıyla ilgili güçlü bir literatür yerleşmiştir. Bazı Müslüman yazarlarda ekolojik krizin suçunu doğrudan Batı bilim ve teknolojisine, hem öz hem de morfoloji bakımından İslam bilim ve teknolojisinden ayrı görülen yapılara yüklerler. Birçok Müslüman düşünürüne göre de çevrenin bozulması insan toplumlarının Allah'ın iradesine uygun olarak yaşamamasının yol açtığı daha geniş çaplı felaketin bir belirtisinden ibarettir. İnsanların birbirine ve Allah'a karşı olması gereken biçimde davrandığı asil bir toplumda çevre sorunları düpedüz var olmayacaktır. İslam ülkelerindeki çevre sorunlarının nedenlerinden biri egemen değer sisteminin bozulmasıdır. Ticari açıdan manevi değerleri önemsenmeyen sanayi kavramları, insanları topraktan kopararak tehlikeli bir kültürel kopuşa yol açmıştır (Dien: 2007).

Sadiye Hawar Han Çiştî'ye göre çevre tehlikesi bilgi eksikliği ve vurdumduymazlığın bir araya gelmesiyle oluşur. Tüm bunlar da Allah'tan kopuşun belirtileridir. Bu kopuşu düzeltecek olan da şeriat ve sünnettir. Mevcut çevre krizi insanlar, doğal çevre ve Allah arasındaki ilişkinin yok olmasının bir sonucudur. Bu ilişki bireysel düzeyde ve doğru olarak uygulandığında ülke düzeyinde çevre vicdanının uyanmasını sağlayacaktır Kur'an-ı Kerim şeriatın kaynağıdır ve bu kutsal kitap hayatın tüm veçhelerini bünyesinde toplamıştır. İslamiyet bilimsel araştırmayı teşvik ederken, onun ortaya koyduğu bilimsel araştırma tarzı Allah'a huşu ve tevazu ile sarmalanmıştır. Bu edepten yoksunluk Kur'an'ın ifadesiyle "*Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli görerek azar* (Alak: 6– 7)" şeklinde ifade edilir. Edep yoksunluğunun sonucu olarak insanoğlunun yol açtığı çevresel gerilemeyi söyleyebiliriz" (Han Çiştî, 2007).

Kur'an'da çevrenin bozulmasıyla ilgili kullanılan terimler 'israf, fesat, fisk, zulüm ve rics'dir. Fesadın özünü varlık ve oluştaki dengeyi bozmak, yozlaşma meydana getirmek oluşturur. İslamiyet'e göre çevre sorunlarının kaynağı insanın sebep olduğu fesattır. Zaten insanın temel özelliklerinden biride fesat üretmesidir. En yıkıcı fesat insanın rahatlık ve sahip olma uğruna sergilediği fesattır. Buna göre insanın tabiata hükmetme ve konfor içinde yaşama arzusu sonucunda insan tabiattaki deneyi bozucu faaliyetlerde bulunmuştur. Böylelikle çevre sorunları oluşmuştur. Tabiata insan müdahalesi

olmasaydı çevre sorunları da olmazdı. Kuran'a göre, Allah'tan başkasına kulluk etmekte toplum-çevre ilişkilerinde ifsat oluşturan bir durumdur. Çünkü ondan başkasına kulluk edenler, Allah'ın yaratışına aykırı biçimde davranırlar. Hâlbuki onların asıl görevi, yeryüzünü imar edip, orayı bir barış yurdu haline getirmektir. Kurana göre ekolojik açıdan önemli hususlardan biri doğal afetler ve bunlara bağlı olarak meydana gelen kıtlık ve çoraklaşma gibi çeşitli olumsuzluklardır. Kur'an bunlardan bir kısmının, insanların yaptıkları yüzünden başlarına geldiklerini ve diğer bir kısmının ise kimi kavimlerin tedip edilmesi için olduğunu bildirir. Bu konuyla ilgili ayetlerden biri de şudur: *"İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden, karada ve denizde fesat çıkar; Allah'ta belki dönerler diye yaptıklarının bir kısmını böylece kendilerine tattırır"* (Rum: 41) Fısk sefahate dalmak, Allah'a asi olmak anlamlarına gelir. Fısk bir yozlaşma ve yaradılıştan sapmadır. Aynı zamanda yaradılış kanlarını çiğneyip servet ve refahla sapan ve böylece çöküşün eşiğine gelen toplumların bozukluklarını ifade içinde kullanılmıştır. Demek ki fısk dünya hayatında da felaketlere yol açan bir yozlaşmadır. Fısk ve fesat arasında sebep sonuç ilişkisi vardır. Fısk fesada sebep olmaktadır. İnsanın Allah'tan koparak bağımsızlığını ilan etmesi, bilim ve teknolojiyi kullanarak varlıklara müdahale etmesi ve kendini buna yetkin hissetmesi, çevre ve çevre üzerinde fesada sebep olmaktadır. Bir şeyin yerini değiştirerek başka bir yere koymak anlamına gelen zulümde Kur'an'da 300 yerde geçmektedir. Kur'an'a göre dünyadaki bütün zulümler insan eliyledir. Çünkü sadece yaratılış düzenini bozan, tabiattaki denge ve ahengi zedeleyen tek varlık insanoğludur. Çevre kirlenmesi insanın havaya, suya, toprağa ve diğer unsurlara zulmetmesidir. Pis şey anlamına gelen rics kelimesi Kur'an'da 10 yerde geçer. Madde dünyasında tiksinti ve rahatsızlık sebebi olan şeylerde bu kelimenin anlamı içerisinde kullanılır. Buna göre çevre kirlenmesi İslamiyet'te rics olarak kabul edilmektedir (Yağcı, 1996).

İsraf insanın sınır tanımaması ve ölçsüz davranmasıdır. Çevreyi olumsuz etkileyen israf aynı zamanda ahlaki bir hastalıktır. Kur'an'daki şu ayet hava kirliliğine işaret etmektedir: *"Göğün, insanları bürüyecek ve gözle görülecek bir duman çıkaracağı günü bekle; bu, can yakıcı bir azaptır"* (Duhan: 10-11) Bu ayette ifade edildiği üzere çevre kirlenmesi en başta insanı etkileyecek bir durumdur. İnsan çevreyi kirleterek kendi hayatını tehlikeye atmaktadır. 1950'li yıllarda İngiltere'de hava kirlenmesinden dolayı 4000 insan ölmüştür. İslamiyet çevre sorunlarının sebeplerinden biri olarak israfi

zikrederken kesin ifadelerle israfı yasaklamıştır: “*Yiyiniz, içiniz fakat asla israf etmeyiniz. Çünkü Allah israf edenleri sevmez*” (Araf: 315). Savurgan ve müsrif olup çevreyi tahrip edenler hakkında şu ayeti görürüz: “*Böylesine saçıp savuranlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür*” (İsra: 27). İslamiyet’e göre Allah bu dünyada her canlıya yetecek kadar yiyecek, her canlıya yetecek kadar enerji ve mesken yaratmıştır: “*Yeryüzündeki tüm canlıların rızkı Allah’a aittir*” (Hud: 6). Dünyamızda görülen üretim ve tüketim dengesizliği, günümüz insanının doyumsuzluğunun ve ihtiyaçlarına sınır koymamasının ürünüdür. Toplum halinde yaşayan insan öncelikle sosyal sorunlarına çözümler üretmek durumundadır. Bundan dolayı toplumların ıslahı bir hayli önemlidir. Kur’an’da toplumsal yaşamın ıslah edilmesi, adaletin yerleştirilmesi haksızlıkların önüne geçilmesi gibi toplumu ahlaken, ilmen, fikre, iktisaden ve hukuken yükseltmeyi emreden ayetler vardır: “*Yeryüzü ıslah edildikten sonra orada bozgunculuk yapmayın*” (Araf: 56) ve “*Yeryüzünde bozgunculuk yapıp dirlik-düzenlik vermeyen müsriflerin emrine uyma*” (Şuara: 151–152) bu ve benzeri ayetlerde yeryüzü ıslah edildikten sonra orada bozgunculuk yapmaması istenenler, doğanın kurucu ve yıkıcı gücü olan insan ve toplumlardır. Kur’an’da değinilen önemli bir husus da yönetenlerin uyguladıkları idare tarzları ve bundan doğan olumsuzluklardır. Ayetlerde, “*Sizler iş başına gelecek olursanız yeryüzünde bozgunculuk yapacak, akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi?*” (Muhammed: 22) ve “*O iş başına geçtiğinde, insanlar arasında bozgunculuk yapmak, ekinleri tahrip etmek ve nesilleri bozmak için yeryüzünde gayret eder. Allah bozguncuları sevmez*” (Bakara; 205). O halde ekolojik sistemi bozma girişimi insan kaynaklı bir olaydır ki bunun gerekçesi de insanların erdemler bakımından tefessüh ederek Allah’tan kopmalarıdır (Yağcı, 1996).

Çevre ve ekoloji konusunda İslam ülkeleriyle ilgili en önemli ve ilk sorun bazı ülkeler hariç böyle bir sorunun sorun olarak algılanmamasıdır. Türkiye’de çevreci kuruluşların ortaya çıkması ve devlet kademelerinde çevreyle ilgili faaliyetlerde bulunulmasına rağmen çoğu İslam ülkelerinin gündeminde çevreye yer ayrılmamıştır. Bugün İslam ülkelerinin batı ülkelerine nazaran iki kat bir çevre sorunuyla karşı karşıya olduğu düşünülürse çevrecilik konusunda Müslümanların geç kaldığı söylenebilir. Müslüman ülkelerin küresel çevre sorunları yanında kendilerine has çevre sorunları vardır. Batıda bugün olmayan veya büyük ölçüde çözülmüş olan sorunlar günümüzde hala Müslüman

Ülkelerin zm bekleyen sorunları arasında yer almaktadır. İşte bu nedenle Müslüman ülkelerin batıya göre iki kat evre sorunu vardır. Günümüzde İslam lkelerinin hepsi eski yerleşim yerlerinde yer aldığından dolayı, evre açısından daha çok tahrip edilmişlerdir. İnsanlar uzun yıllar yakacak, aydınlatma ve diğer ihtiyaçlarını doğadan karılamılardır. Sürekli bir şekilde doğa tahrip edilmiştir. Bundan dolayı Fas'tan Endonezya'ya kadar İslam lkeleri bozkır veya çöl görünümündedir. Bitki örtüsünün değişikliğe uğraması yağışları da etkilemiştir. Tüm bunlar verimli bir ziraata ve hayvancılığa manidir. Bu da beraberinde ekonomik sıkıntılarını getirmiştir. Türkiye, Cezayir gibi ülkelerde ağaçlandırma çalışmaları yapılmakla beraber yeterli değildir. Gelişmekte olan İslam lkelerinde ehirlemeyle beraber şehirler birer sorun yumağına dnmtr. Şehirlerin alt yapı bozuklukları dikkat çekmektedir. İslam lkelerinde ısınma, nüfus artıı, genel ulaşım gibi birçok sorun her geçen gün büyüyerek daha başka sorunlara neden olmaktadır (Bayraktar, 1992).

Hızla değişen günümüz dünyasında Müslüman toplumların ağda medeniyetin değişim mecburiyeti karşısındaki uyum süreçleri bütün hızıyla devam etmekte, ancak uyumsuzluk ve onun beraberinde sürüklediği sorunlarla süreç giderek karmaıklamaktadır. Geri kalmılık psikolojisi, batı medeniyetine uyum ve uyumsuzluğun tepkisel tezahürleri, Müslümanlarda ideolojik zihniyetinde oluşmasına sebep olmuştur. Modern toplumda ekonominin ön plana çıkması, toplumların en temel sorunlarından birini, hatta başta gelenini sanayileşme, ekonomik gelişme problemleri teşkil etmiştir. lkeler ileri ve geri kalmış veya kalkınmakta olan ülkeler şeklinde değerlendirilmeye başladı. İslam dünyası ikinci kategoride görülmüştür, devletler sanayilemeyi birinci dereceden önemli bir sorun görmüşlerdir. İslam dünyasının modern Batı Dünyasıyla karılaması birçok toplumsal, kültürel, dini değişim ve buna uyum uyumsuzluk sorunlarını beraberinde getirmiştir. Müslüman toplumlarda kimlik bunalımları yaşanmaktadır. Toplum hayatının her alanında tereddüt yaşamaktadır. İslam dünyasındaki, dinin geleneksel konumu çok tartışılmaktadır. Bu çerçevede dinin devlet ve siyasetle olan ilişkileri yerli yerine oturmuş değildir (Günay, 2003: 558–567).

evre konusu İslam'ın gündelik yaşantı ve politikaları bir yana ilim katında da pek yankı bulmamıştır. İslami evre ve evrecilik sorunlarıyla birlikte ele alan çalışma sayısı hayli sınırlıdır. Yapılan çalışmalarında evrecilik tartışmalarının meşgul eden

sorulara cevaplar getirmesi zor görünmektedir. Dünyadaki İslam çalışmaları bağlamında da hissedilen bu zaaf karşısında eleştirilerle karşılaşmaktayız. Bu eleştirilerin son bir örneğini Oğuz Erdur'un aktardığı Amerikalı bir profesörün izlenimleridir. 1998 yılında Columbia Üniversitesindeki bir sempozyumda sunduğu İslami bir çevrecilik var mı* başlıklı tebliğinde Richard Foltz adındaki bir profesör şöyle demektedir: son zamanlarda Budizm ve Hinduizm gibi dinlerden ya da yerel geleneklerden güçlü çevreci yorumlar türetilmiştir. Ancak din ve çevre konusundaki tartışmalarda İslam önemli bir varlık gösterememektedir. Bu durum Harvard Dünya Dinleri Merkezini geçen bir buçuk sene içerisinde din ve ekoloji konusunda düzenlediği on iki konferanslık dizide açıkça görülmüştür. Mayıs 1998 de katıldığım İslam ve ekoloji konferansında hayal kırıklığıyla ifade ediyorum ki sunulan bildirilerden neredeyse hiçbirisi günümüzdeki çevre krizine doğrudan odaklanmamıştır (Erdur, 2000).

2.3.2. Hıristiyanlık ve Çevre Sorunları

Doğanın bozulması olayına dinsel ve kitlesel açıdan baktığımızda karşımıza Hıristiyan dünyası çıkmaktadır. Hıristiyanlar içinde de çevreye gönül vermiş, onun tahriş edilmesini önlemek için mücadele vermiş insanlar vardır. Batının felsefi geleneği insanlar ile doğa arasında doğrudan ahlaki bir ilişki olduğunu kabul etmemektedir. Buna göre sadece insanlar ahlaki ilgi gösterilmeye layık varlıklardır. Bu anlamda batı geleneği antroposantriktir. Her ne kadar doğa dünyaya karşı sorumluluklarımız varsa da bunlar doğrudan değildir. Çevreyi insan çıkarları için korumalıyız.

Thomas Aquinas bu konuyu dilbilimsel bir çerçeveye oturtmuştur: “Vahşi hayvanları öldürmenin bir günah olduğunu söyleyenlerin yanlışlarının çürütüyoruz. Çünkü ilahi düzene göre, hayvanlar eşyanın doğası gereği insanlar kullansın siye yaratılmış varlıklardır. Sonuç olarak insanlar, hayvanları öldürerek ya da başka biçimlerde kullanırken haksızlık etmiş olmazlar. Bu nedenle Tanrı Nuh'a şöyle seslenmiştir: “Yeşil bitkiler gibi, tüm etleri size verdim” (Jardins, 2006).

Randolp C. Miller'e göre Hıristiyan Teolojisi tabiat ve çevreyle sorunludur. Ona göre ilk dönemlerde tabiat, tamamıyla Yaratılış hikâyelerinde olduğu gibi, Tanrının eylemleri içinde düşünülüyordu. Tabiat insanın kullanımına sunulmuş bir fenomen olarak kabul ediliyordu. Yaratılış hikâyesi insanın tüm yaratılmış ve cansız şeylere hâkim olduğunu

farz ediyordu. Bu düşünce modeline göre Tanrı dünyadan ayrı mutlak bir hâkimiyete sahipti. Millere göre bu monarşik model ilk dönem Hıristiyan geleneğinde ortaya çıktı. İncil öğretilerine göre bir tanrı modeli inşa etme yerine o imparatorlar, krallar adına, ikna edici sevgi modelini ret etti. Oysa anlaşıldığı insan tabiatı itibariyle yıkıcı bir varlıktır ve yeni bir ahlak anlayışı ve teoloji geliştirilmediği sürece bu yıkım hızlanacaktır (Köylü, 2004).

Kartezyen görüşe göre de ahlaki ilgiye değer olma konusu bilinçle ilgilidir bilinçli olmayan her şey nesnedir.

Özetlersek batı geleneğinde çoğu felsefeci için sadece insanlar ahlaki ilgiye layıktır. Bu bağlamda batı geleneğinin büyük bir bölümünün doğal dünyaya karşı doğrudan etik sorumluluğunun bulunduğu fikrine sempatiyle bakmadığını ifade edebiliriz. Bu geleneğin doğal dünya üzerinde üstünlük kurarak onu sömürmek için bir gerekçe sağladığı ve bunun da bugünkü çevresel durumumuzun nedeni olduğu yolunda haklı bir görüş sürebiliriz. Batının dinsel geleneğinin de bu alanda aynı ölçüde sorumlu olduğunu kimi bilim adamları ifade etmiştir. Tekvin 1’de geçen *“Böylece insan Tanrı suretinde yaratılmış oldu, İnsanları erkek ve dişi olarak yarattı. Onları kutsayarak “Verimli olun, çoğalın.” dedi. Yeryüzünü doldurun ve denetim altına alın, denizdeki balıkları, gökteki kuşları yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun”* ifadeleri Hıristiyanların çoğu tarafından hâkimiyet kur, tahakküm et ve sömür şeklinde yorumlandı. Hıristiyanların kutsal kitabı anlayamamaları veya yanlış yorumları sonucunda tabiat ve tabiattaki unsurlar değersiz şeylere dönüştü. Dr. Ruth Page’e göre burada vurgulanmak istenen esas fikir, insanlığın faaliyetleriyle Tanrıyı yeryüzünde temsil etmek için yaratılmış olmasıydı (Fersahoğlu, 2003).

S.R. Sterling çevre sorunun Ortaçağ Hıristiyanlığına özgü eski dünya görüşünün gözden düşmesi yüzünden başladığını savunur:

“Bu gözden düşüş kilisenin Galileo, Bacon, Descartes ve Newton gibi bilginler ayarında bir entelektüel görüşü artık sunacak güçte görülmemesiyle meydana geldi. Yeni seküler dünya görüşü özünde materyalist nitelik kazanarak, değer, ruh, duygu, coşku, sezgi ve içkin gaye gibi kavramları tanımayan bir yapıya büründü. En önemlisi zihni bedenden ayıran Kartezyen ikilik insanları doğadan koparıp daha üst konuma taşıyarak, esas olarak sömürge ve kullanmaya dayalı bir ilişkinin yolunu açtı (Dien, 2007: 119).

Hıristiyanlık şartlara tepki veren yaşayan bir din olduğu için ekolojik krizin inancın

üzerinde bir etkisi olması kaçınılmazdır. 1966 yılında Lynn White “Bizim Ekolojik Buhranlarımızın Tarihi Kökleri” isimli makalesinde insan merkeziliğin eleştirisini yaparak ekoloji hareketine ivme kazandırarak hararetli bir tartışmaya yol açtı ve bu konuda verimli bir literatür oluştu. Bu makalesinde White doğal çevredeki bozulmadan Musevi-Hıristiyan geleneğini sorumlu tutarak Hıristiyanlığın tabiatı kutsalsızlaştırdığını, sömürülmesini teşvik ettiğini, insanın diğer varlıklara göre üstün olduğu yönündeki insan merkeziliği yücelttiğini, modern bilin ve teknolojinin doğaya karşı Hıristiyan cahilliği ile nüfuz ettiğini ve Hıristiyanlığı ekolojik olarak yenilemek için tüm yaratıkların eşitliğini öngören Aziz Francis’in fikirlerine dönmek gerektiğini söyledi. Ona göre Yahudi-Hıristiyan düşüncesinin mirası olan bu duygu erken ortaçağda ortaya çıkarak günümüze kadar devam etmiştir. Teknolojik ve bilimsel gelişmelerle ittifak kuran Hıristiyanlık doğanın sömürülmesine yol açarak günümüz çevre krizlerini ortaya çıkardı. Bugünün tutumları esasen Hıristiyanlıktan miras alındığı için Hıristiyanlık çağımızın çevre felaket ve buhranlarının vebalini taşıyor. White’nın bu eleştirisi, Hıristiyanların kendi geleneklerini yeniden değerlendirmelerine ve yeni yorumlara varmalarına büyük katkıda bulunduğu söylenebilir (Pustu, 2008).

Esas olarak Batı uygarlıkları tarafından meydana getirilerek, bu güne kadar devam ettirilmiş ve tahrip edici etkileri dünyanın her tarafına yayılmış olan sanayileşme çağı, yüzyıllardan beri bir yayılmayı ve eylemi ifade eden “dünyayı kendi emriniz altına alın” emrini temel alan dine, zorunlu olarak ayrılmaz bir biçimde bağlanmıştır. Batı dünyası kiliselerinin ve bizzat Katolik kilisesinin bugün bile itidal ve yaratıcılığın korunması konusunda yönlendirmelerde bulunmasına rağmen özellikle Katolik kilisesi geçen birkaç yüzyıl boyunca sadece suskun kalmakla yetinmemiş ve aynı zamanda bu yaratıcılıktan faydalanmıştır. Kiliseler günümüzde de güçlü kuruluşlar halinde bulunmakta ve insanlar üzerinde hala düşüncelerini etkili bir biçimde kabul ettirmektedirler. Frederic Vester’e göre “Hıristiyanlar tabiatı Tanrının eseri olarak korumak istediği takdirde alışlagelmiş birçok dini görüşte ya revizyona gidilmesi ya da onların iptal edilmesi” gerekecektir (Vester, 2008).

Batılılar tarafından resimlendirilen eski takvimlerde aylar eylemsiz kişileştirmelerle, durağan portrelerle gösterilirdi. Ortaçağın tarzının genel olarak belirleyen yeni Frenk tarzı takvimler ise insanlar çift sürer, hasat yapar, ağaç keser, hayvanları katlederken,

yani etraflarındaki dünyayı bir anlamda zorlarken gösterilmektedir. Artık insan ve tabiat birbirinden ayrılmıştır. Tabiatın fethi için Hıristiyanlığın imaları batılı bir atmosferde daha kolay ortaya çıkmıştır. Latin batıda 13. yüzyıla gelindiğinde tabii din bilim Tanrının insanla olan iletişiminin fiziksel sembollerini çözmekten vazgeçiyor ve yaratma mekanizmasının nasıl işlediği keşfedilmeye çalışarak tanrının zihnini anlama çabasına dönüşüyordu (White, 2003: 95- 98).

İsrail'in yaşadığı dönemlerde çok tanrılı dinler yaygındı. Onlar tanrılarını tabiatın içerisinde olarak düşünüyorlardı. Yaratanın yaratıklarıyla karıştırılmaması ya da onlara dâhil edilmemesi için Hıristiyanlık Tanrının üstünlüğünü vurgulamaya devam etti. Tabii dünya gayri ilahi hale getirildi. Sonuçta kutsal olan bütün varlıklar kovuldu. Tanrının her şeyin ötesinde olması, hep uzaklık açısından, çok çok yukarıda olarak düşünülmesi sorunun bir kısmını oluşturdu. Çok çok uzaklarda olan bir Tanrının yaratıkları için bir kaygı taşıyacağı düşünülmezdi. Dünyanın iyi ve ya kötü olduğuna dair İncil'de iki farklı anlatım vardır, Mezmurlar kısmında dünyanın iyi olduğu söylenmektedir. Romalılar 8'de Paul yaratılışı esaret altında ve acı çeker olarak tanımlamaktadır. Bu iki ayrı cevap iki farklı vurgunun yapılmasına yol açmıştır. Bunlar temelde dünyanın iyi olması ve yaratılışın tamamının Tanrının iradesine itaatsizlik içerisinde olduğunu gösteren vurgulardır. Aynı zamanda Batı Hıristiyanlığı, mensuplarına, insanlığı kâinatın en önemli unsuru görmelerini; bir dereceye kadar bunun doğal olduğunu, tabiatı fethetmek, yenmek ve üzerinde hâkimiyet kurmak gibi haklara sahip olduklarını, hatta bunu, görevleri saydıklarını ve kendilerini her şeyin merkezinde görmelerinin öğretilmiştir. Tanrı'nın ilk erkeğe ve kadına hâkimiyet verdiğinden yola çıkarak bu dinin, hâkimiyeti hükmetmeye çevirdiği ve toprağın bozulmasıyla tükenmenin sınırına gelene kadar tabii kaynakların sömürülmesinden sorumlu olduğu iddia edilmiştir. Zaten Hıristiyan geleneğinde insan Tanrı'nın suretinde yaratıldığından yaratılış içerisinde kendisini önemli görmeye meyillidir. Asırlarca batı dini, felsefesi ve edebiyatı insan bilincinin, insan düşüncesinin ve insan faaliyetinin yaratılmış olan dünyanın merkezi olduğu fikrini desteklemek için birleştiler. İnsanın doğal çevreye karşı takındığı tavırların olumsuzluğunu göstermesi bakımından bu inanç yapısının dikkate alınması gerekir. İnsanın önemli olması onun gücünden veya başka bir özelliğinden dolayı değildir. Tanrı'nın insana yüksek bir mevki vermesinden dolayı insan akıllı ve tüm varlıklardan üstündür. Yaratılış içerisindeki üstün kimliğini ve rolünün, insanın akıl sahibi olmasına

bağlayan bu bakış açısı ekolojik krizin büyümesinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Çünkü akıl, yaratılışı insanlara ve onların menfaatlerine doğru çevirme vasıtası olarak kullanılabilir. İnsanın kendisini tabiattan ayırmasını kilisenin teşvik etmesi ve zamanla batılı insanın kendisini diğer insanlardan da ayırması, üstün görmesi ve bunun birçok sorunlara yol açmasıyla insanoğlu büyük bir krizin eşiğine gelmiştir. İnsanı emsalsiz yapan, yaratma ve değiştirme kabiliyetleri ya da verilenin ötesine gitmesidir. Hıristiyan bakış açısı yaratılışın kaderi için insanlığa ağır bir sorumluluk yükler. Buna göre insan dünya ve Tanrı arasında hayati bağ kabul edilerek dünyayı korumakla kalmayarak, insanın dünyayı ıslah etmesi ve ebediyete yükseltecek kültür içerisinde temsil etmesi istenir.

Clive Ponting şunları söylemektedir: *“İlk ve Ortaçağ Hıristiyan düşünceleri, Tanrının insanlara bitkileri, hayvanları ve tüm dünyayı kendi çıkarları için kullanma hakkını verdiğine ilişkin Yahudi kökenli yazıları hemen hemen hiç karşı çıkmadan kabul ettiler. Doğa kutsal değildir ve dolayısıyla hiçbir vicdani sorumluluk hissedilmeden sömürülmeye açıktır; insanlar doğayı kendilerince en iyi olan biçimde kullanma hakkına sahiptir. Bu anlayışta Tanrı dünyanın üzerinde ve dünyadan ayrı olarak görülür ve en önemli konunun bireylerin doğal dünyayla değil Tanrıyla aralarındaki ilişkiler olduğuna inanılır. Gerçekten de bu düşünce biçimi insanı doğal dünyanın bir parçası olarak kabul etmez, çünkü Tanrının insanı diğer bütün yaratılmışlardan üstün kıldığına ve dünyanın temeli konumuna yükseltilmiş benzersiz bir canlı olarak yaratıldığına inanılır. Ortaçağ Avrupa’sında, on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda klasik yazarlardan gittikçe daha fazla etkilenen bu görüş, dünyayı ve insanın bu dünyadaki yerini anlayabilmek için, geniş kabul gören bir temel oluşturdu”* (Fersahoğlu, 2003: 169- 170). Hıristiyanlığın en nüfuzlu kısmı olan Batı Hıristiyanlığı doğrudan olmasa bile en azından dünyevi yöneticiler üzerinde etkili olarak, siyasal konularda denetim sağladığı bir konuma geldi. Hıristiyanlık laik konularda hiçbir zaman tam bir egemenlik sağlayamadı ama kendisini ve Hıristiyan kültürünü Batı Avrupa’nın büyük bir bölümünde yerleştirmeyi başardı. Kilise olmasaydı Avrupa diye bir şey olmazdı. Hıristiyanlık dünya görüşü, tanrısı, azizleri, onun önderleri ve kurumları, Avrupa’nın daha eski inançlarının yerini aldı ve Hıristiyanlık Avrupa’da insanların içine doğduğu ve içinde vaftiz edildiği hakikat olarak yerleşti. Zaten kilise toplumun tamamını Hıristiyan ilkelerine göre düzenlemek için laik güçlerle işbirliğine girmiştir. Böylelikle

dini ve siyasi güç ittifakı farklı kılıklara girerek modern çağa kadar sürdü. Egemen Hıristiyanlık biçimi olan Kilise Hıristiyanlığı modern çağa ulus devletlerle sıkı bir ittifak içinde girmiştir. Her ulusun bir devlet kilisesi vardı.

Modern bilime tarihsel bir perspektifte baktığımızda ilk olarak o, tabii din biliminin genelleştirilmesidir, ikinci olarak modern teknoloji en azından kısmi olarak insanın tabiattan üstün olduğuna dair batılı Hıristiyan doğmasının gönüllü olarak gerçekleştirilmesi olarak açıklanabilir. Mübarek koru kavramı Hıristiyanlık ve batı ethosu için yabancı bir kavramdır (White, 2003: 99).

Kendisiyle yapılan bir röportajda ünlü Katolik ilahiyatçı Hans Küng şunları söylemiştir: “Doğaya olan yaklaşımımızı da değiştirmeliyiz. Dindar insanlar doğaya bir hammadde yığını olarak değil, Tanrının bir eseri olarak bakarlar. Doğaya şimdiye kadar ki gibi davranmaya devam edersek, kendi hayatımızın temellerini baltalamış olacağız” (Bilgin, 1995: s.xii).

Hıristiyan teologlarına göre Hıristiyanlık ekolojik sorunlara yeteri kadar cevap verememektedir. Thomas Berry şunları söylemektedir: “Hıristiyanlık merkez olarak yaratılışı bir tarafa bırakma pahasına, Hz. İsa aracılığıyla insanların günahlarının affedileceği inancına ağırlık vermektedir ki bu insan merkezli bir kavramdı. Oysa tabii dünya kendimizin de ait olduğu en büyük kutsal bir topluluktur.” Diğer Hıristiyan teologlar hem mevcut hem de geçmiş teolojinin hep insanı Tanrının imajı olarak kabul ettiklerini böylece de insanı tabiat düzeni içine koymaktan ziyade, tanrı ile tabiat arasında bir yere yerleştirdiklerini ileri sürmektedirler (Köylü, 2004).

Türkiye’de yer alan Fener Rum Patrikhanesinin çevre konusunda gösterdiği faaliyetler dikkat çekicidir. Her ne kadar bazı Türk gözlemciler göre bu faaliyetlerin arkasında kilisenin gizli emelleri bulunmaktadır. Patrikhane birkaç yıldır her yaz bir çevre konferansı düzenlemekte zamana zaman da çevre konusuna dikkat çeken etkinliklerde bulunmaktadır. Bu etkinliklerden en çok yankı uyandıranı büyük bir yolcu gemisiyle düzenlenen Karadeniz turuydu. Turla amaçlanan öncelikle Karadeniz’in ölümü ve onunla bağlantılı çevre sorunları uluslararası gündeme getirmek ve Patrikhanenin bu sorunlar karşısındaki hassasiyetini göstermekti (Ekşigil, 2008: 66- 68).

Kilisenin çevre krizine tepkisi yavaş ve tereddütlü olmuştur. Kilise liderleri 60’lı

yılların sonlarında ve 70'li yılların başında kirlenme, çevre koruma ve tabii kaynak tüketiminden bahsetmeye başlamışlardır. Fakat bu sözlere toplumun büyük tabanı kulak asmamıştır. Çünkü kilise çevreyi bu duruma getiren düşünme şekillerini asırlardır teşvik etmişti. Mevcut krize yeterli tepki göstermek tövbekâr, yenilenmiş bir kilise gerektirmektedir. Freda Rajotte ve Elizabeth Breuilly'e göre "her şeyden önce kilise kendisin değiştirmeli ve dünyaya değişik alanlarda nasıl değişmesi gerektiğini göstermelidir." Günümüzde kilisenin çevre konusunda yapması gerekenleri ve yaptıklarının şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Pişmanlık: Kiliseler insanlığı her şeyin merkezinde olarak gösterdiklerinden, yeryüzünün bir bütün ve kutsal göremediklerinden dolayı pişman olmalıdır.
- 2- Tasavvur: kilise geçmiş adına pişman olmakla beraber her şeyin nasıl olması gerektiği konusunda da açık bir tablo çizmelidir. Bunun için de yeni bir teolojiye, tabiat hakkında yeni bir anlayışa gerek vardır. Kilisenin yaşam hakkında yeni bir etik bulup öğretmesi gerekmektedir. Bu yeni etikte tabiat ve üzerindeki her türlü varlık kutsal olmalıdır.
- 3- Ümit ve Güçlendirme: çevre krizi o kadar büyük ki çoğu insan tek başına bir şey yapamayacağını düşünerek ümitsizliğe kapılır. Ümit nereden gelecektir. Hıristiyanlar yeryüzünün Tanrının olduğu bilgisinden ileri gelen bir ümitleri vardır. Hz. İsa'nın yeniden dünyaya dönmesi barış ve adaleti sağlama da bir ümit kaynağıdır. Kiliselerin kendi başlarına çevre sorununu çözmeleri mümkün değildir. Yapabilecekleri insanlara bu konuda ümit vermek ve onları desteklemektir.
- 4- Övgü ve Kutlama: Yaradılışa değer verme şeklinin, Kilisenin ayinlerinde ve kutlamalarında yer verilmesi gerekir. Kilise bu konuda adımlar atmaya başlamıştır. Mesela Ortodoks Kilisesi 1 Eylül Yaradılışın Bayram günü olarak kutlamaya karar vermiştir. Din ve Çevre korumayla ilgili WWF Network İtalya, Asideki çok inançlı hacda değişik inançlardan dini liderler tarafından okunmuş, bildirileri yayınlanmıştır. Yeryüzünün güzelliği ve insanın yükümlülüklerine dair yeni ayin kitapları yazılmıştır.
- 5- Fiili Uygulama: Kilise, tabiata bakış konusunda değişmeye çalışmaktadır. Bu

değişimini fiili uygulamalarıyla göstermektedir. Buna örnek kabilinden, ezilmiş olanı destekleme, çevre koruma, desteklenebilen çiftçilik, geriye dönüştürme, orman koruma ve eğitim gibi konularda fiili uygulamalarda bulunmaktadır. (Rajotte& Breuilly, 1997: 134- 157)

BÖLÜM 3: İSLAMİYET VE HİRİSTİYANLIĞI, ÇEVREYE BAKIŞ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA

3.1. İslamiyet ve Hıristiyanlığın Çevreye Bakışlarında Ayrışan ve Benzeşen Yönler

1- İslam'da tevhit yani birlik inancı çok önemli ve aslidir. Bu inanç Allah'ın birliğiyle beraber var oluşun birliğini de vurgular. Birlik bütün varlığı kuşatır ve ayakta tutar. Kur'an'ın belirttiği gibi *"Doğu'da batıda Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır. Şüphesiz Allah lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir"* (Bakara: 15). Tevhit bilincine göre insanlar ve doğa uyum içerisindedir. İslamiyet'e göre insan ile kâinat arasında bir ilişki olduğu gibi, her ikisini de Allah'ın emri altındadır. Tevhit unutulduğunda varlıklarla insan arasındaki bu barışçı ilişkide sorunlar ortaya çıkar. İslam kelimesinin barış anlamındaki "selama" ile aynı kökten olan silmden türetilmiş olması önemlidir. Silm bir barış ve zarardan korunma durumunu işaret eder. İslam doğru ilişkiler, ölçülülük ve tam bütünleşme yoluyla tevhidi sağlamak, uyum ve adaleti geliştirmek için vardır. İslam ekolojisi tevhide dayanır, Allah merkezlidir. İnsan ve doğa var oluşun nimetlerine ortaklıklar ve her ikisi de uyumlu düzenin birer parçasıdır. Hıristiyanlığa göre de doğa tanrının eseridir. Hıristiyanlık metinlerinde doğal çevre ve insan dışındaki varlıklar üzerinde çok az durulmuştur. Hz. İsa yazılı bir metin bırakmadığı gibi onun sözleriyle ilgili bir belgede onun döneminden ulaşmamıştır, günümüzdeki metinlerde çok sonraları kaleme alınmıştır. Oysa İslamiyet'e bakıldığında çok geniş bir yazılı kültür karşımızda durmaktadır. Kur'an'da ve sünnette ekolojiye yönelik çok zengin bir birikim vardır. Tevhit ilkesinin bir ölçütü olarak insan kadar diğer unsurlarda kitapta ve sünnette işlenmiştir. Kâinattaki birlik ayetlerde sürekli işlenmiştir. Zaten şeriatın en başta gelen kaygısı bütün varlıklar arasında bir uyum oluşturmaktır. Oysa Hıristiyanlık daha çok tanrı insan ilişkisine dikkat çekmiştir. İnsanın var olmasının tek sebebinin tanrıya kulluk etmek olmasına o kadar vurgu yapılmıştır ki, adeta kâinat içindeki unsurlarıyla yok sayılmıştır.

2- İslam insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olmasını istemektedir. Allah'ın halifesi olmak, insanları doğal dünyanın koruyucusu görevine getirmiştir. Dünya ve barındırdığı kaynaklar, geliştirme sorumluluğuna sahip olan halife konumundaki insanların gözetimine bırakılmıştır. İnsan İslam'da özel bir konuma sahiptir. Fakat insan

mükemmelleştikçe daha fazla sorumluluk üstlenmeye, davranışlarının diğer varlıklara zarar vermesini engellemeye başlar. Doğa, doğadaki varlıklar ve hemcinslerine karşı daha fazla sorumluluk sahibi olur. İşte İslam'da kendini derinleştiren insan, halifelik sıfatıyla ödüllendirilir. Öyle ki insan ilahi gücün emirlerine aykırı davrandıkça hayvanlardan daha düşük bir konuma iner. Halifelik mutlak bir makam değil, kişinin kendi gayretleriyle ulaşabileceği bir değerdir. İnsanı üstünlüğü başka varlıklarda olmayan bir şekilde Allah'a hesap verme durumunda olmasından yatar. İnsanın doğa üzerinde mutlak yetkiye veya dizginsiz denetime sahip olduğunu söyleyemez. İnsan Allah'ın şeriatını izleme sorumluluğunu üstlenmiştir. İnsanın dünyada bulunması ilahi bir planlamanın parçasıdır. Mümin ilahi prosedüre uygun olarak ve varlıkların kendi zatlarında aciz ve fani oldukların unutmadan yararlanma hakkına sahiptir. Hıristiyanlıkta insana özel bir değer bahşeder. Bu dine göre de insan bütün varlıkların efendisidir. Her şey onun için yaratılmıştır. Zaten Hıristiyanlıkta insan tanrı suretinde yaratıldığı için insanın kendini üstün görmesi çok güçlü bir temayüldür. Buna göre İslamiyet'te varlıklar arasında ontolojik bir hiyerarşi öngörür. Allah yaratıcı ve âlemlerin rabbi, insan onun yeryüzündeki halifesidir. Allah tabiatı da insana boyun eğdirmiştir. İnsan yaratılış açısından değil sorumluluğu açısından değerlidir. Ama Hıristiyanlıkta insan tanrı suretinde yaratıldığından dolayı doğuştan üstün özelliklere sahip olarak yaratılmaktadır. Bundan dolayı da tüm varlıkların efendisidir. Onları, kendi faydası için çok rahat kullanabilir. Zaten Tekvin'de de egemenlik ve tahakküm kurmakla ilgili ayetler çoğu Hıristiyan tarafından bu anlamda düşünülmüştür. Özellikler son yıllarda Hıristiyanlıkta insanın konumuyla ilgili geleneksel yorumun dışına çıkmaya başlanmıştır. İnsan Yaratanın vekil harcı olarak veya kâhyası olarak düşünülmektedir. Bu vekilharç artık emanetçi konumdadır. Tanrının bahçesine göz kulak olan ve onu koruyan bir konumdadır. Bu bakışın yakalanmasıyla iki din insana bakış anlamında ortak bir çizgiye yaklaşmıştır.

3- Yaratılıştaki kutsal bir amaç vardır. Dünyanın yaratılması anlamsız ya da sıradan değildir. *"Biz göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu inkâr edenlerin zannıdır"* (Sad: 27). Kur'an'da doğal dünyanın insanlara tabi kılındığı sıklıkla geçer. Kur'an insanları minnettarlık ve sorumluluğa teşvik etmek için doğa ve onun aracılığıyla bahşedilen nimetlere vurgu yapar. *"Allah göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller*

vardır” (Casiye: 13) Doğa ilahi güce hem metafizik hem de ahlaki bakımdan bağlanmıştır. “Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah’ındır. Allah her şeyi kuşatıcıdır” (Nisa: 126). Kur’an’ın doğa anlayışı Allah ve insanla irtibatlıdır. Doğanın nihai anlamı, İslam’da manevidir. Kur’an doğanın aşkın önemini vurgular. Çünkü doğa Allah’a işaret eder ve Allah’ın bir eseri olduğundan dolayı kutsaldır. İlahi maksatlarla yaratılmış olan doğanın karşılıklı bağlantılı ve bütünleşik yapısı öylesine tutarlı, işleyişi öylesine muntazamdır ki, doğa Allah’ın bir mucizesi sayılır. Allah’ın herhangi bir surette tarihin akışına girişi söz konusu olduğunda doğa bu girişin iki şekliinden birinin tecessümüdür, diğeri Kur’an’dır. Kâinatın yaratılmasındaki birçok hikmetlerden biri; hayat sürecini beslemek, desteklemek ve sürdürmektir. Diğeri birkaç hikmet şunlardır; Doğa bir ayna, onu anmanın bir aracıdır, doğanın uyumu, manevi ilham ve terbiye için kaynaktır, doğa Allah’ı tanıtan bir unsur olarak Allah’ın belirtileriyle doludur, doğa aynı zamanda İslam’da Allah’ın tezahürlerinin izlendiği bir sergi yeridir, doğa Allah’ın rahmetinin bir göstergesidir. Kur’an’a ilk bakışta doğal dünyanın sadece insan için yaratıldığı ifade eden ayetler içerdiği görülür. Oysa bu ayetlerde doğanın sadece insana faydalı yönlerine değinilmiştir. Dünyaya boyun eğdirme ve egemenlik kurmaya çalışma yönünde İslam’da bir vecibe yoktur. Hıristiyan geleneğinde de doğa amaçsız değildir. Her varlığın mutlaka bir amacı vardır. Doğa tanrısal bir esin kaynağıdır.

Doğal dünya üzerindeki egemenliğin kime ait olduğu Kur’an’da açık bir şekilde ifade edilmektedir: “Bilmez misin ki göklerin ve yerin hükümranlığı Allah’ındır” (Bakara: 107) İslam’a göre insanın yaratılmasıyla doğanın yaratılması mukayese edildiğinde kâinatın yaratılması daha büyük bir olaydır: “Elbette göklerin ve yerin yaratılması insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir. Fakat insanların çoğu bilmezler” (Mümin: 50). Hıristiyanlık putperest bir ortamda geliştiğinden dolayı Hıristiyanlık doğaya tapınmaya meydan verecek her türlü inancı veya fikrin önünü kesmiştir veya karşı koymuştur. Neticede doğa profanlaşmıştır. İncil’de doğaya yer verilirken kendi değerinden çok, insanlara bir şey anlatmak için sembol olarak yer verilmiştir. Her ne kadar Zebur’da tabiat övülmüşse de bu ayetler Hıristiyan toplumlar tarafından çok kabul görmemiştir. Çoğu Hıristiyan tabiatı semavi olanın karşıtı olarak düşünmüştür.

4- İslam’a göre Allah eşsiz, her şeye kadir ve aşkın oluşunun yanı sıra her yerde dünyada, toplumda bizzat insanda hazır ve nazırdır. Bu durum insanın her işte Onun

emir ve yasaklarını gözetmesine sebep olacaktır. Allah'ın yakınlığı Kur'an'da şu şekilde belirtilir: "Nerede olsanız, o sizinle beraberdir" (Hadid: 4). Hıristiyanlıkta ise bir hiyerarşi vardır. Bu hiyerarşinin tepe noktasında Tanrı vardır. Tabiat insan ile tanrı arasında yer alır. Tanrı göksel bir varlıktır Kâinatı yaratmış, düzeni kurmuş ve hayata her an müdahale edebilen tanrıdır. Teorikteki bu durum pratiğe bu şekilde geçmemiş Hıristiyan tanrısı zamanla Tarihselci bakış açısına göre peygamberler göndererek insanların hayatına müdahale eden bir tanrıya dönüşmüştür. Oysa İslamiyet'te Allah her an bir iş üzerindedir ve tüm kâinat ondan izinsiz hareket edememektedir. Doğa ve doğadaki tüm unsurlar Allahın gözetiminde ve denetimindedir. Allah her an müdahalededir. Tabiat Allah'ın koyduğu yasalara göre işlemektedir. Allah'ın her yerde olma fikri Müslümanları doğa ve doğadaki unsurlar konusunda daha dikkatli davranmaya sevk etmiştir. Zaten Müslümanlar bunu unuttuğunda çevre tahribatı başlamıştır. Hıristiyan inancına göre Tanrı'nın çok uzaklarda olması ve kâinata müdahale etmemesi uzun yüzyıllar boyunca bu din mensuplarının insanla beraber kâinatı sömürmesinin sebeplerinden biri olmuştur.

5- Hıristiyanlıkta doğa semavi olanın karşısında yer almaktadır. Asli günah kavramından dolayı Hz. Âdem ve eşinin sürgüne gönderildiği ve kendilerinin cezalandırıldığı bir yerdir. Bu dünyadaki bütün sıkıntı ve meşakkatler onların cezası olarak yaratılmıştır. Hz. Havva'nın suçundan dolayı o ve tüm kadınlar acı içinde doğum yapmakla cezalandırılmıştır. Bu bakış açısına göre dünya asli olarak kötüdür ve isteklerimiz tabiatın gelir bunun için dünyevi zevklerden kişinin kendisini arındırması gerekir. Kökleri dünyaya ait olan her şeyi yok etmek, bu dünyada bile tabiatın ötesi için yaşamak gerekir (Ülken, 2001). Dünyanın kötü görülmesi Hıristiyanların her türlü bedeni zevki de kötü görmesine sebep olmuştur. Beden maddi bir unsur olarak dünyaya ait görülmüş böylelikle manevi olana yani ruha değer verilmiştir. Bu durumun sonucu da tabii olanın dışına çıkmak olmuştur. Evlenmemek, doğal olanın güzel görünmemesi ve değiştirilmek istenmesi gibi. Zaten doğanın değiştirilmek istenmesinden dolayı doğa alarm vermektedir. İslamiyet asli suç kavramına yer vermezken ona göre dünya bir ceza yeri değildir. Hz. Âdem'in cennetten çıkarılması zaten başlı başına bir cezadır. Kur'an'a göre Allah yeryüzünde bir halife yaratacağını meleklerle söyler. Âdem ve Havva'nın dünyaya gönderileceği ilk günahı işlemelerinden önce belli olmuştur. Dünya insan kavramının ayrılmaz bir parçasıdır. İnsan doğal dünyada bir yüzkarası olmadığı

gibi doğa da herhangi bir bakımdan rehin değildir. Buna göre doğa ve doğadaki tüm unsurlar iyidir. Zaten İslamiyet eşyanın tabiatında asıl olanın mubahlık olduğunu kabul eder. İslamiyet aynı zamanda doğallığa yani fitrata önem vermektedir. Ona göre her insan İslam fitratına göre doğmaktadır. Böylelikle her insan tabiatla uyum içerisinde. Tabiata verilen zarar aslında insana verilen zarardır, fitrata aykırı davranmaktır.

6- İslami bakış açısına göre bütün yaratıklar müslimdir, Allah'a teslim olmuştur. "Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tespih ederler. Her şey onu hamd ile tespih eder" (İsra; 46). Müslim terimi bütün insanları ve kâinatı kapsar. Zira bütün yaratıklar yaratıcının iradesine mecburi olarak boyun eğler. Öyleyse İslam bütün varlığın doğal dinidir. İslam'a göre kâinattaki bitkilerin, hayvanların ve cansız maddelerin bir değeri vardır. Bu değer yaratılıştan gelmektedir. İnsanlar gibi hayvanların da bir topluluk olması ve kendilerine özgü ibadetleri olması Kur'an'da ve sünnette vurgulanmaktadır. İslam'da hayvanlar o kadar değerlidir ki hayvanlardan dolayı insanların hesaba çekilmesi söz konusudur. İslam geleneğinde her hayvanın bir birey satılması yönünde temayül vardır. Bu bireyleştirme, her hayvan türünün her mensubu için kendine özgü bir kimliği fiilen kabul etmesi açısından önemlidir. Oysa Hıristiyanlıkta hayvanlara iyi davranmakla ilgili sınırlı birkaç emir yer almakta, onların ibadet etmeleri gibi bir inanca verilmektedir. Zaten insan dışındaki tüm varlıklar Hıristiyanlığa göre şuarsuzdur. İslamiyet kâinatın tüm unsurlarını canlı olarak tasvir ederek canlı bir doğa imgesi yaratırken buna karşı Hıristiyanlık donuk ve ölü bir doğayla insanı baş başa bırakır. İslamiyet çevreye bütüncül olarak yaklaşır. Çevreye sadece bütün olarak bakmaz, aynı zamanda bu bütünün daha büyük bütünlük içinde nasıl yer aldığına da bakar İslamiyet doğayı canlı olarak tasvir eder bu tasvirde tüm varlık - canlı veya cansız, şuurlu veya şuarsuz- Allah'ı anmaktadır. Hıristiyan bakışında da insan ve hayvanlar ruh sahibidirler, fakat hayvanlar dâhil diğer varlıklar insana olan faydası açısından değerlidir.

7- Kur'an'da doğaya, doğal kuvvetlere, doğal olgulara ve doğal varlıklara çok sık yer verilerek, 114 surenin 31'i bunlarla ilgili bir isim taşır. Sadece bu durum bile İslamiyet'te çevrenin ne kadar değerli olduğunu gösterir. Hıristiyanlığın kaynaklarında bu durumun bir benzeriyle karşılaşmamaktayız. Genelde bu kaynaklarda Tanrı ve insan arasındaki ilişkiye dair bilgiler yoğunluktadır. Hıristiyanlık öğretisine de uygun

olan budur. Çünkü bu dinde insan çok önemli ve üstündür. Bu sebeple vurgu onun üzerindedir.

8- İslamiyet'e göre kâinatta bir düzen, denge vardır. Doğayı düzenleyen bu yasalar ilke olarak idrak edilebilir. Zaten birçok ayette insanlar buna teşvik edilmektedir. Hıristiyanlıkta doğada bir düzen ve hikmet olduğunu kabul eder. Fakat bu düzenin araştırılmasıyla ilgili teşvikler yoktur.

9- İslam'a göre tabiat yaratıcı olan Allah tarafından en mükemmel biçimde, en ince ölçüler içinde, en güzel modelde ve formda yaratılmış ve tanzim edilmiştir. Doğa İslamiyet'te nihai değildir. Doğanın var olmasının tek nedeni Allah'ın ona mevcudiyet vermesidir. Takdir edilen zaman geldiğinde kâinatın mevcudiyetine son verilecektir. Hıristiyanlıkta ise Hz. Âdem'in yaratıldığı yer olarak zikredilen Aden dünyada olan bir yer olarak geçmektedir. İslamiyet'te Hz. Âdem cennette yaratılmıştır. Hıristiyanlığa göre Tanrı insanları yarı bitmiş bir dünya içinde yerleştirerek eserini tamamlama görevi vermiştir. Bu durum Hıristiyanlığın insana verdiği değeri yansıtması bakımından önemlidir.

10- İslam'daki tek tanrı inancından dolayı doğanın ilahi statüsü edinmesi mümkün değildir. Doğaya tapmaya yönelik her fikri İslam reddeder. Hıristiyanlıkta bu konuda İslamiyet'le aynı çizgide yer alır.

11- İslamiyet'e göre su dâhil her şey tüm canlılar arasında eşitçe dağıtılmalıdır. Çünkü bunları yaratan insan değil Allah'tır. Bu eşitlik ilkesine hayvanlar da dâhildir. Bu eşitlikçi etik ilkesi çok kapsamlı sonuçlar doğurur. Hıristiyanlıkta günlük yaşantıya dair açık seçik emirler çok azdır. Genelde bu tür emirleri din adamları ve kiliseler düzenlemektedir. Fakat İslam'daki eşitlikçi ilkeyi Hıristiyanlıkta bulamıyoruz.

12- İslamiyet temizliğe ve yeşillığe büyük önem vermiştir. Müslümanların hem kendilerini hem de çevrelerini temiz tutmaları istenmiştir. Ağaç ve yeşillik bir güzellik bir güzellik ölçütü olarak sunulmuştur. Ağacı koruma, ağaç dikme, ölü toprağı işleme konusunda Müslümanlar teşvik edilmiştir. İslam bütün temel çevrecilik unsurlarını barındıran, kapsamlı bir dindir. Hıristiyanlık bu konular da İslamiyet'in gerisinde kalmıştır.

13- İslam ve Hıristiyanlık çevre ve çevresel kaynakların yok edilmesine yönelik her türlü savurganlığı, yapılması yasaklanan davranışlar kategorisi içerisinde değerlendirmiştir. İki din de insanların hırslarını törpülemek, az tüketme, başkalarını düşünmeye teşvik gibi konularda ortak özellikler göstermektedir.

14- İncillere baktığımızda dünya hayatı ile ilgili değerlerin terk edilmesi yönünde mesaj verilmektedir. Bu durum dünyaya karşı kayıtsızlığı ve tembelliği getirmektedir. Mesela Matta İncilinde Hz. İsa şunları söylemektedir: “Benim ismim uğruna evler, kardeşler, kız kardeşler, baba, ana, çocuklar ve yahut tarlalar bırakan her adam yüz katını alacak ve ebedi hayatın mirasçısı olacaktır” (Matta, 19: 29). İncillerde dünya hayatı ve insan ilişkisinden bahsedilirken dünyaya her zaman düşman gözüyle bakılmıştır. Hz. İsa şunu tavsiye etmektedir: “Kendini dünya için ölü bir kimse olarak görmelisin ve bütün dünyaya boş vermelisin.” Mensuplarının gerçek mutluluğu sadece gökler ikliminde bulup orada yaşayacağını ifade eden İnciller dünya nimetlerinden tamamen uzak kalmayı ve bunlardan soyutlanarak münzevi bir hayatı ön plana çıkarmayı hedefler. Özellikle ilk Hıristiyanlar dünya ile irtibatı o derece kesmeye çalışmışlardır ki bu nedenle bahçelerine ağaç dikmekten dahi kaçınmışlardır. Tüm bu bilgilerden sonra rahatlıkla şunu söyleyebiliriz ki Hıristiyanlık tamamen ruhla ilgili bir dindir ve bu dünya onun ilgi alanı olmaktan uzaktır. Hz. İsa “ *Ben onlara senin sözünü verdim ve dünya onlardan nefret eyledi. Çünkü ben dünyadan olmadığım gibi onlarda dünyadan değildirler*” (Yuhanna, XVII: 14).

Günümüzde yapılan yorumlarda dünyanın aslen iyi olduğu, İncildeki dünyanın terk edilmesiyle ilgili emirlerin dünyadaki ruhsal kötülükle ilgili olduğu ifade edilmektedir.

Buna karşın İslam dünya ve ahiret noktasında dengeli bir ilişkiyi tavsiye etmektedir: “*Allah'ın sana verdikleri içinde ahiret yurdunu iste ve dünyadan nasibini unutma, Allah'ın sana ihsan ettiği gibi sen de ihsanda bulun, yeryüzünde kötülük isteme, şüphesiz Allah kötülük peşinde koşanları sevmez*” (Kasas: 77). Kur'an'da dünyanın bütün nimetlerinin emrine verildiği insanın bu nimetlerden meşru yollardan olması şartı ile dilediği kadar faydalanması teşvik edilmiştir (Has, 1995: 58- 60).

3.2. İslamiyet ve Hıristiyanlığın Çevre Bilinçlerindeki Ayrışan ve Benzeşen Yönler

Günümüz dünyasının beşte birinin bağlı olduğu İslam Hukuku dünyada en yaygın hukuk ve etik sistemlerden biri olmasına karşın, modern çağda Müslüman fıkıh âlimleri çevre krizine çözümler bulmada gerilerde kalmıştır. İslam hukukunda çevreyle ilgili birçok ilke varken Müslüman ülkeler neredeyse bütün çevre mevzuatlarını batı dünyasından almıştır. Mevzuatların büyük bir bölümünü, yabancı bir kültür tarafından üretildiği için halk düzeyinde itibar görmemektedir.

Çevreyle ilgili ilk protestolar Hıristiyan dünyasında yer almıştır. Bunun bir sebebi olarak çevre sorunlarının en yoğun bu bölgelerde hissedilmesini gösterebiliriz. Çevre sorunlarının en büyük etkenlerinden biri modern yaşam ve teknolojisidir. Yeni Dini Akımlarının da etkisiyle ilk çevreci hareketler şekillenmeye başladı. Modern insan kendisini tehlikede görüyordu. Bu yöneliş mevcut Batı medeniyetinin ve Kilisenin tüm boyutlarıyla eleştirilmesine neden oldu. Kilise yüzyıllar boyunca doğa ve doğadaki unsurlar konusunda izlediği politikaları değiştirmeye başladı. Kendi içinde yeniden bir doğa teolojisi inşa etme süreciyle beraber Hıristiyanlık günümüzde çevre konusundaki atılımlarıyla tövbe sürecine girmiştir ve kendini aklamaya çalışmaktadır. Günümüzde birçok çevre organizasyonunda yer almaktadır. Buna birkaç örnek vermek gerekirse şunlar söylenebilir; Kanada, Hindistan ve Avustralya'da Kilise grupları gösterilere katılarak büyük baraj projelerini protesto etmişlerdir. İngiltere'de bir Anglikan Kilisesi geri dönüşüm için cam, metal ve plastikleri ayırmak için birçok insanı tam gün işe alarak bir fabrika kurmuştur. Dünya Kiliseler Konseyi Kostarika, Endonezya ve Ekvator'da ormanların korunması için seminerler vermiştir (Rajotte, 1997). Bu ve benzeri birçok çevre faaliyetinde Kilise gönüllü olarak yer almıştır. Tüm bu verilerden sonra şunu diyebiliriz ki günümüzde Kilise çevre dostu olmayı seçmiştir ve bu yönde mensuplarını yönlendirmektedir. Hıristiyanlığın özgün esasının çevre dostu olmaması pek önemli değildir. Önemli olan günümüz dünyasında çevre dostu olan bir Hıristiyanlığa acilen ihtiyaç duyulmasıdır. Burada şunu da ifade etmek gerekir; Batıda yükselen bir değer tabiata dönüş olgusudur, modern insan rasyonel olarak kendi hayat kalitesi için tabiata yönelmesi gerektiğini kabul etmektedir ve bu değer tartışılmaz her kesim tarafından kabul edilmektedir. Kilise de bu durumun farkına vararak kaybettiği itibarı yeniden kazanma ümidindedir. Bunun için Kutsal Metinler çevre dostu yorumuna uygun olarak yorumlanmakta, buna göre bir eko-teoloji oluşturulmakta, böylelikle

yüzyıllarca yapılmış olan hataların telafisi yapılmak istenmektedir. Son planda şu söylenebilir; Hıristiyan dünyası genel itibariyle çevre konusunda daha bilinçlidir ama bu bilinci dinleri oluşturmamıştır, sorunun bizzat Batı kaynaklı olması, yaşanan tecrübeler, yaşam kalitesi ve eğitim durumunun yüksek olması insanları çevre konusunda daha hassas olmasını gerektirmiştir. Hıristiyan dünyası da bunun farkına vararak ekoloji konusundaki krizi aşmaları için insanlara öncülük yolunu seçmiştir. Bu aynı zamanda Hıristiyanlığın tekrar etkinliğini artırabilmesi bir şanstır.

Halk düzeyinde Müslümanların büyük bir kısmı İslam dininin çevre dostu olduğunu, İslam'ın bu yorumunun doğru uygulandığında ve başkaları geleneksel sistemlere müdahale etmeyi bıraktığında gün yüzüne çıkacağını savunmaktadır. İslam incelendiğinde gerçekten barındırdığı argümanlar açısından Hıristiyanlığa göre daha çevrecidir. Fakat çağdaş yaşamda İslam ülkelerinde bireyler ile Hıristiyan ülkelerde yaşayan bireyler karşılaştırıldığında Müslümanların çevre bilincinde daha gerilerde kaldığını görmekteyiz. Çoğu Müslüman çevre krizini ortasında uyurgezer gibi yürümektedir. Çoğunluğun bu uyurgezer hali İslam'ın doğal dünyaya ve insanın onunla ilişkisine dair güçlü manevi öğretilerine rağmen yaşanıyor. 1970'lerden itibaren konuya eğilen az sayıda İslam âliminin çabalarına rağmen, çevre krizine karşı genel kayıtsızlık ve buna İslami ilkeler temelinde çözümler bulma arayışına ilgisizlik 80'ler ve 90'lara kadar sürdü. Zamanla kamuoyu ve hükümet kuruluşlarından sesler duyulmaya başladı. Fakat İslam ülkelerinde bu tür sesler sıklıkla bastırılmaktadır. Müslümanlar üzerinde nüfuza sahip din âlimlerinden ancak birkaçı doğal çevreye ilişkin İslami öğretileri güçlü bir sesle savunmaya girişmiş görünmektedir. Birçok İslam ülkesinde çevre krizinin önemini kavrama düzeyinde tedrici yükselişe ve doğal çevreyle ilgili hem hukuki hem de felsefe-teolojik İslam öğretilerinin modern bir dille yeniden ifade edilmesine rağmen hala bu konuda genel bir duyarlılık ve irade eksikliği vardır. Bu konuda hükümet yetkilerinin ve İslam âlimlerinin İslami doğa görüşünü ve doğal dünyadaki insan davranışına ilişkin somut buyrukları niçin uygulamadığına cevap bulmak zorundayız. Klasik İslam uygarlığının doğayla uyumlu bir toplum yaratma tarzı incelendiğinde ve bu durum günümüz İslam dünyasının haliyle karşılaştırıldığında Müslümanların doğal çevreye yaklaşımda İslami ilkeleri izlemediği görülür. Aynı şekilde alimlerde bu konuda kayıtsızdır. Dahası daha önceden köylerde oturan ve şehre göç eden Müslümanlarda atalarının uyduğu adetleri bile yerine getirmemektedirler. Dolayısıyla

çevreye dair İslami öğretileri öğrenmenin ve uygulamanın önündeki engelleri tespit etmeliyiz. Üstelik neredeyse bütün İslam dünyasında, İslam dini güçlü bir konumdadır. Başta gelen engeller şunlar olabilir:

- 1- Çevre krizi modern teknolojinin ve bilimin bir sonucudur. Modern bilim ve teknoloji aynı zamanda batının İslam ülkelerindeki egemenliğinin de başlıca nedenidir. Müslüman hükümetler ve Müslümanların çoğu bu teknolojiye yani güce erişmek istiyor. Netice de durmadan değişen bir teknoloji ve bilimin alıcısı olmanın ötesinde bir şey yapamıyorlar. İslam devletleri, küresel ekonomik düzenin bir parçası olarak kaldıkları müddetçe ekonomi ve çevre alanlarına İslami ilkeleri uygulamaları güçtür. Alıcı konumunda oldukları için batı ülkelerine göre teknolojinin olumsuz etkilerine daha çok maruz kalmaktadırlar.
- 2- Bu dönemde önemli sosyal ve ekonomik konuların gündemini batı belirlemektedir. Geri kalan kesim ise sadece bu gündemlere kendi kültürlerinde çözümler arıyorlar. Çevre krizi de batının ürettiği bir sorundur. Öyleyse çözüm üretmesi gerekende onlardır.
- 3- Modern bilimci dünya görüşü, İslam toplumlarının yönetici sınıfları, modernistleri ve sözde köktencilerin hepsi modern bilim ve teknolojinin mümkün olduğu ölçüde yayılmasından yanadır. Bu tutum doğaya dair İslami görüşün yayılması ve İslami ilkelere dayalı bilimlerin geliştirilmesini engeller.
- 4- Pratik düzeyde, İslam ülkelerine bakıldığında çok büyük çaplarda köylerden kentsel alanlara göç vardır. Köyünde doğayla uyum içinde yaşayan insanlar kentlere göç ettiklerinde köksüz yığınlara dönüşürler. Tek dertleri kendileri ve ailelerinin geçimini sağlamaktır. Çevreyi kendi köyündeki çevre kadar sahiplenmez. Zamanla yerleştikleri yerleri mahvederler. Göç olayı hem kırsal hem de şehirler açısından bakıldığında çevre üzerinde yıkıcı etkiler göstermiştir. İnsanların yerleştikleri yerleri benimsemeleri için çok uzun bir zaman dilimine ihtiyaç vardır.
- 5- İslam hükümetlerinin çevre sorunlarına sunduğu çözümler batı modellerine dayanmaktadır. Sınanmış Batılı Modellerin körü körüne taklit edilmesi geçerli bir kural haline gelmiştir. Hükümetler kendilerine meydan okuyabilecek her

türlü hareketi bastırmak için ellerindeki imkânları kullanmaktadır. Çevre krizine dönük çözümlerini çeşitli Batılı Modellere dayandırdıkları için İslami çözümler bulmaya yönelik her türlü sese haliyle karşı duyuyorlar.

- 6- Birçok İslam ülkesinin rejiminin demokrasiden uzaklığı sebebiyle islami ilkelere dayalı çevreci bir hareket, çevreci bakış açısından tehlikeli olan hükümet politikalarına karşı çıkması halinde, tehdit edici bir girişim olarak görülüyor. Birçok İslam ülkesinde hükümetçe desteklenen ve çevre için tehlikeli programların açıkça eleştirilmesi siyasal açıdan tehlikeli olabilir.
- 7- İslami öğretileri canlandırmaya çalışan hareketler doğal çevreyle ilgili İslami öğretilere arkalarını dönmüşlerdir. İslam'ın siyasal uyanışı doğaya ilişkin öğretilerin de otomatik olarak canlanmasını getirmiş değildir.
- 8- Diğer bir engel olarak Müslüman âlimlerin bu konuda yeterince duyarlı ve hazırlıklı olmaması olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumun çeşitli sebepleri vardır. Birincisi insanlar önceden doğayla az çok bir denge içerisinde yaşıyorlardı. Vaizler Hz. Muhammet'in çevreyle ilgili hadislerini insanlara anlatıyorlardı. Küresel ısınma, ozon tabakasının delinmesi gibi konulardan söz etmeleri gerekmiyordu. İkinci olarak Müslüman din âlimleri gayretlerini büyük ölçüde İslam'a yöneltilen saldırılara karşı savunmaya harcadı. Üçüncü olarak İslam âlimleri Müslümanlara yol göstermek için çaba harcadı ama batıdaki gelişmeleri incelemek için çaba harcamadı. Zaten batıda bile çevre teolojisi yenidir. 80'li ve 90'lı yıllarda din adamları bu konuya yönelmişlerdir. İslam dünyasında da tedricen bir yönelim görülmektedir. Fakat buradaki asıl sorun çoğu âlimin çevre meselelerinin öneminin farkına varmamasıdır (Nasr, 2007)

3.3. İslamiyet ve Hıristiyanlığın Çevre Problemlerine Bakışlarındaki Ayrışan ve Benzeşen Yönler

Ortaçağın Müslüman bilginlerinin Batıdaki çağdaşlarının aksine çalışmalarının doğa açısından taşıdığı potansiyel tehlikesini gayet iyi kavramışlardı. Olayların adlandırılmasında insan bilgeliğini temel kriter sayan modern bilimin insan merkezci tutumuna karşılık Tanrı merkezli İslam epistemolojinde nihai anlamda insan bilgisi tanrı ve evrene karşı sorumluluğa dönüşmektedir. İslami perspektiften bilim, şeylerin

üzerinde otorite kurmayı sağlayan diğer bir anlatımla güce yönelik mutlak insan bilgeliği değil Tanrıya ve onun yaratıklarına karşı sorumluluğa dönüşen pozitif değerle yüklü bir bilgidir. Müslüman reformcular çevre konusundaki problemlerin Kur'an ve sünnete dayalı bir İslami yaşam biçiminin yokluğundan kaynaklandığını yönünde bir görüşü sahiptirler. Bundan dolayı İslam yeniden keşfedilmek istenir. İslah denilen bu keşif sürecinde İslam'ı özgün, saf haline döndürmek amacıyla geleneğin arındırılması öngörülür. İslami çevrecilikte gittikçe bu çerçevede ifade edilmektedir. Çevre krizinin ortaya çıkardığı sorunlar, öteki dinlerin çoğu tarafından olduğu kadar İslam'ın da temel sorunlarından. Geleneksel İslam daha önceleri insan elinden çıkma köklü ekolojik facialarla veya böyle bir ihtimalle karşılaşmamıştır. Bundan dolayı da İslam hiçbir zaman batının aşına olduğu çevre sorunları ile ilgili kavramlar üretmek zorunda kalmamıştır. İslam ekoloji bilimi daha yenidir. Çağımızdaki çevresel sorunların birçoğunun aslında insanın Allah'ın insanı kuşatan ve onun hayatını devam ettiren gerçek çevre olarak görmeyi reddetmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Çevrenin tahribata uğraması, modern insanın doğal çevreyi ontolojik olarak bağımsız bir gerçeklik düzeni ve ilahi çevreden kopuk bir şey olarak görmek istemesinin bir neticesidir (Yeşilyurt, 1999: 224- 225). Bugün İslam dünyasında çevre sorunları konusunda içinde bulunulan gerçekle, olması gereken arasında büyük bir uçurum vardır. İnsan fiili dünyada doğa yasalarına tabidir. İnsan doğal çevrenin dengesini bozacak bir tutum içine girdiğinde kendisine karşı bir zarar içine girer yani "zulmetmiş olur" (Talak: 1). İslamiyet'e göre insanı diğer varlıklardan ayıran bir unsurda Tanrı tarafından gerçekliği kabul etmiş olmasıdır. İnsanın diğer varlıklar ve doğa üzerindeki üstünlük, kontrol ve gücü bu emanetin bir parçasıdır. Bu nedenle Allah doğadaki her şeyi insana boyun eğdirmiştir. İnsanın tanrıyla olan ilişkisinden kaynaklanan güç emanetin yüklediği sorumluluktan bağımsız olarak uygulandığında insan kendisine Tanrı tarafından verilen bu hakları kötüye kullanabilir. Çağdaş bir Hıristiyan düşünür eğer Hıristiyan kutsal kozmolojisini ve gerçek anlamda Hıristiyan doğal düzen görüşünü yeniden keşfetmek isterse hümanizm, bilimcilik, rasyonalizm, sekülerizm tarafından işaretlenen günümüz batı insanının bilincini geleneksel dünya görüşünden ayıran katmanlarını soyması gerekecektir. Oysa Müslümanlar geleneksel köklerine dönmek için sadece atalarını hatırlamak zorunda kalacaktır. Hıristiyanlığa dönmüş olan

doğulular ve Afrikalılar da sekülerleşmenin etkisiyle doğaya yönelik geleneksel tavırlarını terk ederek modern tüketici topluma uymaktadırlar (Nasr, 2002).

Papa II. John çevre sorunları karşısında çoğu insan tarafından hissedilen üzüntüyü şu şekilde özetlemiştir: "Nasıl bu derece yıkıcı olabildik diye sormaya başladık. Ayrıca endişeyle hâlihazırdaki zararı telafi edebilmek mümkün mü diye sorduk." Papa II. John'a göre ekoloji krizi ahlaki bir meseledir. Buna rağmen çevre krizine Kilisenin tepkisi yavaş ve tereddütlü olmuştur. Bunun bir sebebi Kilisenin yıllardır teşvik ettiği düşünme şekillerinin bizi bu hale getirmesi olabilir. Dünyamız hastaysa bu hastalığın bir parçasıda kilisedir. Kilise uzun yıllar dünyanın sömürülmesine ses çıkarmamıştır. İnsanı merkeze oturmuş ve bu tür fikirleri de desteklemiştir (Rajotte& Breuilly, 1997). Günümüzde Kilise kutsal kitabı çevreci bir bakışa açısına göre yorumlamakta, çevre faaliyetlerinde diğer dinlere göre daha ön plana çıkmaktadır. Zaten Eski Ahitte ye alan şu ayet çevre krizi noktasında İslam ile Hıristiyanlığı kesiştirmektedir: "RAB Tanrı Âdem'e, *"Karının sözünü dinlediğin ve sana, Meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için Toprak senin yüzünden lanetlendi" dedi, "Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın"* (Tekvin,3: 17). Bu ayet insanın Allah'ın emirlerini dinlemeyerek Allah'la olan gerçek bağının kopuşunun; insanın doğayla, başka insanlarla ve kendi kendisiyle gerçek bağının kopmasına yol açacağını söylemektedir. İslam'la Hıristiyanlığın kesiştiği diğer bir nokta ise iki dinin de insanların adaletsiz davranışlarından dolayı doğanın tepki vereceğini söylemesidir: "Tekoalı koyun yetiştiricilerinden Amos'un sözleri. Uzziya'nın Yahu da, Yehoaş oğlu Yarovam'ın İsrail Kralı olduğu günlerde, depremden iki yıl önce Amos İsrail'le ilgili görümler gördü. Şöyle dedi: "Rab Siyon'dan kükrüyor, Yeruşalim'den gürlüyor. Yas tutuyor çobanların otlakları, Karmel Dağı'nın dorukları kuruyor. Rab şöyle diyor: "Şamlılar'ın cezasını kaldırmayacağım. Çünkü günah üstüne günah işlediler, Demir düvenlerle Gilat halkını dövdüler" (Amos, 1: 3). İnsanların birbirlerine adaletsiz davranmaları ve Tanrının çizgisinden çıkmaları yüzünden tabiat bereketsizleşiyor ve ceza üstüne ceza geliyor. İnsanlar adaletsizlikten vazgeçince toprak yine bereketli hale geliyor. Kur'an'da bu durum şu şekilde anlatılmaktadır: "Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. İnsanların eşyalarını (mallarını ve haklarını) eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın" (Hud: 85). İslam yeryüzünde kurulu bir düzen olduğunu ve çevre sorunlarının insanın bu düzene müdahale etmesi olarak görmektedir. "düzene

sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın” (Araf: 56) Tanrıya itaat, yaratılışın verimliliğini artırır, itaatsizlik ise çoraklığa sebep olur. Bütün yaratılışın refahı birbiriyle ilişkilidir fakat bu refahı devam ettirmek insanın sorumluluğundadır.

Bu iki benzerliğe rağmen pratikte Müslüman ve Hıristiyan’ın çevre felaketlerinde verdikleri tepkiler farklıdır. Bir çevre felaketi karşısında Müslüman bunun Allah’tan geldiğini bilir ve ona yönelir. Hıristiyan ise genelde bunu, ilmi olarak açıklama çabası içine girer ve neden olduğunu araştırır. İslam dünyasında Tanrının eseri sıfatıyla doğa bilinci ve ahlaki yasalarla kozmik yasalar arasındaki bağ çok güçlüdür. Çoğu Müslüman şehirlerde insanların yağmur için ya da felaketlerden korunmak için özel olarak dua ettikleri görülmektedir. Los Angeles halkının 1993 depremi sırasındaki tepkisi İran’daki Tabas halkın 1978 depremindeki tepkisinden çok farklıydı. Tabas’ta hemen herkes bu yıkıcı olaydan sonra dualar ediyor ve depremi sadece Tanrının iradesine değil aynı zamanda insanların olumsuz davranışlarının sonuçlarına bağlıyordu. Ya da Mısır’da yakın zamanda olan depremde son tüm Kahire’de ezan okunma başlanmış, böylelikle depremden sonra sükûnetin sağlanmasında ezan büyük rol oynamıştır (Nasr, 2002: 234). Zannedersem bu durum doğanın profanlaştırıldığı bir kültürde yaşıyor olmalarından kaynaklanıyor.

3.4. İslamiyet ve Hıristiyanlığın Çevre Problemlerine Çözüm Önerilerinde Ayrışan ve Benzeşen Yönler

Çevre krizine karşı Hıristiyanlardan kimileri geleneksel köklerine dönmeyi istemiştir. Bunun yanında Hıristiyanlığın kendisini de dönüştürmeyi çalışanlar olmuştur. Bunu yaparken çevrenin ihtiyaçlarına duyarlı yeni bir dini tavır geliştirmek için Hıristiyanlığın doktrinlerini ve sembollerini kullanmışlardır. Hıristiyanlardan kimileri de eko-teoloji yaratmaya çalışmaktadır. Çevre krizine yönelik mevcut teolojik tepkilerden bazıları modern inançları uzlaştıracak biçimde geleneksel Hıristiyanlıktan arda kalanları değiştirmeye ya da Hıristiyanlığın unutulmuş unsurlarına sığınmaya çalışmış bunları geleneksel Hıristiyanlık çerçevesinde değil ona karşıt olarak canlandırma amacı gütmüştür. Hıristiyan eko-teolojisinin çoğunluğu Hıristiyanlığı ve diğer tek tanrıcı dinleri insanı varlığın hükümdarı sayması nedeniyle eleştirmekte ve Hıristiyan antropofizminin yerine bio-merkezciliği önermektedir. Fakat demokrasi fikrini tüm mahlûkata sokmak hem biyolojik hem kozmolojik gerçeklikleri ve varlık

hiyerarşisini küçümsemektir. Ayrıca insanın eşit olması fikri onun tüm varlıklar için olan sorumluluğundan uzaklaştırmak demektir. Aynı zamanda insanın kendi içindeki gerçek merkezini yıkmaktır. Bu şekilde merkezin kaybolması nedeniyle acı çeken kaotik bir dünyada daha da büyük bir dengesizlik ortaya çıkaracaktır. Buradaki cevap teist ikliminde tanrı merkezciliktir.

Ekoloji uzmanları arasındaki çoğunluğa göre teknoloji ve sanayileşmenin ayarsızca kullanılması ve geliştirilmesi şimdiki çevre krizini doğurmuştur. E.F. Schumacher'e göre ekonominin dar metodolojisi, neye mal olursa olsun karı azamileştirmeye dayanmaktadır. Modern ekonominin ilerleyişine bir çare bulunmalıdır. Şimdiki ekonomik davranış biçimimizi yeniden değerlendirmemiz gerekir. İslam bu konuda hem teorik hem de pratik olarak bir yaşam tarzı sunmaktadır.

İslam'daki hima ilkesi tekrar uygulanabilir. Hima koruma altındaki yasak yer olarak tanımlanabilir. Bu şekilde bitki örtüsü ve hayvan varlığı koruma altına alınır (Llewellyn, 2007).

İslami düzen görüşünün entelektüel boyutunu oluşturan Müslüman metafizikçiler, filozoflar ve sufiler tarafından geleneksel kozmolojilerin yeniden formulasyonuna büyük ilgi gösterilmişti. İslam dünyasında entelektüel ilgiye rağmen Müslümanların çevre krizine yönelik olarak verdiği tepkin çoğu ahlaki açıdan olmuştur. Din bilginleri suyun, toprağın ve diğer varlıkların korunmasıyla ilgili ayetlere atıfta bulunmuşlar ve şeriata çevresel bir etik için kaynak olarak başvurmuşlardır. Perviz Mansur İslami etik ile doğal dünya arasındaki ilişkiyi incelerken "Doğal dünyayı aşkın etikle içice geçirmenin" Kur'an'a göre insanoğlunun hedefi olduğu ve İslam'ın çevre krizine monoteist çözümlere sahip olduğunu belirtir. Çevre krizine yanıt olarak birkaç İslami ilkeye işaret eder. Bunlar tevhit, hilafet, emanet, şeriat, adalet ve itidaldir. Doğa tanrının işaretleri ile doludur ve onları açığa çıkarmak bir ibadettir. Çevre krizi tehdidine karşı hiçbir önemli Müslüman Tanrı'nın doğasını ya da onunla ilgili anlayışımızı değiştirmeye çalışmamıştır. Yapılanlar geleneğin önceleri daha az vurgulanan belli yönlerini diriltmeye çalışmak olmuştur (Nasr, 2002).

Arnold Toynbee ve özellikle Lynn White gibi kişiler tarafından Hıristiyanlığın bariz biçimde modern insanın doğa üzerinde çevre krizine neden olan baskıcı yaklaşımda

sorumlu olduğu şeklindeki suçlamalara karşılık, bazı Hıristiyanlar çevre krizinin başka yerlerde de var olduğunu vurgulayarak bu görüşü reddetmeye çalışmışlardır. Bir grup bu eleştiriyi kabul ederek batılı olmayan dinlerin önemini vurgulamışlardır. Öte yandan diğer bir grup batı geleneği içerisinde çözümler aramıştır. 1950’lerde Protestan İlahiyatçı H. Richard Niebuhr “hayat topluluğuna sadakat”tan bahsetmiş az sayıda ilahiyatçı çevre sorununu dikkate almıştır. 1960’larda Luther’ci Joseph Sittler bir yerküre teolojisinden, kozmik temizlenme ve doğanın kurtuluşa katılımından söz etti. Diğer bir Protestan düşünür Richard Boer dünyanın Tanrıya ait olduğunu, Tanrı’nın dünyayı sevdiğini ve hayat dokusuna değer verdiğini vurgulayarak yeni eko-teolojiyi oluşturmaya çalıştı. (White’nin makalesinden önce Dünya Kiliseler Konseyi ekolojiye ve kâhyalık ilkesi ışığı altında kullanılan, doğanın Tanrının armağanı olarak görülmesine ilgi duyan ilahiyatçıları birleştirmeye çalışmıştı. İnanç-insan-doğa ismi verilen bu grup 70’lerde dağılmadan önce bazı eserler verdi. White’nin makalesi ortaya çıkınca büyük tepki aldı. Sonuçta Aziz Francis ekoloji baş azizi seçildi. Dağılan gruptan olan Paul Santmire çevre teolojisini inceleyen bir dizi eser oraya koydu. Bu eserde White cevap olarak üretilen bir teoloji ortaya koymaya çalıştı. Santmire Tanrının krallığının insanla birlikte doğayı da kucakladığını ve sosyal adaletin doğal dünyayı da içerdiğini söyledi (Nasr, 2002).

Thomas Berry ve Sean Mc Donagh Tanrıyı doğada görme, yerkürenin kâhyalığı, Benedikten ve Fransiskan maneviyatına dayalı yeni bir teoloji çağrısında bulunmakla beraber Tanrının doğadaki varlığı üzerinde ısrar eden Kelt maneviyatının da önemli olduğunu vurgulamıştır. Ortodoks kilisenin doğanın manevi gerçekliğini ele alma geleneği oldukça zengindir. Çevre krizine en önemli dini tepkileri vermiştir. İngiliz Ortodoks bilgin ve ilahiyatçı Philip Sherrand yazılarında Hıristiyanlığın genel anlamda dinin doğal düzen anlayışıyla bilimsel anlayış arasında uzlaşma olmadığında ısrar etmektedir. Aynı zamanda o Hıristiyan kozmolojisinin yeniden oluşturulup onarılmadan önce yok edildiğini anlamının çok önemli olduğuna inanır. Batıda doğanın dini öneminin gittikçe kaybolduğu ve Hıristiyan dini düşüncesinin doğal düzenin önemsemediği birkaç yüzyıldan sonra birçok Hıristiyan ilahiyatçı geçen yirmi ya da otuz yılda doğayla ilgilenmeye başladı.

İslam’ın doğal düzene ilişkin ezeli hikmetini, onun dini önemini ve insanın dünyadaki

hayatının her safhasıyla olan yakın ilişkisini formüle etmek, iyice tanıtmak, doğal çevrenin etik olarak ele alınmasıyla ilgili öğretilerin bilincini ve gerekli yerlerde onların uygulama alanlarını din ilkesine dayanarak genişletmek gerekir.

İslamiyet'in kendi mensuplarına telkin ettiği önemli konulardan biri iktisattır. Günlük ihtiyaçlarımızı karşılarken tabiattan ölçülü şekilde istifade etmek, lüzumsuz aşırı ve zararlı tüketimlere yer vermemektir. Orta halli tüketim yapan müminler övülmektedir. İslamiyet kendi mensubundan beden, elbise mesken ve fiziki çevrenin temizliğini istemektedir. Bu dört nevi temizlik çevre korumacılığının temelini oluşturur.

Kuran'a göre her varlığın, dolayısıyla çevrenin manevi boyutu vardır. Çünkü tüm varlıklar Allah'ı tespih etmekte, içlerine yerleştirilen kurallara göre yaşamakta ve gayelerini yerine getirmektedir. Her Müslüman kâinattaki unsurların canlı olduğunu ve onlara yapılacak olumsuz davranışların neticede kendilerine döneceğini de bilmek zorundadır.

Yüzyıllar içinde İslam doğal dünyayı ele alan ve aynı zamanda bir İslami söylem evreni içinde işlev gören önemli bir bilim geleneği yaratmıştır. İnsanların doğal çevreyle ilişkisine dair İslami görüşleri ifade eden güncel bir dili formüle etme sürecinde, bu bilim geleneğinin sunabileceği çok şey vardır. İslam uygarlığında geliştirilmiş çeşitli teknoloji biçimleriyle birlikte, böyle bir güncel İslami görüş mevcut çevre krizinin yarattığı tikanıklıktan bir çıkış yolu bulmaya yardımcı olabilir. Kutsallaştırılmış bir dünya görüşüne dönüş şarttır. Bunu ikame edecek dünyevi düzlemde somut adımların atılması gerekir. Toplumların yapısı farklı olsa da tüm Müslüman ülkelerde körü körüne batı bilimini kabulleniş vardır. İslam dünyasında atılacak ilk adım batı bilimini eleştirmek ve sahil İslami, daha genel anlamda dinsel bakış açısına niçin karşı olduğunu göstermek olmalıdır. İslam dünyasının zihinsel alanını bilimcilik, indirgemecilik ve materyalizmden kaynaklanan bütün hatalardan arındırarak, insanlara ve doğaya dair İslami görüş abidesini inşa etmek gerekir. Fakat İslami anlayışın çeşitli toplum katmanlarına göre formülasyonu yapılmalıdır. Filozofa, köylüye, din âlimine hitap edebilmelidir. Gerekli çabalar gösterilirse birkaç yıl içerisinde, İslam'ın doğal çevreye ilişkin öğretileri, İslam toplumunun bütün katmanlarına öğretilir. Eğitimin bütün kademelerinde çevre konulu ders programlarına yer vermek gerekmektedir.

(Nasr, 2007; 109)

İslamiyet'e göre insan suyu yaratmamıştır. Suyun yaratıcısı Allah'tır. Hz. Muhammet suyun eşit paylaşımını tavsiye etmektedir. Bu eşitlik ilkesine hayvanlarda dahildir. İslamiyet'te toprağı sürdürülebilir bir tarzda işlemek öylesine övülmüştür ki cennette bile son bulmaz. Hz. Muhammet cennette dahi toprağı işlemek isteyen Müslümanlara bu konuda izin verileceğini söylemektedir. "İslamiyet cemaatin bir bütün olarak kullandığı su ve orman gibi doğal kaynakların özel yerine kamu mülkiyeti altına alınması ve kollanarak korunmasını emretmektedir. Gereksiz amaçlarla canlı varlıkları öldürmeyi yasaklamıştır" (Nasr, 2007: 113).

İnsani merkezli bir çevrecilik oluşturulmalıdır. Ancak burada insan manevi ne maddi boyutlarıyla birlikte ve bunların birbirinden ayrılmazlığı prensibiyle düşünölmelidir. Bu da İslamiyet'in öngördüğü ve öğrettiğı bir çevreciliktir. İnanın maddi ve manevi yönlerinin birlikte düşünölməsi ve *insanın Hz. peygamberin bir gün yanındakilere Uhud dağını işaret ederek "Şu dağı görüyor musunuz? O bizi sever bizde onu severiz."* anlamındaki sözünde sadece bedeniyle değil ruhuyla ve manevi yanıyla da tabiatla iç içe olduğunun nazara alınması gerekmektedir (Bayraktar, 1992: 144). Doğanın manevi önemine ilişkin İslami anlayışı yeniden canlandırmaya gerek vardır. Çağımızın çevre krizine karşı mücadele ederken müslümanlar insanın akli faaliyetiyle varılmış, bilimsel çözümlere başvurabilirler. Fakat bu hükümler, şeriat yoluyla varılmış hükümleri geçersiz kılmamalıdır. Geniş tabanlı, ekolojik bakımdan sürdürülebilir ve kültürü zenginleştirici, gelişmenin bir aracı olarak küçük ölçekli kredi sistemine, İslami yaklaşımları formüle ve teşvik etme yönünde adımlar atılabilir (Said& Funk, 2007: 172).

Ortodoks Yunan Metropoliti Pergamonlu John'a göre bir tavır ve zihniyet oluşturulmalıdır. İnsan zihnindeki kutsal doğal imajından uzaklaşıldığı için doğa bozulmaya, tahrip olmaya ve giderek yok olmaya başlamıştır. İlahi olanın yerine akıl konularak, bilimsellik onun bir numaralı gözdesi olmuştur. Ona göre ekoloji krizi bir kültür krizidir. Batı kültüründe tabiatın kutsala ait olma vasfını kaybedişi ile bağlantılı olan bir krizdir. Çevre krizine çözüm önerileri noktasında kilisenin en önemli görevi, çevreci faaliyeti besleyip destekleyecek bir düşünme şekli sağlamaktır. İnsanlar dünyevi faaliyetlerinde Mesih'e benzemeye çalışmalıdır. Vakit tamam olunca Tanrı "*gerek gökte olanları ve gerek yerde olanları, bütün şeyleri Mesih'te birleştirmeyi*"

(Efososlular 1: 10) (John, 1997).

Hıristiyanlık şartlara tepki veren yaşayan bir din olduğu için, ekoloji krizinin inancın üzerinde bir etkisi olması kaçınılmazdır. İnciller yüzyıllar boyunca birçok yazar tarafından kaleme alınmış bir kitaplar dizisidir ve bu kitap yazarların bakış açısını ve değerlerini yansıtmaktadır. İncil'in yazarları kendi zamanlarındaki insanlara hitap ediyorlardı. Bundan dolayı İncil'in metinlerini alıp bugüne göre onları yorumlamak yerine, onları kendi zamanları içerisinde ne söylediklerini anlamak daha mantıklı olacaktır. Tekvin'de erkeklere ve kadınlara verilmiş “*semereli olun ve çoğalın*” emrini göz önüne aldığımızda, bu sözlerin Tekvin 1'deki bağlamı, ilk mahlûkatın doldurması gereken yeni yaratılmış boş bir dünya tasviridir. Oysa günümüzde gelişmekte olan dünyanın tehlikeli gıda durumu, büyüyen nüfusla oraya çıkan tarımsal meseleler, küresel ekosistemlerin sağlığı üzerindeki baskı tehlikeleri ve diğer sorunlar yüzünden semereli olun ve çoğalın emri yerine getirilemez. İncil'in toprağın işlenmesi için şartsız izin hakkı vermektedir. İncil'in bahçeleri ve bağları methi zamanla kara ya da denizle olan hakikaten kayda değer tek ilişkinin mahsul yetiştirmek ya da avlanmak olduğu fikrini yaygınlaştırdı. Bu da aşırı ziraata sebep oldu. Eski Ahit'in vahşi tabiatı işlemeye değer vermesi o zaman için ve onun kısıtlı faaliyet alanı için doğrudu, fakat şimdi karaya ve denize farklı bir bakış açısıyla bakmalıyız (Page, 1997).

Batılı dini düşünürlerin çok azı dünyanın bilimsel anlayışının geçerliliğini ve ayrıca tekeli sorgulamakta ya da doğal düzenle ilgili dini görüşün değerini duygusallık ve şiirselin ötesinde teyit etmektedir oysaki tüm bu öğretileri reddeden bir dünya görüşüyle, önerilen ahlaki ilkelerin nasıl bağdaştırılacağı merak konusudur. Batı sonuçta insanı ya da dini yeniden icat etmekte veya Tanrı tasvirini değiştirme yoluna gitmiştir. Jungen Mattman gibi belli Hıristiyan ilahiyatçılar haftada bir gün bütün ticari, üretimsel ve endüstriyel faaliyetlerden uzak durma anlamında Sabbath uygulaması yapılması şeklinde somut bir öneride bulunmuştur (Nasr, 2002). Freudenberg, din eğitiminin insan varlığı ekolojisine hitap etmek üzere çağdaştırılmasını teklif etmektedir. Ona göre yapılacak ilk iş inanan kitlenin Eski Ahitte bulunan eski dini ekolojik unsurlara dönüşülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Hıristiyanları eski ahitlerine dönmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda yaratılışın tanrıya ait olduğu, toprağın bir hediye olduğunu bilmeleri gerekir (Köylü, 2004: 78)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çevre kelimesi bugün çok geniş bir yelpazede kullanılmaktadır. Ben olmayan her şey çevredir. Özellikle çevre krizi, ikinci dünya savaşından sonra kendini hissettirmeye başlamıştır. Zaten ikinci dünya savaşı sonrası, toplumsal hareketlerin yoğun olduğu bir zaman dilimidir. Şu da bir gerçektir aynı yıllar yeni dini hareketlerinde başladığı yıllara tekabül etmektedir. Tarihsel olarak toplumlara bakıldığında dinlerin böyle buhranlı ortamlarda ortaya çıktığını görüyoruz.

Din-çevre ve toplum ilişkilerine tarihsel bir perspektiften bakıldığında günümüzdeki ekolojik krizin nedenlerini anlamak kolaylaşır. Din ve çevre ilişkisi paralel düzlemde ilerleyen iki olgudur. Dinden uzaklaşıldığı oranda toplumların çevreyi tahrip ettikleri görülmektedir. Sadece tahrip edilen çevre ve çevredeki unsurlar değildir, insanın da insan tarafından sömürülmesi söz konudur.

İlkel toplumlarda din egemen bir kurumdu. İlkel dinler olarak tabir edilen animizm, totemizm ve natüralizm doğayı ve içindeki bir takım unsurları kutsal kabul ediyordu. Bu durum insan zihnini biçimlendirerek tabiata zarar verilmesini engelliyordu. Tarihselci teoride ilerlerken karşımıza tarımcı toplumlar çıkmaktadır. Toprağın işlenmesi, bazı hayvanların evcilleştirilmesiyle bu dönemde ibre doğanın aleyhine dönmeye başlıyor. Asıl kırılma noktası Rönesans, reform, coğrafi keşifler gibi büyük sosyal değişimlerin, çözümlerin yaşandığı Avrupa coğrafyasında yaşanmıştır.. Ortaçağ batı dünyasına hâkim olan ana unsur Hıristiyanlıktan çok kilise kurumu ve din adamları sınıfıydı. Bu sınıf maalesef dini kendi amaçları uğruna kullanabiliyordu. Dini metinleri yorumlama kendi tekellerindeydi. Eğitim- öğretim faaliyetlerini din adamları organize ediyordu. Tüm bu durum göz önüne alındığında Ortaçağ Batı dünyası, Hıristiyanlığı yorumlayan Roma Kilisesinin kontrolü altındaydı. Hıristiyanlığı farklı tarzlarda yorumlayan kiliseler mevcuttu mesela doğu kilisesi, ama hiçbirisi batı kilisesi kadar nüfuz sahibi değildi.

Hıristiyanlık Filistin topraklarında doğmakla beraber yayılma gösterdiği yerler Roma toprakları olmuştur. Roma devleti ağırlıklı olarak Yunan kültürün etkisinde yer almıştır. Greko-Romen kültürü insan merkezli bir medeniyetti. Çok tanrılı dinlere sahiptiler. Tanrılarını insan olarak tahayyül ediyorlardı. Tek farkları ölümsüz olmaları ve çeşitli güçlere sahip olmalarıydı. Hatta onların inanışlara göre tanrılar ve insanlar evlenebilmekteydi. Hıristiyanlığı kabul eden çok az Yahudi olmasına rağmen asıl

yayıma alanı Romalılar arasında oldu. Büyük oranda Hıristiyanlık bu kültürden etkilendi. İnsanın tanrı karşısında acziyetini ifade eden ayetlere rağmen Hıristiyanlık insan merkezli bir din hüviyetine büründü, eşitlik için gelen Hıristiyanlık toplumdaki eşitsizlikleri meşrulaştıran bir zemine oturdu. Kilise kendi içerisinde de Roma devletini örnek alan bir hiyerarşi yapılanmasına gitti. Dinin bazı yönlerinin bu şekilde bozulmasına rağmen hala dünya bir Hıristiyan göre tanrının emanetiydi, doğadaki varlıkların bir amacı vardı.

Kilisenin akli, bilimi engellemesi O dönem Avrupa'sının ilerlemesine engel oldu. Fakat Rönesansla beraber Greko-Romen kültürünün keşfi, yeni bir başlangıca işaret ediyordu. Ardında gelen dinin aslına döndürülme çabası olarak tanımlanan reform hareketi Avrupa'nın çehresini değiştirmeye başladı. Reformla ortaya çıkan Protestanlık mezhebi kimilerine göre moderniteyi hazırlayan bir etkidir. Çünkü Protestanlık, bireyselliğe, akla, bilimin gelişmesine önem veriyordu. Ayrıca çalışma ahlakına önem vermeleri ve bu konudaki farklı yorumları kapitalizme giden yolların kapısını açmıştır. Kutsal metinlerin herkes tarafından okunması gerektiğini düşünüyorlardı. Bundan dolayı eğitime önem verdiler, kutsal metinlerin çeşitli dillere çevrilmesini ve çoğaltılmasını sağladılar. Ayrıca Protestanlığa göre din dünya ayırımının olması ve dinin dünya işlerine karışmaması gerektiği anlayışı laikliğe zemin hazırladı. Kendilerini seçilmiş olarak görmeleri ve yaratılışın ilk ayetlerini tahakküm kur ve sömür olarak yorumlamaları çevre için ağır sonuçlar doğurdu. Din dünya ayırımı, sekülerleşme zamanla toplumun dinden uzaklaşmasına sebep oldu. Protestanlık Hıristiyanlığı aslına dönüştürmek isterken büyük oranda onu ve toplumu değiştirmiştir. Batı toplumunun zamanla sekülerleşmesiyle beraber batı toplumu dizginlenemeyen ve sürekli kendini düşünen bir toplum özelliğine büründü. Doğa ve geniş halk kitleleri bu sömürden kendine düşen payı almıştır ve almaya devam etmektedir.

Aşırı sekülerleşmeyle beraber geleneksel dinden uzaklaşma batı toplumunda dini çözülmeyi de beraberinde getirdi. Ahlak, felsefe, eğitim kurumları dinden uzaklaşarak, din kurumu her geçen gün zayıfladı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru toplumda dine dönüş hareketleri gözlenmeye başladı. Bu durum yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlanmaya başladı. İki yönelim söz konusuydu; birincisi insanların bir kısmı geleneksel değerlerine, dinlerine sarılarak değişimler karşısındaki

kimlik bunalımlarını veya uyumsuzlukları çözmek yolunu benimsemişti. Diğer bir yönelimde yeni dini akımlar olmuştur. Gerçi yeni dini akımlar incelendiğinde geleneksel dinlerden birçok unsuru barındırır. Fakat yeni oluşan sorunlara eski dinlerin cevap vermediğini düşünen insanlar karizmatik önderler altında eski dinleri zamana göre yorumlayarak farklı formlara çevirmişlerdir. Din ve toplum arasında her zaman var olan etkileşim yeni dini akımlarda da kendisini göstermektedir. Toplum bünyesindeki değişimler modern yaşamın getirdiği değişimler dinlerinde farklı yorumlanmasını getirmiştir. Bu dönemde çıkan yeni dini hareketlerin en büyük özelliği çevreci olmalarıdır. Çevrenin aşırı tahrip edilmesi, kadim dinlerin bu konuda seyirci olması süreci yeni dini hareketlerin çevreye değer veren öğretiler içermesini sağlamıştır. Modern toplumda çevrenin ve çevresel unsurların aşırı kullanılması ve bu durumun insanlığı tehdit etmesi, sonucunda kamuoyunda çevrecilik hareketleri ilgi görmeye başladı. Özellikle çevreciliğe büyük önem veren Budizm ve Hinduizm dinleri batı toplumlarından ilgi görmeye ve bu dinler referans alınarak yeni konteslerde topluma sunuldu. Derin ekoloji hareketi incelendiğinde içinde birçok mistik unsur taşıdığı görülür. Yeni dini akımlar ve çevrecilik faaliyetleri karşılıklı etkileşim içine girerek çevrecilik noktasında birbirlerine destek vererek, toplumları bu konuda bilinçli hale getirmiştir. Yeşil partilerin kurulması ve parlamentoya girmesiyle beraber çevrecilik hareketi siyasallaşmaya ve etkisini her geçen gün artırmaya başladı. Bu gün ekoloji konusunda geline nokta düne göre daha iyidir. Ama yeterli değildir. Devletler düzeyinde tedbirlerin alınması gerekmektedir. Roma Kulübü sıfır büyümeyi önermekte ama büyük devletlerin hiçbiri bu öneriyi kabul etmemektedir. Şu an insanlık büyük bir hızla yıkıma gitmektedir. Dinlerin önemi burada ortaya çıkmaktadır. Dinler evrensel bir çevre ahlakı oluşturmada büyük bir kaynaktır. Dinlerin çevreyle ilgili ortak özellikleri bir araya getirilerek uluslar arası arenada tüm bu ilkeler devletler düzeyinde kabul edilerek, bu ilkelere göre toplumlar eğitilebilir. Rasyonel olan çevreyle ilgili kurallara uymama konusunda toplumlarda zafiyetler vardır. Ama kendi inanç ve öğretilerine uygun olan çevrecilik ilkelerini toplumların kabul edeceğini düşünüyorum. Önemli olan bu ilkelere kendilerini yansıtan değerler olsun.

İslam ve Hıristiyanlık günümüzde müntesip açısından en çok inananı olan iki dindir. Aynı zamanda dünyaya yön verme noktasında ikisi de etkindir. İki din arasında birçok

teolojik fark olmakla beraber çevrecilik ortak paydasında benzeyen yönleri de çoktur. Bu din mensuplarının iş birlik yapması, daha yaşanılır bir dünya adına çok önemlidir. Bunun farkına varılarak bu iki dinin çevrecilikle ilgili ortak görüşleri çıkartılıp kamuoyuna mal edilmelidir.

İki dini kıyasladığımız bu çalışmamızda çevre ve çevresel değerlerin sistematik bir şekilde İslam dininde daha çok yer aldığı sonucuna ulaştık. Günümüzdeki çevre sorunlarının oluşmasında genelde Hıristiyanlığın özelde Kilise ve Protestan mezhebinin dolaylı etkileri olduğu da ulaşılan sonuçlardan biridir. Hıristiyanlık aslına uygun bir şekilde yorumlandığı takdirde inananlarına doğaya saygılı bir inanç vaat etmektedir. Günümüzde Hıristiyanlık dünyası geçmişteki hatalarını telafi yoluna gitmektedir. Ama bunun telafisi zor ve uzundur. Bu konuda İslam'ın ve diğer dinlerinde ortak çabası gerekmektedir.

İslam birçok çevreci argümanlara sahip olmasına rağmen günümüzde İslam'ın din olarak karşılaştığı birçok sorunlar vardır. Özellikle İslam'ın siyasal arenada karşılaştığı sorunlar onun çevreci yönünün kısmi olarak ortaya çıkarmasına sebep olmaktadır. Müslümanların öncelikle İslam'ın teolojik yönleriyle ilgilenmeleri de bir başka sorundur. Tüm bunlar aşılarak İslam'ın çevre değerleri kamuoyuna sunulduğunda insanlık büyük bir zenginlikle karşılaşacaktır.

KAYNAKÇA

- AKMAN, Yıldırım (2000), **Çevre Kirliliği**, Palme Yayıncılık, Ankara
- AKTAY, Yasin (1998), **Din Sosyolojisi**, Vadi Yayınlar, Ankara
- AKDOĞAN, Ali (2002), **Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat**, Rağbet Yayınları, İstanbul
- AMİN, Adnan Z. (2003), "İslam ve Ekolojiyi Sunuş", **İslam ve Ekoloji**, Ed. Richard Foltz, Çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti., İstanbul, sayfa. 31- 33
- ARSLANTÜRK, Zeki(1995), **Araştırma Metot ve Teknikleri**, İfav Yayınları, İstanbul
- AYHAN, Mustafa (2002), **Kur'an'da Çevre Kavramı ve Çevre-İnsan ilişkisi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- AYDIN, Muhammet, "Kur'an ve Sünnete Göre İnsanların Bozgunculuklarının Çevreye Etkileri" Bildirisi (2008), **Din ve Çevre Sempozyumu**, 15- 16 Mayıs, İstanbul Üniversitesi,
- AYDIN, Mustafa (1997), **Kurumlar Sosyolojisi**, Vadi yayınları, Ankara
- BAYRAKTAR, Mehmet (1992), **İslam ve Ekoloji**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara
- BİLGİN Beyza (1995) Takdim, **Evrensel Bir Ahlaka Doğru**, Hans Küng ve Karl Josef Kuschel, Çev. Nevzat Y. Aşıkoğlu, Gün Yayıncılık, Ankara
- BİLGİN, Vejdi (1997), **Sosyal Çözülme ve Din**, Etüt Yayınları, Samsun
- BOLAY, S.H. (1997), **Felsefi Doktrinler ve terimler Sözlüğü**, Akçay Yay., Ankara
- BOİCE, James Montgomery (2005), **Hıristiyan İnancının Temelleri**, Gerçeğe Doğru Kitapları, Çev. Batur Alp Bal, İstanbul
- BOTTOMORE, Tom (1987), **Siyaset Sosyolojisi**, Teori Yayınları, Ankara
- BULAÇ, Ali (2006) **Din ve Modernizm**, Yeni Akademi Yayınları, İzmir
- BULAÇ, Ali (1993) **Çağdaş Kavramlar ve Düzen**, Beyan yayınları, İstanbul

- CANPOLAT, Murat (2007), **Hukuki Açıdan Sekülerizm ve İslamiyet**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- CASTORIADIS, Cornelius (1993), **Dünyaya, İnsana ve Tabiata Dair**, Çev. Hülya Tufan, İletişim Yayınları, İstanbul
- CHİTTİSTER, Rahibe Joan (1997), “Manastır Hayatı: Modern Meselelere Eski Bir Çözüm” içinde: **Hıristiyanlık ve Ekoloji**, ed. Elizabeth Breuilly, Martin Palmer, Çev. Mehveş Kayani, İğdaş, İstanbul, sayfa. 92- 107
- DARİMİ, Ebu Muhammed Abdullah (1992), **Sünen**, Çev. Abdullah Aydınlı, Madve Yayınları, İstanbul
- DEMİR, Ö., M. Acar (1997), **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara
- DEMİRHAN, A (1992), **Modernlik**, Ağaç Yayınları, İstanbul
- DİEN, Mawil İzzi (2007), “İslam ve Çevre: Teori ve Pratik”, içinde: **İslam ve Ekoloji**, Ed. Richard Foltz, Çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti., İstanbul, sayfa. 119- 129
- ELİADE, Mircea (1992) **Kutsal ve Dindışı**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara
- ERDUR, Oğuz (2000), “Modernliğin Yeşil Eleştirileri: Ekoloji ve İslamcılık”, Nilüfer Göle (der) içinde: **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri**, Metis, İstanbul
- EKŞİGİL, Adnan, **Çevre Sorunsalı Karşısında Dinler**, Ekoloji ve Toplum Yayınları, İstanbul
- ERGUN, Doğan (1984), **100 Soruda Sosyoloji El Kitabı**, Gerçek Yayınları, İstanbul
- GÜNAY, Ünver (2003) **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul
- GÜNAY, Ünver (1993), **Sosyolojisi Dersleri**, E.Ü Yayınları, Kayseri
- GÜNEY, Emrullah (2004), **Çevre Sorunları**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara
- FOLTZ, Richard C. (2007), “Giriş”, içinde: **İslam ve Ekoloji**, Ed. Richard Foltz, Çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti., İstanbul, sayfa. 33-

- FERSAHOĞLU, Yaşar (2003), **Dinler ve Çevre**, Marifet yayınları, İstanbul
- FUENTES Marta, Andre Gunder Frank (1990), “Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez”, **Birikim**, Sayı 16, Ağustos
- GÖKBERK, Macit (1990), **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitapevi 1990, İstanbul
- GÜNGÖR, Erol (1983), **İslam’ın Bugünkü Meseleleri**, İstanbul
- GÜNDÜZ, Şinasi, Ali Erbaş(2002) “2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü, Geleceği)”, **Dinler Tarihi Araştırmaları – III, Sempozyum**, 09- 10 Haziran 2001, Ankara
- HAN ÇİŞTİ, Sadiye Hawar (2007), “Fitrat: İnsanlar ve Çevre İçin Bir İslami Model”, içinde: **İslam ve Ekoloji**, Ed. Richard Foltz, Çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti., İstanbul, sayfa.89- 103
- HAS, Kenan (1995), **Tevrat, İncil ve Kur’an’ın Dünyaya Bakışı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- EL-HEYSEMİ, Nureddin (2007), **Mecmau’z Zevaid ve’l Menbau’l-Fevaid**, Ocak Yayıncılık, İstanbul
- HOOPER, Rahip Peter, Martin Palmer (1997), “Aziz Francis ve Ekoloji” içinde: **Hıristiyanlık ve Ekoloji**, ed. Elizabeth Breuilly, Martin Palmer, Çev. Mehveş Kayani, İğdaş, İstanbul, sayfa. 107- 119
- JARDINS, Joseph R. Des (2006), **Çevre Etiği**, Çev. Ruşen Keleş, İmge Yayınevi, Ankara
- JOHN, Ortodoks Yunan Metropoliti PAGE, (1997), “Tanrının Yarattığını Korumak” içinde: **Hıristiyanlık ve Ekoloji**, ed. Elizabeth Breuilly, Martin Palmer, Çev. Mehveş Kayani, İğdaş, İstanbul, sayfa. 55- 75
- GÜNALTAY, Mehmed Şemseddin (2006), **Dinler Tarihi**, Kesit Yayınları, İstanbul
- İBN MACE, **Sünen**, Çev. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul

İNCİL

KARAASLAN, MECİT (1999), **İslam Hukuku'nda Çevre**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

KARASER, Niyazi (2006), **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Nobel Yayınları, Ankara

KASIM, Mehmet, www.kadimilim.wordpress.com/2006.11.16/batida-yeni-dini-hareketler/ - 33k -

KELEŞ, Ruşen ve Can Hamamcı (2005) **Çevre Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara

KILIÇ, Ahmet Faruk (2005), **Türkiye'de Din-Devlet İlişkilerinde Yönetici Seçkinlerin Rolü**, Değerler Eğitim Merkezi, İstanbul

KIRLIOĞLU, Hilmi ve Ahmet Vecdi Can (1998), **Çevre Muhasebesi**, Değişim Yayınları, Adapazarı

KIŞLALIOĞLU, Mine ve Fikret Berkes (1997) **Çevre ve Ekoloji** Remzi Kitabevi, İstanbul

KIRMAN, M. Ali (1999), "Batıda Ortaya Çıkan Yeni Dini Hareketlerin Bazı Özellikleri ve Toplumsal Tabanları", **Dini Araştırmalar**, Mayıs-Ağustos, Cilt 2, Sayı 4

KÖKTAŞ, M. Emin (1993), **Türkiye'de Dini Hayat İzmir Örneği**, İşaret Yayınları, İstanbul

KÖYLÜ, Mustafa (2004), "Bir Ekolojik Din Eğitimi Modeli: Batı Örneği", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 20

KUR'AN-I KERİM

LAÇİNER, Ömer (1994), "Ekoloji, İnsan ve Toplum", **Birikim**, Sayı 57- 58, Ocak-Şubat

MACİT, Yunus (1997), **Hz. Peygamber'in Sünnetinde Çevre**, Basılmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Malcolm, Derek (2003), **Ahlak, Kutsal Kitaba Göre Etik**, Çev. Turgay Üçol, Babylon Kitaplığı, İstanbul

- MARSHALL, Gordon (1999) **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akinhay ve Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara
- MÜSLİM, Ebu'l- Hüseyin Müslim b. Haccac, **Sahih**, Çev. Ahmet Davutoğlu, Sönmez, Neşriyat, İstanbul
- NASR, Seyyid Hüseyin (2007), “İslam, Günümüz İlam Dünyası ve Çevre Krizi”, içinde: **İslam ve Ekoloji**, Ed. Richard Foltz, Çev. Nurettin Elhüseyini, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti., İstanbul, sayfa. 103- 119
- NASR, Seyyid Hüseyin (20029, **Tabiat Düzeni ve Din**, Çev. Latif Boyacı, İnsan yayınları, İstanbul
- NESAİ, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (2005), **Sünen**, Çev. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya
- OMAY, Umut (2000), **Hıristiyan Düşüncesinde Ekonomi ve Sosyal Siyasetin Temelleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Bilim Dalı
- ÖNDER, Tuncay (2003), **Ekoloji, Toplum ve Siyaset**, Odak Yayınları, Ankara
- ÖZDEMİR, İbrahim (2001), **Yalnız Gezegen**, Kaynak Yayınları, İstanbul
- ÖZDEMİR, İbrahim (2007), “Kur’an Perspektifiyle Bir Çevre Etiği Anlayışına Doğru”, içinde: **İslam ve Ekoloji**, Ed. Richard Foltz, Çev. Nurettin Elhüseyini, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti., İstanbul, sayfa. 41- 67
- ÖZKİRAZ, A. (1993), **Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Paul Hazard, **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişim**, Çev. Erol Güngör, İstanbul, 1989
- PAGE, Ruth (1997), “İncil ve Tabii Dünya” içinde: **Hıristiyanlık ve Ekoloji**, ed. Elizabeth Breuilly, Martin Palmer, Çev. Mehveş Kayani, İğdaş, İstanbul, sayfa. 36- 55

- PALMER, Martin (1997), "Protestan Geleneği" içinde: **Hıristiyanlık ve Ekoloji**, ed. Elizabeth Breuilly, Martin Palmer, Çev. Mehveş Kayani, İğdaş, İstanbul, sayfa. 119- 134
- RAJOTTE, Elizabeth Breuilly (1997), "Kriz Nedir- Yeryüzünün Hastalığı İçin Tedavi- Kilisenin Rolü" içinde: **Hıristiyanlık ve Ekoloji**, ed. Elizabeth Breuilly, Martin Palmer, Çev. Mehveş Kayani, İğdaş, İstanbul, sayfa 13- 36, 134- 158
- SAID, Abdul Aziz, Nathan C. Punk (2007), "İslam ve Çevre: İslam'da Barış: Bir Maneviyat Ekolojisi", içinde: **İslam ve Ekoloji**, Ed. Richard Foltz, Çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti., İstanbul, sayfa. 155- 177
- SALUR, Hüseyin (2006), **Küreselleşme Bağlamında Din ve Terörizm**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- SANDER, Oral (1994), **Siyasal Tarih**, İmge Yayınları, Ankara
- SEZEN, Yümni (1992), **Sosyoloji Açısından Din**, İstanbul
- SEZER, Baykan (1981), **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul
- SULLIVAN, Lawrence (2007), "Diziye Sunuş", içinde: **İslam ve Ekoloji**, Ed. Richard Foltz, Çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti., İstanbul, sayfa. 13- 17
- TAŞBİLEK, Mehmet (1997), **Hz. Peygamber'in Sünnet'inde Çevre**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- TEVRAT**
- THERBORN, Göran (1996), **Modernlik Yoluyla Modernliğe Giden Yollar, Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm**, Çev. Abdullah Topçuoğlu ve Yasin Aktay, Vadi Yay., Konya
- TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa (1992), **Sünen**, Çev. Abdullah Parlıyan Çağrı Yayınları, İstanbul
- TUCKER, Mary Evelyn, John Grim (2007), "Diziye Önsöz", **İslam ve Ekoloji**, Ed.

Richard Foltz, Çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti., İstanbul, sayfa. 17- 31

TUNA, Muammer (2006), **Türkiye’de Çevrecilik Türkiye’de Çevreye İlişkin Toplumsal Eğilimler**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara

TUNA, Muammer (2008), “Enerji, Çevre ve Toplum”: <http://www.mmoistanbul.org/yayin/Scripts/prodView.asp?idproduct=22> Erişim Tarihi: 30.01.2008

TURAN, Feryal (Aksoy) (1987), **Max Weber’in Metodolojisi ve Sosyolojisinde Bir Ana Tema Olarak Kapitalizm ve Protestanlık**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

TURGUT, Nükhet (2001) **Çevre Hukuku**, Savaş Kitap ve Yayınevi, Ankara

ÜLKEN, Hilmi Ziya (2001), **Ahlak**, Ülken Yayınevi, İstanbul

ÜNGÜR, Hüseyin ve Ümit Açmaz, “İlkel Toplum”, Dicle Üniversitesi, http://www.dicle.edu.tr/~fel/tr/Dusunce_Platformu/ilkel_Toplum.doc, Erişim Tarihi: 30.01.2008

YAĞCI, Osman Zeki (1996), **Kur’an’da Çevre**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

YARDIMCI, Sanem (2006), **İnsan- Doğa İlişkisi Ekseninde Derin Ekoloji ve Toplumsal Ekoloji**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

YAVUZ, Hilmi (1998), **Modernleşme, Oryantalizm ve İslam**, Boyut Kitapları, İstanbul

YELKEN, Ramazan (1999), **Cemaatin Dönüşümü Geç Modern Dönemde Cemaat Sosyolojisi**, Vadi yayınları, Ankara

YEŞİLYURT, Temel (1999), “Çevre Problemine Alternatif Bir Yaklaşım: Doğanın Epistemolojik Analizi”, **Harran Ün. İlahiyat Fak. Dergisi**, ss. 217- 248

YILDIZ, Kazım, Şengün Sipahioğlu ve Mehmet Yılmaz (2007), **Çevre Bilimi**, Gündüz

Eğitim ve Yayıncılık, Ankara

YILMAZ, AYTEKİN (1996), **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, Vadi Yay., Ankara

ZERZAN, John ve Richard Leakley, Çev. Elfan K. “Uygarlık ve İlkellik”, <http://yabaniil.net/?p=8#more-8>, 2005

VESTER, Frederic (2008), **Tabiat Tanrısı Pan Niçin Lanetlenmişti?** Çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul

ZEBUR

WACH, Joachim (1990), **Din Sosyolojisi**, Çev. Ünver Günay, Kayseri

WHITE, Lynn, “Yeşil Düşünce Klasikleri Ekolojik Krizimizin Tarihsel Kökenleri”, Çev. Nergis Ertekin, **Üç Ekoloji Sayı 1 – Güz 2003**

WOODHEAD, Linda (2006), **Hıristiyanlık**, Çev. Sevda Çalışkan, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara

EKLER

Ek : 1

Tekvin, 1: 1-131

Tekvin, 2: 15

Tekvin, 3: 1- 23

Daniel'in Kitabından, Üç Genç Adamın Şarkısı

Mezmurlar, 104: 249

Mezmurlar 104: 1- 23

Mezmurlar, 8: 1- 9

Yasanın Tekrarı, 24: 4

Çıkış,23: 10-12

Levililer, 25: 11

Levililer, 25: 23

Amos,1: 2

Amos, 9: 14- 15

Matta, 13: 24- 30

Luka, 15: 3- 6

Koloseliler, 1: 14- 17

Mezmurlar, 24: 1

Yeşaya, 11: 8- 9

ÖZGEÇMİŞ

07.01.1976'da İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 1998 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2006 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Din Sosyolojisi alanında Yüksek Lisans öğrenimine başladı. Evli ve bir çocuk annesi olup halen Bayrampaşa Nuri Örs İlköğretim okulunda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak çalışmaktadır.